

**ALEKSANTERI II:N MUISTELU SUOMEN
SANOMALEHDISTÖSSÄ VUOSINA 1881 JA 1894**

Tytti Räsänen

Maisterintutkielma

Historia

Historian ja etnologian laitos

Jyväskylän yliopisto

Kevät 2024

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta Humanistis-yhteiskuntatieteellinen	Laitos Historian ja etnologian laitos
Tekijä Tytti Räsänen	
Työn nimi Aleksanteri II:n muistelu Suomen sanomalehdistössä vuosina 1881 ja 1894.	
Oppiaine Historia	Työn laji Maisterintutkielma
Aika Kevät 2024	Sivumäärä 98
Tiivistelmä Vuoden 1881 maaliskuussa Suomen suuriruhtinas ja Venäjän keisari Aleksanteri II murhattiin. Häntä pidettiin Suomessa hyvänä hallitsijana, johtuen etenkin laajoista uudistusreformista, joita toteutettiin niin Venäjällä kuin Suomessakin. Suomessa merkittäviä uudistuksia olivat muun muassa valtiopäivätoiminnan uudelleen alkaminen vuonna 1863 sekä kieliasetus samalta vuodelta. Aleksanteri II:n aikana ilmapiiri koettiin Suomessa myös vapautuneemmaksi. Tässä tutkielmassa käsittelem sitä, kuinka suomalaisessa sanomalehdistössä muisteltiin Aleksanteri II:ta vuosina 1881 ja 1894. Lähdeaineisto koostuu erilaisista kirjoituksista, joita olen analysoinut diskurssianalyysin ja lähiluvun kautta. 1800-luvun loppupuolella sanomalehdistö laajeni ja sen rooli julkisen keskustelun formaattina kasvoi. Sanomalehdistä tuli tärkeitä poliittisten aatteiden äänitorvia, joita fennomaanit ja svekomaanit hyödynsivät, esimerkiksi valloillaan olleen kielikiistan suhteen. Poliittiset aatteet vaikuttivat osaltaan Aleksanteri II:ta muistelevien kirjoitusten taustalla. Aleksanteri II:n ympärille muodostui keisarikultti: hänen tekojaan ja persoonaa ihailtiin ja ylistettiin. Hänestä muovattiin sanomalehtien sivuilla ikään kuin malliesimerkki hyvästä hallitsijasta. Lopulta Aleksanteri II:n muisto konkretisoitui vuonna 1894, kun Helsingin Senaatintorilla paljastettiin Aleksanteri II:n muistopatsas ja sen kunniaksi vietettiin koko Suomen kattanutta kansanjuhlaa.	
Asiasanat Aleksanteri II, sanomalehdistö, diskurssianalyysi, lähiluku, muistelu	
Säilytyspaikka Jyväskylän yliopisto	
Muita tietoja	

SISÄLLYS

1 JOHDANTO.....	1
1.1 Aleksanteri II:n kuolema ja Suomen suuriruhtinaskunnan tila	1
1.2 Aiempi tutkimus	4
1.3 Tutkimuskysymykset, tutkimuksen rajaukset ja rakenne	6
1.4 Lähdeaineisto.....	10
1.5 Menetelmät ja tutkimusetiikka.....	19
2 KEISARIN MUISTAMINEN	24
2.1 Muistamisen tavat	24
2.2 Suhde edeltävään aikaan ja edeltäjiin.....	30
2.3 Aleksanteri II:n ajan uudistukset	43
3 MUISTAMISEN RETORIikka JA KEISARI HYVÄNÄ ISÄNÄ	53
3.1 "Suomalaisten isällinen ystävä"	53
3.1 Aleksanteri II ja suomalaisten suhde.....	61
3.3 Vertauskuvat ja muu symboliikka osana muistelua	68
4 PATSASHANKE JA KANSANJUHLA KEISARIN MUISTOKSI	73
4.1 Patsashanke kollektiivisena kokemuksena	73
4.2 Kansanjuhlan järjestäminen	80
4.3 Puoluekiistat ja keskustelu sopivasta muistamisen tavasta	86
4.4 Patsaan paljastus ja merkitys.....	90
5 PÄÄTÄNTÖ	95
LÄHTEET.....	99
LIITTEET.....	109

1 JOHDANTO

1.1 Aleksanteri II:n kuolema ja Suomen suuriruhtinaskunnan tila

Vuonna 1881 maaliskuun 13. päivänä Suomeen kantautui sähkösanoma: Venäjän keisari ja Suomen suuriruhtinas Aleksanteri II oli kuollut. Keisari oli valtakautensa aikana selvinnyt useista häneen kohdistuneista murhayrityksistä, mutta tällä kertaa keisaria kuljettaneiden vaunujen alla räjähtäneet pommit aiheuttivat kuolettavat vammat. Keisarin murhasi vuonna 1879 perustettu terroristinen järjestö Kansan tahto, joka oli aikaisempienkin murhayritysten takana.¹

Aleksanteri II nousi valtaistuimelle isänsä Nikolai I seuraajana, keskellä käynnissä ollutta Krimin sotaa vuonna 1855. Hän ehti siis olla vallassa lähes 26 vuotta. Krimin sota päättyi lopulta Venäjän tappioon ja uuden hallitsijan täytyi jollakin tavalla korjata sodasta koituneet vauriot ja kohentaa Venäjän taloutta sekä hallitusjärjestelmän tilapäisesti heikentynyttä asemaa.² Aleksanteri II toimeenpani laajan, liberaaliksikin kutsutun uudistusohjelman, jonka tunnetuin seuraus Venäjällä oli maaorjuusreformi

¹ Uusi Suometar 14.3.1881; Jussila 2004, 363; Hänninen 2023, 30-31. Ensimmäinen Aleksanteri II:een kohdistunut attentaattiryitys oli tapahtunut jo vuonna 1866, Klinge 1997, 285.

² Suomessa Venäjän heikentynyt asema näyttäytyi konkreettisesti Ahvenanmaan demilitarisointina. Lisäksi voittajavaltiot, Iso-Britannia ja Ranska, saivat Jussilan mukaan eräänlaisen valvontaoikeuden Venäjän sotilaspolitiikkaan Suomessa, Jussila 2009, 47-48.

eli maaorjien vapauttaminen.³ Uudistusohjelma ulottui myös Suomeen ja Aleksanteri II:n valtakauden aikana Suomen talous ja teollisuus kehittyivät, valtiopäivätoiminta alkoi uudelleen ja vuoden 1863 kieliasetus antoi lupauksen suomen kielen aseman paranemisesta.⁴ Yhteiskunnallisten muutosten yhteydessä Suomi alkoi muuttua yhä selkeämmin kansalaisyhteiskunnaksi.⁵

Osmo Jussila onkin kuvannut Aleksanteri II:n valtakautta suomalaisen "itsenäisyysliikkeen suureksi juhlaaksi". Tällä hän kiteytetysti tarkoittaa Suomen johtavan älymystön ja eliitin keskuudessa syntynyttä vakaumusta, että Suomi oli valtio, ei Venäjän provinssi. Useat uudistukset ruokkivat tätä aatetta, Jussila mainitsee muun muassa säätyjen säännöllisen kokoontumisen, jolloin Suomen "valtiollisuutta" ja erillisyyttä Venäjästä vahvistettiin jatkuvasti lainsäädännöllä, sekä vuoden 1878 asevelvollisuuslain, jonka myötä Suomi sai oman kansallisen armeijan ja sotaväen. "Valtioaatetta" levitettiin joka paikkaan ja sitä sovellettiin myös käytännössä: sanomalehdistössä Venäjän asiat alettiin sijoittaa ulkomaan uutisten palstalle, ylioppilaat ryhtyivät laulamaan Suomen omaa kansallislaulua ja venäläisten oikeuksia Suomessa alettiin rajoittamaan, mitä jatkettiin vielä 1880-luvullakin.⁶ Suomen "valtiollinen asema" oli 1800-luvulla kuitenkin hyvinkin kiistanalainen ja se herätti runsaasti keskustelua niin Suomessa kuin Venäjälläkin.⁷

Kansallisaatteen nousun lisäksi yhteiskunnallisen ilmapiirin vapautuminen johti 1800-luvun puolivälistä alkaen suomalaisen sanomalehdistön roolin kasvuun, ja julkista keskustelua ajankohtaisista asioista sekä poliittisista kiistoista alettiin käymään pitkälti sanomalehtien välityksellä. Myöhemmin, 1870-luvun lopulta alkaen,

³ Jussila 2004, 257.

⁴ Jussila 2009, 51; Rommi & Pohls 1989, 79-80.

⁵ Meinander 2017, 157.

⁶ Jussila 2004, 427, 644.

⁷ Suomessa Porvoon 1809 vuoden valtiopäivien tapahtumat nähtiin keskeisenä ja asiaa nostettiin esiin autonomian puolustustaistelussa 1880- ja 1890-luvuilla niin politiikassa, oikeustaistelijoiden kuin historioitsijoidenkin osalta, Soikkanen 2005, 61. Suomen valtion synnystä ja valtiollisesta asemasta on kiistelty myös historiantutkijoiden keskuudessa, tarkemmin tästä ks. Esim. Soikkanen 2005, 65-92.

myös sanomalehtien määrä kasvoi ripeästi, varsinkin suomenkielinen lehdistö vahvistui. Vaikka varsinaisia puolueita ei vielä nykyajan merkityksessä ollut, alkoivat sanomalehdet toimia äänitorvina vallitseville aatteille ja sanomalehdistö jakautui fennomaani-, svekomaani- ja liberaalilehdistöön.⁸

Aleksanteri II:n kuoleman jälkeen valtaistuimelle siirtyi tämän poika Aleksanteri III ja vapaaksi koettu ilmapiiri kiristyi muun muassa kasvaneen sisäpoliittisen valvonnan myötä. Venäjän kehittyminen 1800-luvun loppupuolella kohti imperiumia, jonka edut ulottuivat kauas Euroopan ulkopuolelle, sekä muut suurvaltapolitiittiset muutokset, johtivat siihen, että Venäjän päätöksentekijöiden ymmärrys Suomen erityisratkaisuja kohtaan väheni. Lisäksi Venäjän konservatiivis-nationalistisen lehdistön yhä äänekkäämpi syyttely Suomen tietoisesta separatismista vaati Aleksanteri III:n toimia. Uuden hallitsijan aikana Suomessa toimeenpantiinkin venäläistämishjelma, jolla pyrittiin lähentämään Suomea Venäjään ja torjumaan ajatukset Suomesta erillisenä valtiona.⁹

Venäläistämishjelmasta huolimatta Aleksanteri III:n aikana vuoden 1894 huhtikuun 29. päivänä Helsingin Senaatintorilla paljastettiin kutsuvieraiden ja suuren väkijoukon läsnäollessa Aleksanteri II:n muistopatsas. Yhdenkään aikaisemman hallitsijan kunniaksi tai tämän muistolle ei Suomessa oltu aiemmin pystytetty muistopatsasta, ainoastaan sellaisille suurmiehille, joiden ansiot Suomen tai suomalaisuuden hyväksi koettiin merkittävänä.¹⁰ Juhlinta ei keskittynyt ainoastaan

⁸ Ks. Esim. Landgren 1988. Fennomaaneilla tarkoitetaan suomenmielisiä, svekomaaneilla ruotsinmielisiä. Liberaali liike taas jakautui kolmeen haaraan: skandinaavisesti suuntautuneisiin, ruotsalaisystävälliseen ja ns. fennomaaniseen linjaan. Liberaali "puolue" kuitenkin hajosi 1885 sisäisen hajaannuksen ja kahden edellä mainitun aatteen heikentämänä, Landgren 1988, 292, 309, 343. Jyrki Paaskosken mukaan 1800-luvun jälkipuoliskolla puolueita ei varsinaisesti perustettu, eikä niillä ollut puoluekokouksia tai puolueohjelmia. "Puolue" tarkoitti lähinnä mielipidettä tai suuntausta, jota juurikin esimerkiksi jokin sanomalehti ajoi, Paaskoski 2002, 23.

⁹ Jussila 2009 69-70; Meinander 2017, 164, 166. Ks. Myös Vituhnovskaja 2009, 104-115.

¹⁰ "Suurmiehillä" tarkoitan tässä yhteydessä Anne Ollilan mukaisesti Henrik Gabriel Porthania, Johan Ludvig Runebergiä sekä Pietari Brahea, joiden muistopatsaat pystytettiin ennen Aleksanteri II:n patsasta. Porthanin, Runebergin ja Brahen patsaiden paljastustilaisuuksissa muovautuivat keskeiset juhlarituaalit, jotka oli nähtävissä myös Aleksanteri II:n patsaan paljastustilaisuudessa, Ollila 2014.

Helsinkiin vaan kansanjuhlaa vietettiin eri muodoissa ja mittakaavoissa ympäri Suomen. Tässä maisterintutkielmassa tutkinkin Aleksanteri II:n muistelua, joka tapahtui sanomalehtien sivuilla vuosina 1881 ja 1894 sekä muiston konkretisoitumista, tai huipentumista, Aleksanteri II:n patsaan paljastukseen ja siitä käytyä vilkasta keskustelua.

1.2 Aiempi tutkimus

Suomen suuriruhtinaskunta sen monine vaiheineen on varsin tutkittu aihe. Erityisesti haluan nostaa esille Osmo Jussilan, joka esimerkiksi teoksessaan *Suomen suuriruhtinaskunta 1809-1917* (2004) avaa aihetta varsin laajasti sekä tuo esiin paljon yksityiskohtaista tietoa. Jussila on onnistunut tutkimuksissaan myös tuomaan historiankirjoitukseen uusia näkökulmia kumotessaan vanhoja uskomuksia, esimerkiksi liittyen suomalaisen valtioatteen syntyyn. Hyödyllisiä tämän tutkielman kannalta ovat olleet myös Jussilan näkemykset siitä, millä tavalla Aleksanteri II kenties Suomen alamaisensa näki ja koki.

Myös muista Venäjän keisareista on tehty tutkimusta. Esimerkiksi Kati Katajisto avaa teoksessaan *Isänmaamme keisari* (2009) autonomian ajan alun myllerrystä, kansallisen identiteetin murrosta ja suomalaisen isänmaan rakentumista, Suomen johtomiesten eli pääsääntöisesti ruotsinkielisten aatelimiesten näkökulmasta. Etenkin Aleksanteri I:stä käytetyssä retoriikassa on selviä yhteneväisyyksiä siihen, millä tavoin Aleksanteri II:sta kirjoitettiin, joten Katajiston tutkimustuloksia on voinut tässä tutkielmassa käyttää ikään kuin vertailuaineistona.

Juhani Mylly on käsitellyt Aleksanteri II:n ympärille muodostunutta keisarikulttia ja palvontaa yhtenä osana tutkimustaan *Kansallinen projekti – Historiankirjoitus ja politiikka autonomisessa Suomessa* (2002). Myllyn näkemykset ovat auttaneet vahvistamaan omia näkemyksiäni liittyen muistelun poliittiseen ulottuvuuteen. Lisäksi Mylly on artikkelissaan vertaillut suomalaisten suhtautumista muihin

keisareihin ja tuonut esille sen, kuinka keisarikultti laajeni Aleksanteri II:n aikana koskettamaan koko hallitsijanroolia.¹¹

Suomen poliittisen kulttuurin ja poliittisen kentän muodostumisesta on julkaistu kattavia tutkimuksia. Näistä mainitakseni esimerkiksi Päiviö Tommilan toimittama *Herää Suomi – Suomalaisuusliikkeen historia* (1989) teos on auttanut hahmottamaan kielikysymyksen poliittisia ulottuvuuksia sekä Suomen kielen aseman kehittymistä. Tämän ohella Ilkka Liikasen (1995) väitöskirja *Fennomania ja kansa – Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty* sekä Vesa Vareksen (2000) teos *Varpuset ja pääskysel – Nuorsuomalaisuus ja Nuorsuomalainen puolue 1870-luvulta vuoteen 1918* käsittelevät myös muun muassa fennomaanien alkuhistoriaa, järjestäytymistä ja aatteita. Vastaavasti Rauli Mickelson (2007) teoksessaan *Suomen puolueet – Historia, muutos ja nykypäivä* käsittelee Suomessa 1800-luvulla vaikuttaneita kielipuolueita ja asioita, joita nämä esipuolueet ajoivat. Ruotsinkielisten suomalaisten näkökulmaa on tutkinut Max Engman, joka teoksessaan *Kielikysymys: Suomenruotsalaisuuden synty* (2018) käsittelee laajasti ruotsinmielistä liikehdintää ja politiikan muotoutumista.

Lehdistöhistoriaa on myös Suomessa tutkittu laajasti ja etenkin Päiviö Tommilan toimittama *Suomen lehdistön historia 1 : Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905* (1988) on tämän tutkielman kannalta ollut keskeisessä roolissa. Kyseisen teoksen Lars Landgrenin "Kieli ja aate – politisoituva sanomalehdistö 1860-1889" sekä Pirkko Leino-Kaukiaisen "Kasvava sanomalehdistö sensuurin kahleissa 1890-1905" osiot ovat auttaneet hahmottamaan eri sanomalehtien taustoja, toimitusta ja levikkiä. Etenkin sanomalehtien poliittisuus ja jako liberaali-, fennomaani- ja svekomaanilehdistöön on teoksessa selvitetty tarkkaan. Tämän lisäksi teoksessa on avattu sanomalehdistöä koskettanutta painovapauslakia ja sensuuria.¹²

¹¹ Ks. Mylly 2002, 186-190.

¹² Leino-Kaukiainen on myös tehnyt aiheeseen liittyen väitöskirjan "*Sensuuri ja sanomalehdistö Suomessa vuosina 1891-1905*" (1984).

Vaikka historiankirjoituksessa Suomen suuriruhtinaskunnan aika on huomioitu ja aiheesta löytyy monipuolista tutkimusta eri näkökulmista¹³, ei käsittäkseni tämänkaltaista varsinaisesti keisareiden muistamiseen liittyvää tutkimusta ole tehty. Muistamisen historia eri teoksissa rajoittuu pitkälti sellaisten tapahtumien muisteluun, jotka ovat syvästi vaikuttaneet ihmisiin negatiivisessa mielessä. Eri sodat ja muut traumaattiset tapahtumat sekä niiden muistelu ja muistamisen poliittiset aspektit ovat saaneet tilaa historiantutkimuksen kentältä.¹⁴ Tämä tutkielma tuo siis erilaista näkökulmaa muistamisen historiaan ja sen tutkimiseen.

Tulkintoja siitä, miten Aleksanteri II:n aikaa on käytetty esimerkiksi poliittisiin tarkoituksiin myöhemmin 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa kyllä löytyy. Sen sijaan tutkimusta, joka keskittyisi kertomaan aikalaisten näkemyksiä sanomalehtien sivuilla Aleksanteri II:een liittyen, ei ole, minkä vuoksi tämä tutkielma on tarpeellinen ja perusteltu.

1.3 Tutkimuskysymykset, tutkimuksen rajaukset ja rakenne

Aleksanteri II oli Suomessa pidetty hallitsija lukuisten uudistusten ja ainakin hetkellisesti vapautuneemman ilmapiirin vuoksi. Häntä pidettiin yleisesti ottaen hyvänä hallitsijana. Hänen murhansa herätti suomalaisissa alamaississa vahvoja tunteita, järkytystä ja surua, minkä seurauksena hänen muistelunsa ei rajoittunut

¹³ Tutkielman aikarajaukseen sopivia esimerkkejä ovat muun muassa Risto Alapuron, Ilkka Liikasen, Kerstin Smedsin ja Henrik Steniuksen toimittama *Kansa liikkeessä* (1989), Matti Klingen *Keisarin Suomi* (1997), Hannu Niemisen *Kansa seisoi loitompana - Kansallisen julkisuuden rakentuminen Suomessa 1809-1917* (2006) ja Petri Karosen & Antti Räihän toimittama teos *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen - Suomalainen historiankuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900-1960* (2014). Ks. myös *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1-2* : Haapala, Tikka, Wassholm & Östman 2021, 265-284; Karonen, Frigren, Suodenjoki & Haapala 2021, 301-338; Haapala, Häkkinen & Kaarninen 2021, 241-258.

¹⁴ Suomessa esimerkiksi sisällissota on ollut muistamisen historian kannalta otollinen tutkimuksen aihe, ks. Esim. Roselius 2010, "Kiista, eheys, unohdus - Vapaussodan muistaminen suojeluskuntien ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918-1944"; Hentilä 2018, "Pitkät varjot - Muistamisen historia ja politiikka".

yksinomaan murhan jälkeisiin viikkoihin. Esimerkiksi hänen aikanaan tehdyt uudistukset nousivat sanomalehtien palstoille yhä uudelleen ajankohtaisten tapahtumien, kuten valtiopäivien avajaisten tai muistopatsaan paljastamisen aikaan. Toisaalta keisarin tekoja ja muistoa pitivät pinnalla myös puoluepoliittiset jännitteet ja kiistojen aiheet, jolloin muistelua hyödynnettiin omiin poliittisiin tarkoituksiin. Muistelusta oli hyötyä myös "ulkopoliittisesti" Venäjän suuntaan: toisaalta kiristyneessä ilmapiirissä Aleksanteri II:ta voitiin käyttää mallina ihanteellisesta hallitsijasta, toisaalta venäläisen lehdistön mielipiteiden kiristyessä Suomea kohtaan (vuonna 1894) edellistä hallitsijaa muistelemalla voitiin osoittaa lojaaliutta.¹⁵ Hyvä on myös tiedostaa muistelun merkitys osana varhaista passiivista vastarintaa.¹⁶ Tähän viitekehykseen nojaten lähestyn tutkimusaiheittani seuraavien tutkimuskysymysten kautta:

1. Miksi ja millaisissa yhteyksissä Aleksanteri II:ta muisteltiin?
2. Millaisia retorisia keinoja sanomalehdissä käytettiin luomaan Aleksanteri II:sta hyvän hallitsijan kuvaa?
3. Millä tavalla puoluekiistat ja poliittiset tavoitteet näkyivät muistelussa?

Tutkielmani sijoittuu Aleksanteri II:n muistelemisen kannalta kahteen olennaisimpaan vuoteen, joilta myös lähdeaineisto on kerätty: vuosiin 1881 ja 1894. Vuonna 1881 maaliskuun 13. päivänä, Aleksanteri II murhattiin, jolloin seuraavina viikkoina keisarin muistelemisen lehdistössä oli runsasta, jatkuen aina vuoden loppuun saakka yksittäisten kirjoitusten muodossa. Vuonna 1894 huhtikuun 29. päivänä Aleksanteri II:n muistopatsas paljastettiin Helsingin Senaatintorilla ja

¹⁵ Aleksanteri II:sta ihanteellisena hallitsijana ja hänen palvonnan poliittisista hyödyistä ks. Mylly 2002, 186-194. Venäläisen lehdistön kiristyneistä kannanoitoista ks. Vituhnovskaja 2009, 90-114.

¹⁶ Muistelun kautta voitiin alleviivata suomalaisten lojaaliutta niin sanottua hyvää hallitsijaa Aleksanteri II:ta kohtaan, keisarin ja suomalaisten välistä hyvää suhdetta sekä Aleksanteri II:n ymmärrystä suomalaisia alamaisiaan kohtaan. Siten muistelun kautta voitiin lähettää silloiselle hallinnolle selkeä viesti tyytymättömyydestä ja se voidaan tulkita osaksi varhaista passiivista vastarintaa venäläistämishjelmaa kohtaan. Suomalaisten passiivisen vastarinnan juurista sekä sen näyttäytymisestä sortokausien aikana ks. Huxley 1990.

samaisena päivänä ympäri Suomen vietettiin kansanjuhlaa keisarin muiston kunniaksi. Varainkeruu patsasta varten aloitettiin pian keisarin kuoleman jälkeen vuonna 1881 suomalaisten alamaisten toimesta, ja koko prosessi herätti jo silloin keskustelua sanomalehdistössä.¹⁷ Jo vuoden (1894) alusta alkaen sanomalehdissä esiintyi keisaria muistelevia kirjoituksia, osaksi johtuen valtiopäivistä, mutta myös tuleva juhla Helsingissä sekä paikalliset kansanjuhlat herättivät keskustelua. Näitä sekä kansanjuhlista kertovia kirjoituksia julkaistiin lisäksi paljon vielä tapahtuman jälkeisinä kuukausina, minkä vuoksi on perusteltua jatkaa aikarajausta vuoden 1894 loppuun saakka.

Huomioitavaa kuitenkin on, että sekä vuoden 1881 että 1894 vuoden loppua kohden lähdeaineistoksi sopivaa kirjoittelua oli huomattavasti vähemmän, kuin näinä keskeisimpinä ajanjaksoina (keisarin kuolema, patsas ja kansanjuhla). Vuoden 1881 osalta tätä osaksi selittää se, että sanomalehdistössä keskityttiin myös uuteen hallitsijaan eikä loppuvuonna tapahtunut paljoakaan sellaista, mihin Aleksanteri II olisi voitu yhdistää. Vuoden 1894 kohdalla sen sijaan palstatilaa sai silloisen hallitsijan Aleksanteri III:n sairastelu sekä kuolema¹⁸, joskin Aleksanteri II:ta muisteltiin myös Aleksanteri III:n muistokirjoituksissa.

Koska tutkielman tarkoituksena on tutkia suomalaisten ajatuksia ja näkemyksiä edustavia kirjoituksia, olen rajannut tutkielman ulkopuolelle kaikki sellaiset julkaisut, jotka ovat lainauksia muiden maiden sanomalehdistöstä tai ovat peräisin muiden maiden kirjeenvaihtajilta, vaikka ne olisivatkin olleet Aleksanteri II:ta muistelevia kirjoituksia. "Muiden maiden" kirjoitteluksi mukaanluen myös Venäjän sanomalehdistössä julkaistut kirjoitukset sekä venäläisiltä kirjeenvaihtajilta saadut kirjeet. Olen myös rajannut lähdeaineiston pelkkiin sanomalehtiin, jolloin

¹⁷ Aiheesta tarkemmin ks. Alaluku 4.1

¹⁸ Aleksanteri III kuoli vesipöhhön, johon hän oli sairastunut munuaisten varioiduttua pommiattentaatissa 1888, Savolainen 1994, 232.

aikakausijulkaisut ¹⁹ , kuten kuvalehdet, ovat jääneet lähdeaineistosta pois. Sanomalehdistö on jo itsessään varsin laaja aineisto, joten sen rajaaminen tällä tavalla, on mahdollistanut aineiston yksityiskohtaisemman analysoinnin.

Tärkeimpiä teemoja tutkimuksen kannalta ovat tavat, joilla Aleksanteri II:ta muisteltiin sekä niihin liittyvä retoriikka²⁰, taustalla vaikuttaneet poliittiset tekijät sekä patsashanke kansanjuhlineen, mitkä tutkimuskysymysten lisäksi luonnollisesti ohjaavat myös työn rakennetta. Tutkielman rakenteessa on nähtävissä tiettyä kronologisuutta, mutta ennen kaikkea tarkoituksena on käsitellä tutkimusaihetta temaattisesti, minkä vuoksi käsittelyluvut ovat jakautuneet seuraavalla tavalla:

Luvussa kaksi erittelen muistamisen tapoja sekä tarkastelen millä tavalla keisaria muisteltiin suhteessa edeltävään aikaan ja edeltäviin hallitsijoihin. Lisäksi käyn läpi Aleksanteri II:n aikana tehtyjä uudistuksia niin Venäjällä kuin Suomessa, mutta keskittyen kuitenkin pääsääntöisesti Suomessa toteutettuihin ja vireillä olleisiin uudistuksiin. Lisäksi käsittelen sitä, millä tavoin ja mitkä uudistuksista nousivat keisaria muisteltaessa esille.

Luvussa kolme syvennyn retorisiin keinoihin, joita keisaria muisteltaessa käytettiin ja joiden avulla Aleksanteri II:sta rakennettiin hyvän hallitsijan kuvaa. Käyn läpi esimerkiksi erilaiset lisänimet, Aleksanteri II:n ja suomalaisten välistä erityistä suhdetta, jota muistelevissa kirjoituksissa usein rakennettiin sekä vertauskuvia, joita

¹⁹ Poikkeuksena aikakausijulkaisu Valvoja. Lehteä julkaisi niin sanottu Valvoja-ryhmä, johon kuuluivat muun muassa E. G. Palmén, O. E. Tudeer, Valfrid Vasenius, Th. Rein, J. R. Danielson sekä eräässä vaiheessa K. J. Ståhlberg. Ryhmä sijoittui fennomaanien varsinaisten nuorradikaalien sekä vanhan puoluejohdon väliin. Valvojan linjana oli ensisijassa kansallinen vapaamielisyys, joka niin ikään sijoittui suomikiiknon ja ruotsinkielisen liberalismiin välille, Vares 2000, 40. Valvojan poliittisuuden sekä vaikuttavien taustahenkilöiden vuoksi lehden mukana olo on perusteltua.

²⁰ Retoriikalla tarkoitetaan niitä keinoja, joilla yleisö pyritään vakuuttamaan jonkin argumentin pätevydestä sekä niitä pyrkimyksiä, joilla yleisö saadaan sitoutumaan kyseiseen argumenttiin, Jokinen 2002, 46. Vaikuttaminen ja vakuuttaminen on lähdeaineistossa vahvasti läsnä, minkä vuoksi tutkimuskysymyksissäkin on maininta retorisisista keinoista. Retorisilla keinoilla tarkoitetaan sellaisia kielellisiä valintoja, jotka auttavat vakuuttamaan lukijaa. Näitä ovat esimerkiksi metaforien käyttö tai erilaiset tunteisiin vetoavat ilmaisut. Enemmän retoriikasta ja retorisisesta analyysistä alaluvussa 1.5

sanomalehtien kirjoituksissa on käytetty. Erilaiset tunteisiin vetoavat, kärjistetytkin ilmaisut, kertovat myös pinnan alla kyteneistä poliittisista kiistoista; etenkin Aleksanteri II:n aikaista kieliasetusta muisteltaessa käytettiin hyvinkin tunteisiin vetoavia ilmaisuja Suomen kielen aseman paranemisesta. Myös tietynlainen visiointi tulevasta, keisarin jälkeisestä ajasta sekä vertauskuvalliset katsannot aikaan ennen Aleksanteri II:ta kuuluvat näihin retorisiin valintoihin, joita luvussa käsittelen, ja jotka tavallaan myös jatkavat luvussa kaksi käsiteltyä teemoja.

Neljännessä ja viimeisessä käsittelyluvussa keskityn patsashankkeeseen, sen taustoitukseen ja toteutukseen. Käyn läpi sitä, millä tavalla koko Suomen kattava kansanjuhla sai alkunsa ja millä tavalla patsaanpaljastuspäivä näkyi niin paikanpäällä Helsingissä, kuin muilla paikkakunnilla. Luvun kolme tapaan myös tässä luvussa nousevat esiin erilaiset kiistat, jotka rikkoivat kuvaa "kansan täydellisestä yhtenäisyydestä". Lisäksi jatkan hieman luvussa kaksi käsiteltyä teemaa muistamisen tavoista, tällä kertaa sanomalehtien palstoilla käydyn keskustelun kautta, mikä on oikea tapa muistella keisaria? Lopuksi käsittelen vielä patsaan merkitystä.

1.4 Lähdeaineisto

Lähdeaineisto koostuu suomalaisissa sanomalehdissä julkaistuista kirjoituksista, joissa muistellaan Aleksanteri II:ta hallitsijana tai hänen valtakauttaan, suomalaisten näkökulmasta. Vuoden 1881 osalta suomenkielisiä sanomalehtiä on mukana 24 ja ruotsinkielisiä 17. Vuoden 1894 osalta suomenkielisiä sanomalehtiä taas on mukana 37 ja ruotsinkielisiä 25. Esittelen jokaisen tutkimuksessa mukana olevan sanomalehden liitteiden 1-4 taulukoissa. Taulukoiden kokoamisperusteista ja tarkemmista huomioista on oma liitteensä.²¹

²¹ Ks. Liite 5. Lisäksi esittelen tässä alaluvussa huomioita liittyen aineistonkeruutekniikkaan, tarkemmin tutkimusmenetelmistä ks. 1.5

Lähdeaineistoa tarkastellessa ensimmäinen huomio kiinnittyy mukana olevien sanomalehtien määrän kasvuun vuoteen 1894 tullessa. Osa sanomalehdistä on samoja kuin ensimmäisenä tarkasteluvuonna, suomenkielisistä 10²² ja ruotsinkielisistä 8²³. Syy siihen, miksi sanomalehtien määrä kasvoi toisella tarkastelujaksolla, vaikka samoja sanomalehtiä oli enää alle puolet, on varsin yksinkertainen: vuoden 1881 aikana tai sen jälkeen (ennen vuotta 1894) monen sanomalehden julkaiseminen lopetettiin²⁴, ja vastaavasti taas vuoden 1881 jälkeen uusia sanomalehtiä alettiin julkaisemaan. Varsinkin 1870- ja 1880-luvut olivat sanomalehdistön kannalta kasvun aikaa, ja etenkin suomenkielisiä sanomalehtiä oli jo 1870-luvun loppupuolella ruotsinkielisiin verrattuna määrällisesti enemmän. Lars Landgrenin mukaan muun muassa taloudellinen nousukausi ja sen myötä lisääntynyt hyvinvointi yhdessä monen muun tekijän kanssa mahdollisti sanomalehdistön voimakkaan kasvun.²⁵

Toisaalta kasvanut sanomalehtien määrä johti siihen, että samalla paikkakunnalla saattoi olla useampi sanomalehti, mikä aiheutti kilpailua levikistä ja lukijakunnasta. Esimerkiksi Helsingissä oli 1800-luvun lopulle tultaessa kaksitoista sanomalehteä, Turussa viisi ja Porissa neljä.²⁶ Tämä sanomalehtien painottuminen tiettyihin kaupunkeihin näkyy selkeästi tämän tutkielman lähdeaineistossa, vaikka mukana onkin myös yksittäisiä paikkakuntaansa edustaneita sanomalehtiä.

Sanomalehdistön kasvu oli siis nopeaa, 1860–1889 uusia lehtiä syntyi Landgrenin mukaan jopa 110, mutta samaisella jaksolla kaikkiaan 72 lehteä lakkasi olemasta. Moni sanomalehdistä ei välttämättä ilmestynyt kolmea vuotta kauempaa, osa vain yhden vuoden.²⁷ Tällaista sanomalehteä lähdeaineistossa edustaa *Wasa Framåt*, joka ilmestyi

²² Uusi Suometar, Suomalainen Wirallinen Lehti, Valvoja, Tampereen Sanomat, Sanomia Turusta, Aura, Hämeen Sanomat, Kaiku, Keski-Suomi ja Satakunta.

²³ Finlands Allmänna Tidning, Åbo Underrättelser, Borgåbladet, Vasabladet, Björneborgs Tidning, Östra Nyland, Hufvudstadsbladet ja Wasa Tidning.

²⁴ Ks. Liitteet 1-2.

²⁵ Landgren 1988, 280, 282.

²⁶ Landgren 1988, 283.

²⁷ Landgren 1988, 282.

vuoden 1881 huhtikuusta vain vuoden loppuun.²⁸ Sanomalehtien lopettamiseen vaikuttivat useat eri syyt, mutta useimmiten sanomalehden toimittamisesta tuli taloudellisesti kannattamatonta. Esimerkiksi *Morgonbladet* loppui taloudellisesti tappiollisen toiminnan vuoksi.²⁹ Sanomalehtien lopettamiseen saattoivat vaikuttaa lisäksi toimitukselliset seikat. Hyvä esimerkki tästä on *Pellervo*, jonka tarina päättyi vuonna 1884 sen julkaisijan ja päätoimittajan Polénin kuollessa.³⁰ Aina kaikille sanomalehdille ei siis löytynyt pitkäaikaisen päätoimittajan tai julkaisijan jälkeen jatkajaa.

Kaikista taulukoissa esitellyistä sanomalehdistä on löytynyt tutkielmaan sopivaa aineistoa, mutta kaikkiin sanomalehtiin tai jokaiseen aineistoksi sopivaan kirjoitukseen, ei ole mahdollista tehdä tässä tutkimuksessa viittauksia aineiston laajuuden vuoksi. Kuten taulukosta 1 nähdään, aineisto kattaa kokonaisuudessaan 1989 erilaista kirjoitusta:

Taulukko 1 Tutkimuksessa käytettyjen, Aleksanteri II:n muistamiseen liittyvien kirjoitusten määrä sanomalehdissä vuosina 1881 ja 1894.

	Vuosi 1881	Vuosi 1894	Yhteensä
Suomenkielisiä	216	1284	1500
Ruotsinkielisiä	116	373	489
=	331	1657	1989

Sen sijaan olen viitannut sellaisiin kirjoituksiin, joiden olen katsonut parhaiten edustavan kutakin käsittelyssä olevaa aihetta. Lähdeaineiston kokoa osaksi selittää tarkasteluajanjaksoille tyypillinen tapa levittää esimerkiksi samoja tai toisiaan vastaavia uutisia ja muita kirjoituksia sanomalehdestä toiseen, pitkälläkin aikavälillä. Tämän kaltainen, sekä myös sisällöllinen toistuvuus, pitkälti maalaa lähdeaineistoa,

²⁸ Tommila (toim.) 1988, 247.

²⁹ Landgren 1988, 324, 330.

³⁰ Landgren 1988, 332.

jonka vuoksi on varsin perusteltua keskittää lähdeaineistoon viittaaminen edustavimpiin esimerkkeihin.

Tutkimusaineiston laajuudesta huolimatta on tärkeää tiedostaa, että mukana olevien julkaisujen ja kirjoitusten välillä on huomattavan paljon variaatiota: aineisto koostuu muistelevien kirjoitusten lisäksi myös erilaisista lyhyistä uutisista ja ilmoituksista, liittyen esimerkiksi patsaan varainkeruuseen tai kansanjuhlien järjestämiseen.³¹ Tämä osaltaan selittää sitä, miksi suomenkielistä aineistoa on määrällisesti ruotsinkielistä enemmän, varsinkin vuodelta 1894.³² Toinen selittävä tekijä suomenkielisen ja ruotsinkielisen aineiston eroavuudelle on jo edellä läpikäyty sanomalehtien lukumäärä: suomenkielisiä sanomalehtiä julkaistiin vuosina 1881 ja 1894 ruotsinkielisiä määrällisesti enemmän, mikä luonnollisesti näkyy tässä tutkimuksessa aineiston painottumisena suomenkieliseen kirjoitteluun.³³ Osaltaan eroa selittää myös sanomalehtien kiinnostus kirjoittaa Aleksanteri II:een, kansanjuhlaan tai patsaaseen liittyen.

Lähdeaineiston variaation lisäksi on hyvä tiedostaa, että kyseessä on olemassa olevien ja aiheeseen liittyvien kirjoitusten minimimäärä Kansalliskirjaston digitaalisista aineistosta hakusanoja käyttämällä. Tällöin lähdeaineisto ei välttämättä sisällä kaikkia aineistoksi sopivia julkaisuja, mutta on kuitenkin varsin kattava kokonaiskuva olemassa olevista kirjoituksista. Hakusanoina olen käyttänyt yksinkertaisia termejä, pääsääntöisesti seuraavia: "Aleksanteri II" ja "Alexander II".³⁴ Kävin

³¹ Tarkemmin lähdeaineiston sisällöstä ja erilaisista muistamisen tavoista alaluvussa 2.1

³² Vuoden 1894 huhtikuulta suomenkielistä aineistoa kertyi 833 kpl, joista suuri osa erilaisia lyhyempiä ilmoituksia ja kehoituksia liittyen paikallisten juhlallisuuksien järjestämiseen, edustajien valitsemiseen ja heidän lähettämiseen paikanpäälle Helsinkiin sekä erilaisten seurojen ilmoituksia aiheeseen liittyen.

³³ Ks. Esim. Landgren 1988, 282; Leino-Kaukiainen 1988, 444.

³⁴ Myös "Aleksander II", mutta tämän avulla ei juurikaan löytynyt sellaisia sanomalehtien julkaisuja, jotka olisi ollut täysin uusia. Usein samassa sanomalehdessä saattoi olla kirjoituksia, joissa toisissa keisarin nimi kirjoitettiin muodossa "Aleksanteri II" ja toisissa "Aleksander II", näin siis oli mahdollista, että suuri osa kirjoituksista löytyi yhden hakusanan avulla. Kävin Kansalliskirjaston digitaalisia aineistoja myös läpi käyttämällä yksityiskohtaisempia hakusanoja, kuten esimerkiksi "Alexander II AND landtag", mutta tällaisetkaan eivät oikeastaan löytäneet uusia tuloksia, joita edellisiä yksinkertaisia hakusanoja käyttämällä ei olisi löytynyt.

Kansalliskirjaston digitaalisia aineistoja molemmilta vuosilta läpi kuukausi kerrallaan, en siis etukäteen rajannut sanomalehtiä millään tavalla, vaan aineisto on koostettu niistä sanomalehdistä, joista sopivia kirjoituksia on löytynyt.

Lähdeaineistona sanomalehdet luovat tiettyjä haasteita ja vaativat lähdekriittistä tarkastelua. Ensimmäinen haasteista on sanomalehtien ajankohtaisuus. Vuonna 1881 suomenkielisistä sanomalehdistä suurin osa ilmestyi vain kerran viikossa.³⁵ Tämä herättää kysymyksen siitä, kuinka tuoreita sanomalehtiin painetut uutiset ja ilmoitukset olivat. Sanomalehtien ilmestymistiheys lisääntyi toiseen tarkastelujaksoon mennessä, mikä näkyy taulukoista 3-4. Uutisten tuoreuteen vaikutti myös se, mistä uutinen oli peräisin. Tyypillinen tapa hankkia kotimaan- ja ulkomaan uutisia oli ottaa niitä muista lehdistä. Useimmiten svekomaanilehdet käyttivät toisia ruotsinkielisiä sanomalehtiä uutislähteenä, vastaavasti fennomaanilehdet suomenkielisiä sanomalehtiä. Toisaalta niitä voitiin saada myös sähköitse, mikä nopeutti uutisvälitystä. Sen sijaan alueilla, jossa tieto kulki pääsääntöisesti postitse, uutisten matka toimitukseen saattoi kestää monta päivää. Näin oli Landgrenin mukaan esimerkiksi silloin, kun uutinen oli peräisin sanomalehden levikin laitamailta eikä paikkakunnalla ollut lennätintä tai sittemmin puhelinta.³⁶ Ilmestymistiheys ja uutisten tuoreus ylipäätään on hyvä tiedostaa, vaikka tämän tutkielman kannalta uutisointi itsessään ei ole pääroolissa.

Lisäksi tulkintaa hankaloittaa kysymys siitä, kuka on kirjoittaja? Toimitukseen kuului päätoimittajan tai vastaavan toimittajan lisäksi avustajia, joiden tehtävänä oli nimensä mukaisesti auttaa toimituksessa. Nämä avustavat toimittajat saattoivat työskennellä useassa sanomalehdessä yhtäaikaan, ja samoin monet toimittajat saattoivat oman lehdensä ohella kirjoitella myös muihin lehtiin. Näiden lisäksi sanomalehtiin kirjoittivat kirjeenvaihtajat sekä usein nuorehkot ihmiset, jotka toimivat milloin missäkin roolissa sanomalehden toimituksessa. Landgren vertaa heitä nykyajan

³⁵ Landgren 1988, 280-281.

³⁶ Landgren 1988, 389-390.

freelancereihin.³⁷ Huomioitavaa on, että sanomalehtiin eivät kirjoittaneet pelkästään miehet, vaan nimimerkeistä ja kirjoituksista päätellen kirjoittajien joukossa oli myös naisia. Jo pelkästään ylläolevat asiat tiedostamalla voi todeta, että kirjoittajan selvittäminen voi olla hyvinkin haasteellista.³⁸ Tämän tutkielman lähdeaineisto koostuukin suurimmalta osin sellaisista kirjoituksista, joissa tekijän nimeä ei mainita tai mainitaan ainoastaan nimimerkki (mikäli kyseessä on mielipidekirjoitus tai kirje).

Laura Starkin mukaan juuri kirjeenvaihtajien kirjeet, tai maaseutukirjeet tavallisilta ihmisiltä, saattoivat herättää paikallisissa talonpojissa, säätyläistössä, virkamiehissä tai muissa asukkaissa negatiivisia reaktioita, mikäli kirjeen kirjoittaja esimerkiksi kritisoi omaa pitäjäänsä jollakin tavalla. Tämä on Starkin mukaan yksi syy siihen miksi lähes kaikki 1800-luvun jälkipuoliskon sanomalehtikirjoittajat välttelivät omalla nimellään kirjoittamista, mikä tekee muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta henkilöllisyyden selvittämisen mahdottomaksi.³⁹

Sanomalehden poliittinen näkökulma on tärkeässä roolissa kirjoittajia pohdittaessa. Vaikka kirjoittajien henkilöllisyyttä ei ole useimmissa tapauksissa mahdollista selvittää, voidaan kuitenkin olettaa, että kirjoittajien näkemykset myötäilevät ja edustavat kunkin sanomalehden poliittista kantaa. Kirjoittajien mahdolliset poliittiset motiivit on otettu lähdeaineiston analyysissä huomioon.

³⁷ Landgren 1988, 371-372.

³⁸ Toki sanomalehtikirjoittajien henkilöllisyyksiä on pyritty tutkimaan ja selvittämään. Maija Hirvosen (2000) teos ”Salanimet ja nimimerkit” on varsin kattava, mutta nimimerkkien selvittämisessä usein ongelmana on se, että yksittäisissä kirjeissä on voitu käyttää nopeasti keksittyä nimimerkkiä, samaa nimimerkkiä on voinut käyttää moni muukin kirjoittaja ja vastaavasti myös useita kirjoituksia sanomalehtiin lähettänyt henkilö on voinut käyttää joka kerralla eri nimimerkkiä. Tämän tutkielman lähdeaineistossa esiintyviä nimimerkkejä ei juurikaan löydy Hirvosen teoksesta.

³⁹ Stark 2013, 151-152. Näiden lisäksi myös pääkirjoitukset ja niitä seuranneet jälkiartikkelit olivat yleensä signeerattomia. Toisaalta jos näiden kirjoitusten alta löytyi nimimerkki, kertoo se tutkijalle sen, että kirjoitus ei silloin todennäköisesti ollut sanomalehden toimituksen omasta piiristä, vaan lähtöisin avustajalta. Myöhemmin sortovuosina myös näitä avustajien kirjoituksia jätettiin signeeraamatta, jotta voitiin suojella myös avustajakuntaa viranomaisten toimenpiteiltä, Leino-Kaukiainen 1988, 587. Paikalliskirjekulttuuria on nostanut esiin myös Translocalis-tietokanta, johon on koottu suomalaisessa lehdistössä julkaistut lukijakirjeet vuoteen 1885 saakka, Ks. Esim. Kokko & Pääkkönen 2022.

Kolmannen haasteen luo sensuuri⁴⁰, jota ilmeni pääsääntöisesti kahdessa muodossa: ennakolta ehkäisevänä sekä jälkikäteen rankaisevana sensuurina. Toisaalta se saattoi ilmetä myös kolmannessa muodossa, niin sanottuna ”passiivisena sensuurina”, jolloin ennakkosensuurin vallitessa lehtien toimitukset tietoisesti tai tiedostamatta jättivät syrjään sellaiset kysymykset, joiden julkaisu olisi mahdollisesti johtanut viranomaisten puuttumiseen.⁴¹ Venäjä oli painovapauskysymyksissä 1800-luvulla Euroopan valtioista taantumuksellisimmasta päästä ja siten erilaiset painovapautta rajoittaneet määräykset kahlitsivat Suomen sanomalehdistöä aina maan itsenäistymiseen saakka.⁴²

Keräämäni lähdeaineisto kattaa erilaisia kirjoituksia ja niiden piirteitä on syytä lyhyesti tarkastella.⁴³ Tutkimuksen nimen perusteella voisi olettaa muistokirjoitusten olevan lähdeaineistossa keskiössä. Todellisuudessa niiden määrällinen osuus lähdeaineistosta on melko vähäinen. Tämä johtuu siitä, että nekrologeja julkaistiin verrattaen lyhyen aikaa, keisarin kuoleman jälkeisinä viikkoina, eikä muistokirjoitukset itsessään sisältäneet kovin paljon toisistaan poikkeavia sisällöllisiä eroja. Muistokirjoitukset olivat usein vain yhden tai kahden palstan mittaisia, mutta

⁴⁰ Sensuurilla tarkoitetaan valtiovallan julkiseen tiedonvälitykseen kohdistamaan valvontajärjestelmää. Sensuurilla on yleensä tähdätty valtiovallan ja yhteiskunnassa vallinneen arvojärjestelmän säilyttämiseen, Leino-Kaukiainen 1984, 11.

⁴¹ Leino-Kaukiainen 1984, 11-12. Vastaavasti myös Stenius laskee yhdeksi Suomen suuriruhtinaskunnan ”vapaan julkisuuden” piirteeksi sen, että julkiset keskustelijat eivät koskaan unohtaneet valtopolitiikan realiteetteja. Tällä hän tarkoittaa sitä, että julkista keskustelua käyneillä oli alusta lähtien käsitys tsaarinvallan valtopolittisesta ylivoimasta ja tiedostettiin, että huoleton keskusteleminen esimerkiksi geopolittisistä valtasuhteista tai yhteiskuntafilosofisista peruskysymyksistä, saattaisi asettaa koko vapaan keskustelun vaakalaudalle, Stenius 1995, 184-185. Tämä on hyvä tiedostaa myös Aleksanteri II:ta muistelevien kirjoitusten kohdalla: vaikka kritisoitavaa keisarin toimia kohtaan olisi ollut, ei sanomalehdet voineet tai halunneetkaan lähteä siitä kirjoittamaan, sillä se olisi johtanut sanktioihin tai oikeuksien menettämiseen.

⁴² Toki Aleksanteri II:n aikana koettiin hetkellinen painovapaus vuonna 1865, mutta jo 1867 annettiin uusi painoasetus, mikä palautti ennakkosensuurin ja samalla se loi perustan koko autonomian loppukaudella harjoitetulle sananvalvonnalle. Leino-Kaukiainen 1984 13-14; Leino-Kaukiainen 2015, 55.

⁴³ Sanomalehtien juttutyyprien ja kirjoitusten sisällöstä lisää alaluvussa 2.1

niiden yhteydessä tyypillisesti julkaistiin uutinen keisarin kuolemasta ja siihen liittyvistä tapahtumista, jolloin nämä kokonaisuudessaan veivät etusivulta enemmän palstatilaa. Ruotsinkielisissä sanomalehdissä muistokirjoitukset (ja uutisointi keisarin kuolemasta) tapahtui aikaisemmin kuin suomenkielisissä sanomalehdissä.⁴⁴

Varsinaisten muistokirjoitusten vähäisyyden vuoksi lähdeaineistosta suurin osa on niin sanottuja muistelevia kirjoituksia, jota pidän ikään kuin kattokäsitteenä kaikille niille kirjoituksille, jotka sisältävät Aleksanteri II:n tai tämän valtakauden muistelua. Muisteleviin kirjoituksiin kuuluu tarkemmin tarkasteltuna artikkeleita, kantaaottavia kirjoituksia sekä kirjeitä, joista varsinkin kaksi jälkimmäistä ovat sisältäneet tutkimuksen kannalta erityisen hyödyllistä sisältöä.⁴⁵ Pääkirjoitukset ja niitä seuranneet jälkiartikkelit edustivat useimmiten sanomalehden toimituksen ja sen taustaryhmän kantoja. Nämä kaksi erotti toisistaan siten, että pääkirjoitukset yleensä erotettiin muusta tekstistä, niissä oli päiväys ja lähes poikkeuksetta otsikko. Pääkirjoituksen rooli lehtien tärkeimpänä mielipidekirjoituksena oli vakiintunut, joskin huomioitavaa on, että pääkirjoituksia ei julkaistu läheskään kaikissa numeroissa. Pääkirjoituksen paikka oli useinmiten etusivulla ja niiden pituus vaihteli yhdestä kahteen palstaan, joskin ne saattoivat olla myös hyvinkin pitkiä ja sen vuoksi pilkottuina useampaan numeroon.⁴⁶

Kirjeiden pituus vaihteli suuresti. Yleensä niin sanotut maaseutukirjeet ja ne, jotka oli lähetty sanomalehden toimituksen lähikunnista olivat lyhyempiä kuin varsinaisten kirjeenvaihtajien kirjeet. Huomioitavaa kirjeissä on se, että ne harvemmin käsittelivät

⁴⁴ Ruotsinkieliset sanomalehdet käsittelivät aihetta jo kahden seuraavan päivän aikana keisarin kuolemasta. Suomenkielisiin sanomalehtiin muistokirjoitukset ja uutisointi päättyi vasta 16.3.1881 alkaen, poikkeuksena Uusi Suometar, jossa aiheesta kirjoitettiin jo 14.3.1881.

⁴⁵ Mielipidekirjoituksissa keisarin muistelu yhdistettiin johonkin ajankohtaiseen (kiistan)aiheeseen, jolloin oli mahdollista analysoida myös kirjoittajan ja sanomalehden poliittisia tavoitteita. Vastaavasti kirjeenvaihtajien ja muiden sanomalehtiin kirjoittaneiden kirjeistä tuli toisaalta mukaan paikallisuus, mutta myös mielipidekirjoitusten tapaan, ajankohtaisiin asioihin kannanottamista, ikään kuin keisarin muistelun verukkeella.

⁴⁶ Leino-Kaukiainen 1988, 587; Landgren 1988, 383.

yksistään keisarin muistelua, vaan niissä käytiin läpi useampia aiheita. Lähdeaineisto sisältääkin useampia sellaisia kirjeitä, joissa keisariin liittyen kerrotaan vain jokin lyhyt muisto.

Lopuksi on syytä Landgrenin sanomalehtien tilaaja- ja lukijapiirit laajenivat jatkuvasti. Tähän vaikutti tavallisen väestön kasvanut kiinnostus sanomalehtiä kohtaan: ruotsinkieliset sanomalehdet tavoittivat rannikoiden ruotsinkielisen maalaisväestön, kun taas kasvanut lukutaito ja yhteiskunnallisten aktiviteettien vilkastuminen lisäsi suomenkielisen talonpoikaisväestön kiinnostusta sanomalehtiin. Toisin sanoen, entistä suurempi osa lukijakunnasta asui maaseudulla. Toisaalta myös kaupunkien pikkuporvaristo ja uusi suomenkielinen sivistyneistö vaikutti sanomalehtien lukijakuntien kasvuun.⁴⁷

Viitteitä sanomalehtien lukijakunnasta saadaan myös siitä, missä päin Suomea lehtiä julkaistiin sekä julkaisukielen perusteella. Landgrenin mukaan suurin osa lehtien lukijoista asui Suomen eteläosissa ja noin 55% lukijoista oli painosmäärien perusteella suomenkielisiä, joskin pitää huomioida, että suomenkielinen sivistyneistö oli alunperin ruotsinkielistä ja luki myös ruotsinkielellä julkaistuja sanomalehtiä.⁴⁸

Sen sijaan lukijakunnan sosiaalisen rakenteen yksityiskohtainen määrittely on hankalaa, vaikkakin jotakin viitteitä siitä antaa aluksi mainittu maalaisväestön kasvanut kiinnostuminen ja molempien kielten sivistyneistön aktiivisuus. Näiden lisäksi paikalliskirjekulttuuria tarkastelemalla voidaan saada tietoa lukija- ja tilaajakunnasta: esimerkiksi suomenkielisiä maaseutukirjeitä kirjoittivat vaikutusvaltaiset paikalliset johtohenkilöt, kuten talonpojat, opettajat ja papit, mutta kirjoittajien joukossa oli todennäköisesti mukana myös torppareita, renkejä, tehdastyöläisiä ja palvelijoita. Lisäksi kirjeitä kirjoittivat myös naiset. Tämän perusteella voi siis päätellä, että sanomalehtien kirjoitukset eivät olleet pelkästään

⁴⁷ Landgren 1988, 286-287.

⁴⁸ Landgren 1988, 287.

sivistyneistölle, vaan myös kouluttamattomalle väestölle.⁴⁹ Oletan myös, että sanomalehden lukijakuntaan todennäköisesti vaikutti paikallisuuden ja julkaisukielen lisäksi sanomalehden poliittinen asennoituminen.

1.5 Menetelmät ja tutkimusetiikka

Lähestyn tutkielman aihetta pääsääntöisesti diskurssianalyysin kautta. Tiivistetysti diskurssianalyysi määritellään puhutun tai kirjoitetun kielen tutkimuksena. Siinä tarkastellaan Miikka Pyykkösen ja Heli Valtosen mukaan sitä, millä tavoin merkityksiä tuotetaan eri tilanteissa, asiayhteyksissä tai ympäristöissä. Historiallisessa diskurssianalyysissä tutkimuksen kohteena on tekstimuotoinen kielenkäyttö, kuten tässäkin tutkielmassa.⁵⁰ Eero Suonisen mukaan yleisesti diskurssianalyysissä ollaan kiinnostuneita siitä, miten toimijat tekevät ymmärrettäväksi asioita kielenkäytöllään, toisin sanoen: analysoidaan yksityiskohtaisesti, miten sosiaalista todellisuutta tuotetaan erilaisissa sosiaalisissa käytännöissä.⁵¹ Tämän tutkielman yhtenä tarkoituksena onkin selvittää diskurssianalyysin avulla, millä tavoin lähdeaineistossa on muodostettu diskursseja Aleksanteri II:een liittyen eli millainen kuva hänestä luotiin sanomalehtien sivuilla.

Diskurssianalyttisen tutkimuksen kenttä ei kuitenkaan ole yhtenäinen, vaan sille on ominaista hyvinkin erilaiset tutkimukselliset orientaatiot ja ratkaisut.⁵² Huomio voidaan esimerkiksi kiinnittää myös tekstiä kehystäviin olosuhteisiin ja taustatekijöihin sekä kielenkäytön konventioihin, kuten käytettyihin ilmaisuihin. Diskurssianalyysissä voidaan tutkia kielenkäytön tarkoitusperiä tai vaikutuksia, mutta halutessa tarkastella myös kielenkäyttöä laajempia asioita, kuten poliittisia

⁴⁹ Landgren 1988, 288; Stark 2013, 160; Kokko 2019; Kokko 2022.

⁵⁰ Pyykkönen & Valtonen 2022, 39-40.

⁵¹ Suoninen 2002, 18-19.

⁵² Jokinen & Juhila 2002, 55.

suhteita, vallankäyttöä, sosiaalisia suhteita tai arvoja.⁵³ Edellä mainittu diskurssianalyysin näkökulma näkyy myös tässä tutkielmassa, sillä olen kiinnostunut kirjoitetun kielen ja diskurssien muodostumisen lisäksi myös taustalla vaikuttaneista poliittisista kiistoista ja tavoitteista, sekä niiden mahdollisesta vaikutuksesta kielenkäyttöön.⁵⁴ Osaltaan siis ymmärrän diskurssit Pyykkösen ja Valtosen artikkelissa esittelemän määritelmän mukaisesti, jossa diskurssit ovat ”hallitsevia tietomuodostelmia”. Kyseisen lähestymistavan mukaan: ”-- diskurssin kielellinen tai tekstuaalinen muoto heijastaa tiettyjen olojen, ehtojen ja tapojen vallitessa rakennettua esitystä todellisuudesta.”⁵⁵ Tällöin huomio kiinnittyy diskurssin sosiokulttuurisiin ja institutionaalisiin oloihin, eli voidaan tarkastella esimerkiksi sitä mikä tietyssä ajassa tai poliittisessä järjestelmässä vaikuttaa diskurssiin?⁵⁶ Lähdeaineiston pohjalta onkin havaittavissa se, kuinka 1800-luvun loppupuolen Suomessa vallinnut patriarkkaalinen yhteiskuntajärjestys, Suomen autonominen asema ja esimerkiksi ”valtioaate” on vaikuttanut osaltaan diskursseihin.

Toisena diskurssianalyysin näkökulmana tässä tutkielmassa on niin sanottu retorinen analyysi, joka myös linkittyy suoraan yhteen tutkimuskysymyksistä: millaisia retorisia keinoja sanomalehdissä käytettiin luomaan Aleksanteri II:sta hyvän hallitsijan kuvaa? Retorisessa analyysissä onkin usein keskiössä erilaisten retoristen keinojen erittely sekä sen analysointi; millä tavoin esimerkiksi lukijaan pyritään vaikuttamaan.⁵⁷ Lisäksi retorisyssä merkitysten tuottamisen kielellisiä prosesseja tarkastellaan vakuuttavuuden ja kannattavuuden näkökulmista, eli kuinka jostakin todellisuuden versiosta pyritään saamaan vakuuttavia ja millä tavoin esimerkiksi lukija saadaan sitoutumaan siihen. Analyysin yhtenä ulottuvuutena voidaankin tarkastella puhuja-yhteisösuhdetta, mutta koska tämän tutkielman

⁵³ Pyykkönen & Valtonen 2022, 39-40.

⁵⁴ Tämä linkittyy suoraan yhteen tutkimuskysymyksistäni: Millä tavalla puoluekiistat ja poliittiset tavoitteet näkyivät muistelussa?

⁵⁵ Pyykkönen & Valtonen 2022, 43.

⁵⁶ Pyykkönen & Valtonen 2002, 43.

⁵⁷ Jokinen 2002, 47.

lähdeaineisto (sanomalehdet) ei tarjoa siihen mahdollisuutta, pyrin erittelemään yleisösuhdetta kirjoituksista: kenet kyseessä oleva kirjoitus pyrkii vakuuttamaan.⁵⁸

Arja Jokisen mukaan retoriset keinot voidaan jaotella kahteen kategoriaan: niihin, jotka lisäävät vakuuttavuutta liittyen väitteen esittäjään ja niihin, jotka liittyvät esitettyyn argumenttiin. Esittäjään liittyviä retorisia keinoja ovat esimerkiksi niin sanotut puhujakategorioilla oikeuttaminen ja konsensuksella tai asiantuntijan lausunnolla vahvistaminen. Esitettyyn argumenttiin liittyviä retorisia keinoja taas Jokisen mukaan ovat esimerkiksi yksityiskohtilla vakuuttaminen, numeerinen ja ei-numeerinen määrällistäminen, metaforien käyttö sekä ääri-ilmaisujen käyttäminen.⁵⁹ Tarkoituksena ei kuitenkaan ole syventyä tässä alaluvussa jokaiseen retoriseen keinoon yksityiskohtaisesti, vaan avaan esimerkiksi edellä mainittuja käsittelyluvuissa, sikäli kun niitä lähdeaineistossa esiintyy.

Diskurssianalyysin käytön tässä tutkielmassa voi kiteyttää niin, että olen sen avulla pystynyt ikään kuin kysymään lähdeaineistolta mitä Aleksanteri II:sta on aikarajauksen puitteissa kirjoitettu, miten hänestä on kirjoitettu ja missä tilanteissa? Nämä kysymykset linkittyvät suoraan myös tutkimuskysymyksiini, joten diskurssianalyysin käyttö on siten perusteltua.

Diskurssianalyysi kuitenkin yhdistetään usein pariksi jonkun toisen menetelmän kanssa, niin myös tässä tutkielmassa. Toisena metodina toimii lähiluku. Lähiluku metodina voidaan ymmärtää yksityiskohtien lukemiseksi, mutta myös konkreettisena tekstin tarkastelutapana. Lähiluennan kohteeksi otettuja aineistoja luetaan usein kokonaisuuksina ja useina lukukertoina, jolloin tarkoituksena on esimerkiksi syventää aikaisemmin aineistosta tehtyä tulkintaa.⁶⁰ Lähiluvun käyttäminen metodina on tässä työssä tarkoittanut lähdeaineiston lukemista useampaan otteeseen

⁵⁸ Jokinen 2002, 126, 129. Kohdeyleisön arviointi on tärkeää, sillä se osaltaan myös auttaa vastaamaan tutkimuskysymyksiin, kuten siihen, miksi Aleksanteri II:ta muisteltiin?

⁵⁹ Jokinen 2002, 132, 135-136, 138-139, 144-152.

⁶⁰ Pöysä 2015, 28-31

sekä sen tarkkaa ja syvällistä tarkastelua. Näin olen pystynyt muodostamaan melko laajasta sanomalehtiaineistosta perusteellisen kokonaiskuvan, ilman että yksityiskohdat olisivat jääneet pimentoon. Varsinkin pitkät muistokirjoitukset tai juhlatilaisuuksissa pidettyjen (tekstimuotoon muutettujen) puheiden ruotiminen on ollut tehokkaampaa lähiluennan avulla. Toisin sanoen, lähiluku on täydentänyt ensiksi mainittua tutkimusmetodia, diskurssianalyysiä. Lähiluennan avulla lähdeaineistosta tehdyt muistiinpanot⁶¹ ja huomion kiinnittäminen yksityiskohtiin, on mahdollistanut esimerkiksi käytettyjen retoristen keinojen löytämisen eri kirjoituksista. Lisäksi se on auttanut kiinnittämään huomiota kirjoittajan mahdollisiin motiiveihin sekä luotuihin diskursseihin.

Lopuksi kiinnitän huomiota tutkielman tutkimuseettisiin kysymyksiin. Nopeasti ajateltuna voisi kuvitella, että 1800-luvulle sijoittuva aihe ei vaadi erityistä tutkimuseettistä pohdintaa, sillä tutkimuksen kohteena olevat ihmiset ovat jo edesmenneitä, eikä juridiset kysymyksetkään ole ajankohtaisia. Kuitenkin myös ajallisesti yli sadan vuoden päähän sijoittuviin tutkimusaiheisiin liittyy tiettyjä tutkimuseettisiä haasteita.⁶²

Tämän tutkielman kannalta eettiset kysymykset liittyvät lähinnä kirjoittajien henkilöllisyyteen, julkisuuden henkilöiden asemaan sekä yleisesti kirjoittamistapaan. Kysymys yksityisyyden suojasta tulee kyseeseen silloin, kun lähdetään pohtimaan sanomalehtiin kirjoittaneiden henkilöllisyyttä: onko esimerkiksi tarpeellista pyrkiä selvittämään maaseudulta kirjeen kirjoittaneen henkilöllisyyttä? Kuten jo

⁶¹ Lähiluvun prosessissa olennaisena osana on myös kirjoittaminen. Erilaisten merkintöjen tekeminen suoraan lähdeaineistoon ei ole ollut mahdollista, sillä sanomalehtikirjoitukset ovat sähköisessä muodossa. Tämä ei ole kuitenkaan merkittävästi haitannut muistiinpanojen tekoa ja prosessin etenemistä. Muistiinpanojen merkitys lähiluvulle on varsin olennainen, sillä omiin muistiinpanoihin tulee ajan kanssa mukaan aineiston kuvailun lisäksi myös tulkintaa, ja siten analyysin tarkentumista tapahtuu asteittain. Lisäksi muistiinpanojen tekeminen vaikuttaa lukemiseen, kun lähdeaineiston pariin palataan tarkistamaan muistiinpanoista muodostuneen tekstin yksityiskohtia ja paikkansapitävyyttä. Ks. Pöysä 2010, 339-341.

⁶² Ks. Vainio-Korhonen 2017, 31-36.

aikaisemmin olen todennut, suurin osa sanomalehtikirjoituksista oli nimettömiä, mutta muutamista löytyy nimimerkki. Nimimerkin käyttö jo itsessään viittaa siihen, että henkilö ei halunnut kirjoittaa tunnistettavasti omalla nimellään, ja joissain nimimerkin omaavissa kirjoituksissa voidaan muistelun ohella ottaa kärkkäästikin kantaa johonkin ajakohtaiseen aiheeseen. On siis tarpeellista pohtia, mitä kirjoittajan henkilöllisyyden tietäminen tuo analyysiin tai työhön lisää, ja onko henkilöllisyyden selvittäminen perusteltua.

Toisaalta kysymys yksityisyyden suojasta koskettaa myös niitä henkilöitä, jotka ovat aikanaan olleet niin sanotusti julkisuuden henkilöitä. Tässä työssä tällaisia henkilöitä ovat esimerkiksi poliittisten liikkeiden johtohahmot sekä puheiden pitäjät (jotka useimmiten olivat tilaisuuksien arvovaltaisia vieraita). Perinteisesti on ajateltu, että tällaisia julkisuudessa esiintyneitä henkilöitä ei kosketa samankaltainen yksityisyydensuoja kuin muita henkilöitä.⁶³ Toisaalta tämän tutkielman tarkoituksena ei olekaan kirjoittajien tutkiminen, jolloin kyseeseen ei tule, että tässä tutkielmassa käsitteisin kyseisien henkilöiden yksityiselämää, vaan tarkastelu rajoittuu lähinnä tiedossa oleviin poliittisiin kantoihin. Kuitenkin niin tavallisista ihmisistä, kuin julkisuuden henkilöistäkin kirjoitettaessa, pitää kiinnittää huomiota kunnioittavaan kirjoitustapaan.⁶⁴

Eettisiä kysymyksiä on siis syytä tarkastella, vaikka tämän tutkielman lähdeaineisto on koostettu julkisista sanomalehdistä. Ne eivät itsessään sisällä sellaista materiaalia, joka olisi esimerkiksi aikanaan ollut salassapidettäviä tai sisältäisi sellaista arkaluontoista materiaalia, joka mahdollisesti rikkoisi yksityisyyden suojaa. Lisäksi vaikka tutkielmassa ei syvennytä kirjoitusten kirjoittajiin tai heidän yksityiselämänsä, on silti tarpeellista pitää mielessä sanavalintojen ja kirjoittamistavan vaikutukset siihen, miten lukija mahdollisesti asennoituu käsiteltäviin aiheisiin.⁶⁵

⁶³ Vainio-Korhonen 2017, 32.

⁶⁴ Vainio-Korhonen 2017, 32, 35.

⁶⁵ Ks. Vainio-Korhonen 2017, 33.

2 KEISARIN MUISTAMINEN

2.1 Muistamisen tavat

Tämän alaluvun tehtävänä on avata ja taustoittaa lukijalle erilaisia tapoja, miten Aleksanteri II:ta muisteltiin sekä myös laajentaa käsitystä lähdeaineistosta. Lisäksi esittelen yleisiä muistamisen käytäntöjä ja muistamisen politiikkaa sekä muistin merkitystä historiantutkimukselle.

Historian ja muistin välinen suhde on Anne Ollilan mukaan monivivahteinen ja sitä voidaan jäsentää useasta eri näkökulmasta. Suhtautuminen varsinaiseen muistitietoon on ollut historiantutkimuksessa vaihtelevaa, ja se on helposti luokiteltu epäluotettavaksi lähteeksi. Muisti kuitenkin on yksi historiantutkimuksen peruskäsitteistä ja on tärkeää tiedostaa sen merkitys ja kulttuurisidonaisuus.⁶⁶ Koska tässä tutkielmassa muistaminen on oleellisin käsite, on hyvä ennen lähdeaineiston varsinaista käsittelyä hieman tarkastella, millä tavoin tätä muistamista tuotiin esiin.

Runsaimmillaan Aleksanteri II:n muistaminen on tämän tutkielman aikarajauksen puitteissa sijoittunut kahteen ajankohtaan: keisarin kuoleman jälkeisille kuukausille sekä vuoden 1894 kansanjuhlaa ympäröivälle ajanjaksolle. Muisteleminen ei

⁶⁶ Ollila 2010, 159-160.

kuitenkaan rajoittunut siihen. Edesmenneen keisarin nimi ja teot saatettiin nostaa mitä erilaisimmissa asiayhteyksissä esille, oli kyse sitten esimerkiksi jonkun toisen edesmenneen suurmiehen muistelusta, uuteen lakiin liittyvästä keskustelusta, valtiopäivistä tai jo uuden keisarin, Aleksanteri III:n kuolemasta.

Heti Aleksanteri II:n kuoleman jälkeen keisarin muistelu ilmeni sanomalehtien sivuilla nekrologien eli muistokirjoitusten muodossa. Muistokirjoituksille tyypilliseen tapaan kirjoituksissa haluttiin nostaa esille keskeisiä kohtia keisarin elämänvaiheista, asioita, joista Aleksanteri II oli tullut tunnetuksi. Etenkin keisarin ansioita suomalaisten hyväksi lueteltiin paljon ja suomalaisten ja keisarin hyvää suhdetta haluttiin korostaa sekä tuoda esiin. Nämä muistokirjoitukset oli kirjoitettu varsin kunnioittavaan sävyyn, sillä kyseessä oli Suomen hallitsija. Samalla muistokirjoituksissa pyrittiin ilmaisemaan surun ja järkytyksen tunteet, joita keisarin äkillinen kuolema ihmisissä herätti. Heti kuoleman jälkeen, retoriikkaan siis kuului kollektiivisen kokemuksen ja konsensuksen painottaminen, yleistäminen sekä määrällisten ääri-ilmaisujen (eli tässä kohti sanan *kaikki*) käyttö.⁶⁷ Myöhemmin, vuonna 1894, näitä vastaavia keinoja käytettiin muistelussa paljon.

Myös tietynlainen keisarin ja hänen valta-aikansa romantisointi sekä vertauskuvalliset ilmaisut tulivat jo näissä kirjoituksissa esiin. Näiden varsinaisten muistokirjoitusten jälkeen vastaavanlaisia julkaistiin myös vuonna 1894 muistopatsaan paljastuspäivän lähestyessä, itse juhlapäivänä sekä sen lähipäivinä. Näissä sisältö ei välttämättä kovin paljon eronnut vuoden 1881 muistokirjoituksista muuten kuin. Siten pian keisarin kuoleman jälkeen sanomalehdistössä muovautui tietynlainen kaava, jota käytettiin sellaisissa kirjoituksissa, jotka keskittyivät pelkästään keisarin muisteleamiseen: kaavaan kuului esimerkiksi Aleksanteri II:n ylivertaisuuden esiin tuominen, hänen uudistuksistaan kertominen ja suomalaisten ja Aleksanteri II:n erityisen suhteen painottaminen. Monet eri kirjoitukset sisälsivät

⁶⁷ Ks. Jokinen 2002, 138-139, 146-148.

paljon toistoa ja olivat siis hyvinkin samankaltaisia keskenään.⁶⁸ Nämä oli nähtävissä jo muistokirjoituksissa ja siten niiden rooli lähdeaineistossa on merkittävä, vaikkakin määrällisesti ne kattavat vain pienen osan lähdeaineistosta.

Huomattava osa lähdeaineistosta koostuu niin sanotusti muistelevista kirjoituksista. Muistelevia kirjoituksia julkaistiin eri aikoina, useimmiten jonkin ajankohtaisen tapahtuman yhteydessä, johon keisari Aleksanteri II liitettiin. Näissä muistelevissa kirjoituksissa oli usein tarkoituksena, edellä mainitun kaavan tapaan, Aleksanteri II:n merkityksen korostaminen sekä jonkun tai joidenkin uudistusten esiin tuominen. Toisaalta näitä seikkoja esiintuomalla kirjoittaja on pystynyt muistelemisen kautta edistämään joko omia tai sanomalehden poliittisia päämääriä. Näissä muistelevissakirjoituksissa korostuikin erityisen vahvasti muistamisen poliittinen ulottuvuus. Niissä saattoi olla niin sanomalehtien pääkirjoituksina kuin tavallisina artikkeleina, mutta paljon keisarin muistelua sisällytettiin myös mielipidekirjoituksiin sekä kirjeenvaihtajilta tulleisiin kirjoituksiin.

Mielipidekirjoituksissa otettiin usein selkeämmin kantaa johonkin ajankohtaiseen asiaan. Esimerkiksi kansanjuhlan suunnittelut eri paikkakunnilla ja juhla järjestelyt Helsingissä sekä patsaan paljastukseen liittyvä niin sanottu oheistoiminta, herätti paljon keskustelua sanomalehdistössä. Tällöin omaa mielipidettä tuotiin esille samalla kun keisarista nostettiin esille joitakin asioita, joita haluttiin muistella tai joista haluttiin ihmisille muistuttaa. Vuoden 1894 huhtikuussa mielipidekirjoituksissa

⁶⁸ Aapo Roselius on väitöskirjassaan *Kiista, eheys, unohdus – Vapaussodan muistaminen suojeluskuntien ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918-1944* käyttänyt tämän tutkielman kanssa hieman samankaltaista lähdeaineistoa, esimerkiksi sanomalehtiä, joissa on käsitelty muistamiseen liittyviä hankkeita, kuten muistopatsaisiin liittyviä hankkeita ja muistojuhlia. Vaikka Roseliuksen väitöskirja käsittelee sisällissotaan liittyvää muistelua suojeluskuntien näkökulmasta, ovat Roseliuksen tekemät havainnot ja muistamiseen liittyvät näkemykset sovellettavissa hyvin myös tähän tutkielmaan. Roselius on esimerkiksi myös kirjoittanut väitöskirjansa lähdeaineistoon vahvasti liittyneestä toistosta ja muuttumattomuudesta, jotka näkyivät esimerkiksi juhlapuheissa tai lehtiselostuksissa. Ks. Roselius 2010, 26-28.

nostettiin myös esiin muusta lähdeaineistosta poikkeava seikka: keskusteltiin siitä, mikä on oikea tai sovelias tapa muistella edesmennyttä keisaria.

Sanomalehdille lähetetyt kirjeet avasivat usein jonkin toisen paikkakunnan Ne ovat tärkeä osa lähdeaineistoa, sillä ne auttavat raottamaan tavallisten ihmisten ajatuksia Aleksanteri II:een liittyen. Sanomalehdet saivat kirjeitä sekä vakituksilta kirjeenvaihtajilta että kaikilta niiltä, jotka halusivat kirjoittaa sanomalehden toimitukselle. Tällaisia julkaistiin esimerkiksi sanomalehtien ”lähiseuduilta” tai ”kirjeitä maaseuduilta” osioissa.⁶⁹ Sanomalehtien vakiintuneiden kirjeenvaihtajien kirjoitukset olivat usein hieman pidempiä, ja niissä saatettiin käsitellä useampaa aihetta kerrallaan. Vakituisten kirjeenvaihtajien kirjeet erottivat usein jo tekstin alusta, sillä niissä usein etukäteen kerrottiin, mitä aiheita kirje käsittelee. Lisäksi otsikkoon oli jo saatettu laittaa ”sanomalehden kirjeenvaihtajalta”.⁷⁰ Näistä sekä maaseutukirjeistä osaksi aineistoa valikoituivat ne tekstien osat, joissa kerrottiin tutkielman kannalta keskeisistä teemoista.

Keskeinen osa lähdeaineistoa ovat myös sanomalehdissä julkaistut eri tilaisuuksissa pidetyt puheet. Puheet olivat usein pitkiä ja niiden kaava oli sama kuin muissakin keisarin muistoon keskittyvissä kirjoituksissa. Myös näihin joko muistopuheisiin tai juhlapuheisiin, asiayhteydestä riippuen, sisältyi usein paljon kansallisromanttista ja nationalistista ajattelua.

Onkin olennaista tiedostaa muistojen merkitys erilaisissa nationalistisissa projekteissa. Ollila käsitelty aihetta kansanvalistajien ja isänmaa -käsitteen kautta: 1800-luvun

⁶⁹ Tämä suomenkielisten sanomalehtien sivuilla kehittynyt paikalliskirjekulttuuri on ilmiönä ainutlaatuinen, sillä vastaavaa ei tunneta muualla, Kokko & Pääkkönen 2022. Ks. myös Stark 2013, 145-177.

⁷⁰ Ks. Esim. Hufvudstadsbladet 8.4.1881, A. S g. ”Korrespondens från Österbotten.”, 5, jonka otsikosta jo selviää, että kyseessä on kirje Pohjanmaan kirjeenvaihtajalta, lisäksi kirjeenalussa on selostus ”Innehåll”, josta selviää kirjeen sisältöön kuuluvan asiaa muun muassa keisarin murhaan liittyen (sanomalehdessä ”Keijsarmordet”). Myös suomenkielisissä lehdissä oli vastaavalla tavalla, ks. Esim. Uusi Suometar, Matti, ”Kirje Helsingistä.”, 2.

lopussa ajatusta isänmaasta pyrittiin lähentämään suomalaisille erilaisen tunnekylläisen retoriikan avulla. Samalla kansanvalistajat pyrkivät muokkaamaan suomalaisten suhtautumista rakenteilla olevaa kansallisvaltiota kohtaan.⁷¹ Vastaavasti lähdeaineistossa näkyvät kansallisuusaatteen vaikutukset Aleksanteri II:n muisteluun: niin kirjoituksissa kuin puheissakin korostettiin esimerkiksi Aleksanteri II:n ymmärtäväistä suhtautumista suomalaisten pyrkimyksiä kohtaan ja keisari esitettiin ”kansallisuuden” tai jopa ”itsenäisen valtiollisen” elämän tukijana.⁷²

Erilaisten sanomalehtikirjoitusten lisäksi Aleksanteri II:ta muisteltiin myös julkaisemalla runoja tai laulunsanoja keisariin liittyen.⁷³ Samoin pienemmät ilmoitukset sekä uutisointi aiheeseen liittyen kattaa osan lähdeaineistosta. Ilmoituksissa saatettiin esimerkiksi kertoa kuinka paljon milläkin paikkakunnalla on kerätty varoja Aleksanteri II:n muistopatsasta varten tai kehottaa kuntalaisia osallistumaan kokoukseen, jossa pohdittiin, miten paikkakunnalla järjestetään muistojuhla. Uutiset taas saattoivat koskea esimerkiksi keisarin kuolemaa, siihen liittyneitä seikkoja tai patsaan paljastamistilaisuutta.

Aleksanteri II:ta muisteltiin myös ”konkreettisesti” esimerkiksi kuoleman jälkeen pidetyissä suruhartauksissa sekä jumalanpalveluksissa. Näistä kirjoitettiin usein sanomalehdissä: jutuissa kerrottiin esimerkiksi papin pitämistä saarnoista laisinaan sekä avattiin tunnelmia paikanpäältä, esimerkiksi kirjeenvaihtajien kautta.⁷⁴ Konkreettisina kaikista lienee Aleksanteri II:n patsas, jota monista nimityksistä

⁷¹ Ollila 2010, 165.

⁷² Esim. Waasan Lehti 17.3.1881, 1 ja Pohjois-Suomi 19.3.1881, 1. Tarkemmin aiheesta ja lisää esimerkkejä, ks. alaluku 3.2

⁷³ Ks. esim. Uusi Suometar 30.4.1881, ”Aleksanteri II:n muistoksi”, 2. Runojen kirjoittelua ja niiden julkaisua osaltaan selittää niiden suosio, siellä erilaisten muistorunojen kirjoittelusta oli tullut suosittu harrastus 1700- ja 1800-luvuilla. Muistorunojen kirjoitus voidaan katsoa osaksi erilaisia muistamisen rituaaleja, Ollila 2010, 162.

⁷⁴ Virallista surupäivää oli vietetty ympäri Suomen 31.5.1881, mikä näkyi sanomalehdissä etenkin runsaina kirjeinä. Hyvä esimerkki on nimimerkillä ”Ensikertalainen” Savoon kirjoittanut, joka kirjeessään kertoi surupäivän kulusta omalla paikkakunnallaan, pastorin saarnasta ja sekä paikallaolijoiden tunteista, Savo 14.6.1881, Ensikertalainen, ”Kirjeitä.”, 2.

huolimatta usein kutsuttiin nimenomaan ”muistopatsaaksi”. Patsaan paljastuksen yhteyteen muodostunut, koko Suomen kattava kansanjuhla oli myös omalla tavallaan konkreettinen muistelun tapa, sillä useissa tilaisuuksissa tarkoituksena oli muistella keisaria ja tämän tekoja, sekä etenkin muistuttaa paikallaolijoita hänen merkityksestään. Aleksanteri II:n muistopatsashanke patsaan paljastustilaisuuksineen ja kansanjuhlineen liittyy osaksi tietyn tyyppistä muistamisen rituaalia, jossa suurmiesten kunniaksi näitä patsaita pystytettiin. Patsaan paljastustilaisuuksien kulttuurinen merkitys korostui kansanjuhlien kautta, jolloin esimerkiksi Aleksanteri II:n muistopatsaastakin luotiin yhteisesti jaettu kokemus.⁷⁵

Aleksanteri II:n kuoleman jälkeen keisarista kirjoitettiin myös muistokirjoja, kuten Zachris Topeliuksen *”Keisarin ja suuriruhtinaan Aleksanteri II:sen muisto : huhtikuun 29 p:nä 1894”*, joka nimensä mukaisesti julkaistiin patsaan paljastuspäivänä. Kirjaa mainostettiin sanomalehdissä etukäteen ja julkaisun jälkeen toivottiin sen saavuttavan laajasti lukijoita, sillä kirjan koettiin kertovan elävästi keisarin merkityksestä. Erityisen hyödyllisenä kirja nähtiin nuorille, joiden tahdottiin myös muistavan Aleksanteri II:n ja tämän valtakauden.⁷⁶

Tapoja muistella ja pitää muistoa yllä oli siis useita. Aapo Roselius on väitöskirjassaan käsitellyt julkista muistamista, jolla tarkoitetaan juuri edellä esitetyn kaltaista, kirjoitettua, mutta myös puhuttua julkisuuteen tarkoitettua muistamista. Roselius nostaa esiin tärkeän huomion julkista muistamista sisältävään lähdeaineistoon: tällaiset kirjoitukset on tuotettu ja muodostettu siinä toivossa, että ne saavuttaisivat historiallista arvoa. Julkisen muistamisen eri muodot (tässä tutkielmassa sanomalehtikirjoitukset, juhlapuheet, Aleksanteri II:n muistopatsas) oli tarkoitettu tuleville sukupolville.⁷⁷ Tämä ajatus korostui jo aikalaisten kirjoituksissa, kun patsaan merkityksestä tai Topeliuksen muistokirjasta kirjoitettiin. Toisaalta julkinen

⁷⁵ Muistamisen rituaaleista ks. Ollila 2010, 160-166, suurmiesjuhlista ks. Ollila 2014. Tässä tutkielmassa lisää patsashankkeesta pääluvussa 4.

⁷⁶ Tarkemmin ks. 4.2

⁷⁷ Roselius 2010, 26.

muistaminen käytännössä tarkoittaa myös muistojen taltioimista. Roseliuksen mukaan 1800-luvun lopulla alkoi muistobuumi, jonka myötä juuri talletettiin ja arkistoitiin menneisyyden tapahtumia: historiaa ei haluttu unohtaa. Lisäksi tällainen taltiointi, josta sanomalehtikirjoitukset ovat hyvä esimerkki, linkittyy keskeisesti kollektiiviseen muistamiseen: niiden avulla yhä suurempi osa väestöstä pääsi osaksi yhteistä kokemusta.⁷⁸ Tämä julkisen muistamisen seikka nousee erityisen hyvin esiin, kun tarkastellaan esimerkiksi kansanjuhlista kertovia uutisia, artikkeleita tai kirjeenvaihtajien selostuksia: vaikka sanomalehdissä kerrottiin suurista väkijoukoista ja osallistujamääristä, ei kaikilla kuitenkaan ollut mahdollisuutta lähteä esimerkiksi Helsinkiin näkemään ja kokemaan patsaan paljastusta. Sen sijaan useat kirjoitukset tapahtuneista juhlallisuuksista avasivat juhlapäivän kulkua niille, jotka eivät päässeet paikanpäälle.⁷⁹

Lisäksi on tärkeää tiedostaa, että julkinen muistaminen kertoo ennen kaikkea siitä, millainen kuva mistäkin tapahtumasta on haluttu antaa, eikä välttämättä asioiden todellisesta luonteesta.⁸⁰ Lähdeaineistossa selkeästi painotetaan Aleksanteri II:een liittyen aikalaisten tavoitteisiin sopivia tiettyjä diskursseja, kuten Aleksanteri II suojelijana, ystävänä tai alamaisiinsa luottavana hyväntekijänä. Sen sijaan tällaista ihanteellista kuvaa rikkovat piirteet pyrittiin häivyttämään, kuten Aleksanteri II itsevaltiaana.⁸¹

2.2 Suhde edeltävään aikaan ja edeltäjiin

Aleksanteri II:n valtakauden alkaessa Suomi oli ehtinyt olla osana Venäjää vasta verrattain lyhyen aikaa, ja kokemusta venäläisistä hallitsijoista oli ehtinyt kertyä vain kahden aikaisemman keisarin kautta. Kokemuksia Venäjästä oli kuitenkin saatu

⁷⁸ Roselius 2010, 26-27.

⁷⁹ Patsaan paljastusjuhlasta ja siihen liittyvistä kirjoituksista alaluvussa 4.4

⁸⁰ Roselius 2010, 26.

⁸¹ Ks. Mylly 2002, 189, tässä tutkielmassa tarkemmin alaluvussa 3.1

runsaasti Ruotsin ja Suomen yhteisen historian aikana, viimeisimpinä isoviha (1713-1721) ja pikkuviha (1742-1743). Vilkunan mukaan, venäläisiin oli totuttu suhtautumaan epäillen ja heitä pidettiin vainoajina; viimeisimmät järkyttävät kokemukset aiheuttivat suomalaisissa myös pelkoa venäläisiä kohtaan. Tavalliset alamaiset kokivat jääneensä kokemustensa kanssa yksin ja vielä Suomen valloituksen jälkeenkin eliitti vierasti rahvaan kertomuksia tapahtumiin liittyen; toisin sanoen, muutos Ruotsin vallasta Venäjän vallan alaisuuteen ei ollut eliitille samalla tavalla ongelmallinen mitä se oli rahvaalle. Suomen sodan jälkeen Suomi oli täysin uudenlaisen tilanteen edessä, kun valtiollis-poliittinen asema ja eliitti olivat uudistuneet. Myös entiseen tuli suhtautua uudella tavalla: toisaalta ymmärrettiin, että historiallisia tapahtumia ei kannattanut lähteä esittämään Venäjälle epäsuotuisassa valossa ja myös akateemisessa historiankirjoituksessa muutettiin käsitystä Venäjästä. Toki myös yliopistomaailman tarkkailu ja sensurointi teki tämän suhteen tehtävänsä.⁸²

Katajiston mukaan Suomen sodan jälkeen Aleksanteri I ”hurmasi” melko nopeasti suomalaiset johtomiehet (upseerit, aateliset) puolelleen.⁸³ Ainoana syynä tähän ei ollut Aleksanteri I:n käytös, vaan Katajiston mukaan myös Suomen johtomiesten kokemus siitä, että uuden hallitsijan myötä kivuliaat muistot voitaisiin unohtaa.⁸⁴ Toki asiansa ajoivat myös virat, arvonimet, kunniamerkit ja lahjapalkkiot.⁸⁵

⁸² Vilkuna 2020, 45-46. Ks. myös Vilkuna 2005. Myöhemmin 1860- ja 1870-luvuilla vapaampien olojen salliessa esimerkiksi isostavihasta voitiin kirjoittaa totuudenmukaisemmin, Vilkuna 2020, 55-61. Eliitin asennoitumisesta uuteen hallitsijaan ja Venäjän vallan alaisuuteen ks. myös esimerkiksi Villstrand 2012, 312-327.

⁸³ Katajiston mukaan aatelismiehille keisarijohtoinen patriarkaalis-paternalistinen yhteiskuntajärjestys sopi oikein hyvin, sillä se tuki heidän omaa asemaansa sekä kyseinen yhteiskuntajärjestys asettui aateliston perinteisiin velvollisuuksiin liittyen hallitsijan ja isänmaan palvelukseen, Katajisto 2009, 144.

⁸⁴ Kivuliailla muistoilla viitattiin tässä kontekstissa Suomen sodan aikana syntyneisiin hylätyksi tulemisen kokemuksiin, Katajisto 2009, 95, 145. Ks. Myös Engman 2009, 183-194.

⁸⁵ Katajisto 2009, 139-146. Aleksanteri I jakoikin esimerkiksi kunniamerkkejä Suomen valloituksen aikana ja Porvoon valtiopäivillä, sillä näiden koettiin rauhoittavan virkamiehistön mieliä, mutta siirsi myös lojaliteetin Aleksanteri I:n taakse, Savolainen 1994, 125; Engman 2009, 196; Karonen 2020, 101.

Vilkunan tapaan Katajisto nostaa kuitenkin esiin myös uuteen asemaan asennoitumisen haasteellisuuden: hetki sitten Venäjä oli lukeutunut Ruotsin (ja Suomen osana Ruotsia) pahimpiin vihollisiin. Lisäksi monen suomalaisen oli vaikea uskoa Aleksanteri I:n pyyteettömyyteen samalla tavalla kuin edellä mainittujen johtomiesten.⁸⁶ Voikin pohtia, missä vaiheessa kansan mielipide venäläisestä hallinnosta muuttui, vai muuttuiko se lopulta täysin koskaan?⁸⁷

Sanomalehdissä Aleksanteri II:ta on suhteellisen vähän vertailtu tai yhdistetty edeltäviin hallitsijoihin, mutta sikäli kun sitä on tapahtunut, on se yleensä noudattanut samanlaista kaavaa: Aleksanteri II usein Aleksanteri I:n työn jatkajana, Nikolai I joko sivuutetaan täysin tai hänen aikansa nähdään Aleksanteri II:n aikaan nähden taantumuksellisena.⁸⁸ Vastaavasti vertailua edeltäviin hallintoihin (Venäjän vallan aikaisiin), ilman että hallitsijoita nimetään, tapahtui tätä useammin ja usein pitkälti vertauskuvien ja symboliikan kautta.⁸⁹ Pienessä roolissa on myös Aleksanteri II:n vertaaminen tai yhdistäminen jonkin toisen valtion hallitsijaan. Suurimmaksi osaksi kirjoituksissa esiin tuleva muistelu keskittyy itse keisariin ja tämän hallintoon. Kuitenkin etenkin sellaiset tekstikatkelmat, jotka vertaavat Aleksanteri II:n valtakautta edeltäviin hallitsijoihin tai luovat mielikuvan yhtäältä ajasta ennen keisaria ja toisaalta ajasta valtaannousun jälkeen, ovat olennaisia, sillä ne avaavat sitä, millainen kuva Aleksanteri II:sta ja tämän merkityksestä haluttiin lukijalle luoda.

⁸⁶ Katajisto 2009, 150-151. Max Engmanin mukaan alempien sosiaaliryhmien päinvastainen asennoituminen aiheutti jopa jännitteitä kuningasuskollisen rahvaan ja sopeutuvaisten virkamiesten ja säätyläisten välille, Engman 2009, 196.

⁸⁷ Esimerkiksi Engmanin mukaan alempien säätyjen sopeutuminen tapahtui lopulta nopeasti, etenkin suuren maataomistavan talonpoikaissäädyn suhteen. Ehkä jotakin viitteitä antaa myös muuttoliike Venäjälle, Engman 2009, 150-152, 197. Suomalaisten venäläismyönteiden ja -vastaisten mielipiteiden kehityksestä ks. myös Harle & Moisio 2000, 72-82. Toisaalta esim. Mylly on huomauttanut, että suomalaisten todelliset mielipiteet esimerkiksi keisareihin liittyen ilmaistiin julkisuudesta piilossa; päiväkirjoissa tai kirjeissä, Mylly 2002, 188.

⁸⁸ Tosin tätä näkemystä on tuotu esiin jo esimerkiksi vuonna 1880 Yrjö-Sakari Yrjö-Koskisen toimesta, joka kuvaili sitä "alallaan-olemisen tilaksi" ks. Mylly 2002, 187-188.

⁸⁹ Edellisiä hallintoja oli autonomian aikana mahdotonta arvostella millään muulla tavoin kuin varovaisin ilmauksin niin, että ei syytetty suoraan keisaria tai sitten käyttämällä kiertoilmauksia, Mylly 2002, 188. Siten vertauskuvien ja symboliikan rooli oli varsin olennainen muistelun retoriikassa ja siitä on oma alalukunsa 3.3

Ennen kuin käsittelen sanomalehdissä tapahtunutta vertailua Aleksanteri II:n ja aikaisempien venäläisten hallitsijoiden välillä, käyn läpi Aleksanteri II:n vertaamisen muihin hallitsijoihin sekä yleiset viittaukset edellisiin hallitsijoihin.

Aleksanteri II:n muistelun yhteydessä häntä siis saatettiin verrata Venäjän hallitsijoiden lisäksi ulkomaalaisiin hallitsijoihin, jopa Suomen ja Ruotsin yhteisen ajan aikaiseen hallitsijaan Kustaa II Aadolfin. Ensimmäinen näistä viittauksista tehtiin *Tampereen Sanomien* muistokirjoituksessa, jossa Aleksanteri II:sta tehtiin Kustaa II Aadolfin kanssa vertainen:

“Eikö ole Suomen kansa uhrannut yhtä rakkaan uhrin Suuriruhtinassansa Kustaa Aadolfissa Lützenin kentällä omantunnon vapauden tähden. Kuka on, joka ei kiitä hänen onnensa : kaatua parhaassa työssänsä, kunniansa sädekruunun täydessä valossa. Hänen vertaiseksensa on astuva Aleksanteri II:sen verinen haamu ijankaikkisuuteen.”⁹⁰

Toisen kerran Kustaa II Aadolfin Aleksanteri II:n muistelun yhteydessä rohkeni mainitsemaan historian professori J. R. Danielson⁹¹ yliopiston surujuhlassa pitämässään puheessa. Hänen mukaansa “Pohjolan kuninkaan” kuollessa ihmiset kokivat ahdistuneisuutta “päättyneen elämäntyön ja säälimättömän kohtalon” vuoksi, joka Kustaa II Aadolfin oli kohdannut. Tosin hän piti Aleksanteri II:n kuoleman aiheuttamia tunteita kuitenkin suurempina.⁹² Kustaa II Aadolfin ja Aleksanteri II:n vertailu keskenään oli varsin osuvaa: Mirkka Lappalaisen mukaan suomalaisen Kustaa Aadolf -myyttiin sitoutui vahva käsitys suomalaisten ja hallitsijan molemminpuolisesta kunnioituksesta ja hän sai historiankirjoituksessa maineen talonpoikien puolustajana, joka suitsi omavaltaisia vouteja ja rahvaan sortajia. Hänestä tuli siis 1800-luvun loppupuolen historiakulttuurissa hyvän kuninkaan symboli. Lisäksi Kustaa II Aadolfin legenda yhdistyi romantisoituun myyttiin

⁹⁰ Tampereen Sanomat 16.3.1881, 1.

⁹¹ Vuodesta 1906 alkaen J. R. Danielson-Kalmari, toimi vuonna 1881 yleisen historian professorina Keisarillisessa Aleksanterin-yliopistossa Helsingissä, minkä vuoksi hän oli ollut pitämässä puhetta, Tervonen 1991, 22, 43-44.

⁹² Uusi Suometar 30.4.1881, “Professori J. R. Danielson’in puhe yliopiston surujuhlassa.”, 1. Sama puhe julkaistiin myös suomenmielisessä Morgonbladetissa ruotsiksi käännettynä, Morgonbladet 4.5.1881, “Professor J. R. Danielson tal vid universitetets sorgefest den 29 april”, 1-2.

hakkapeliitoista.⁹³ Vastaavasti Aleksanteri II:n muistoon kytkeytyi myös käsitys molemminpuolisesta kunnioituksesta sekä vastaavanlainen diskurssi Aleksanteri II:sta suomalaisten hyväntekijänä.⁹⁴ Lisäksi myös Aleksanteri II:sta muovattiin sanomalehtien sivuilla esimerkki hyvästä hallitsijasta, kuten Kustaa II Aadolfista tehtiin hyvän kuninkaan symboli.⁹⁵ Lappalaisen mukaan tällaisen historiallisen hahmon (Kustaa II Aadolf) ylistäminen sopi autonomian jälkipuolen poliittiseen ilmapiiriin. Vastaavasti varsinainen keisarikultti otti Suomessa tuulta alleen vasta Aleksanteri II:n myötä ja tällaisen keisarikultin tai -myytin poliittiset hyödyt olivat ilmeiset, kuten Juhani Myllyn artikkelista käy ilmi.⁹⁶

J. R. Danielson loi puheessaan yhteyden myös Ranskan kuninkaan Henrik IV:n ja Aleksanteri II:n välille.⁹⁷ Lisäksi muissa yhteyksissä Aleksanteri II:ta verrattiin myös Abraham Lincolniin, jonka rinnalla Aleksanteri II oli *Valvojan* mukaan mainittava.⁹⁸ Yhtäläisyys näiden kahden välillä perustui lehden mukaan siihen, kuinka molemmat lähtivät taisteluun orjuutta vastaan, voittivat sen, mutta maksoivat voittamisen hinnan omalla hengellään. Heidät molemmat koettiin historian jaloimpina henkilöinä, ihmiskunnan marttyyreinä.⁹⁹ Edellä mainituista esimerkeistä on siis huomattavissa se, kuinka Aleksanteri II:n muisto voitiin liittää helposti verrattaviin muihin hallitsijoihin,

⁹³ Lappalainen 2017, 25-26. Kustaa II Aadolf oli myös 1800-luvun ja 1900-luvun ruotsalaisen nationalistisen historiankirjoituksen sankarihahmo. Hänet nähtiin suurena soturina, joka kuitenkin rakasti kansaansa, Lappalainen 2017, 22-23. Hakkapeliittamyytistä ks. Lappalainen 2017 26-27. Lisäksi Kustaa II Aadolfin ihannoinnista *Oma Maa* -kirjasarjassa ks. Koskinen & Einonen 2014, 128-129, 131.

⁹⁴ Lisää siitä, kuinka Aleksanteri II:n ja suomalaisten alamaisten välistä suhdetta kuvailtiin sanomalehdistössä ks. 3.2

⁹⁵ Ks. Esimerkiksi pääluku 3.

⁹⁶ Lappalainen 2017, 25, Mylly 2002, 188-190.

⁹⁷ Danielson mainitsi puheessaan Ravaillac'in tikarin, millä hän viittasi katolilaiseen kiihkoilijaan François Ravaillac'iin, joka murhasi Ranskan kuninkaan Henrik IV:n. Henrik IV koettiin tehokkaana ja suosittuna hallitsijana muun muassa hänen poliittisten ansioidensa sekä alamaisiaan kohtaan kokemansa ymmärryksen vuoksi. Myöhemmin hän sai lisänimen "Henrik Suuri", Ritter, Tapié & Britannica tietosanakirjan toimittajat 2024.

⁹⁸ Tosin Valvojan suhteen on tiedostettava J. R. Danielsonin rooli osana lehden toimitusta, eikä siten ole poissuljettua, että kyseessä olevan muistokirjoituksen olisi kirjoittanut Danielson. Varmuutta tästä ei kuitenkaan ole, sillä muistokirjoitusta ei ole signeerattu.

⁹⁹ Valvoja 15.3.1881, "Aleksanteri II.", 2-3.

sellaisiin, joiden jälkimaine oli positiivinen. Tällä linkittämällä, vaikkakin esimerkit olivat yksittäisiä, osaltaan vahvistettiin Aleksanteri II:sta rakennettuja diskursseja: hän oli kansaansa ymmärtänyt hallitsija, kuten Ranskan Henrik IV ja vapauttaja, kuten Abraham Lincoln eli tiivistetysti malliesimerkki hyvästä hallitsijasta, kuten myyttinen Kustaa II Aadolf.¹⁰⁰ Huomionarvoista on se, että vastaavanlaista Aleksanteri II:n vertaamista edellä mainitulla tavalla, ei tapahtunut ruotsinmielisissä sanomalehdissä.

Aleksanteri II:ta muistelevissa teksteissä saatettiin tehdä viittauksia edellisiin hallintoihin niinkin, ettei yhtäkään hallitsijaa mainittu nimeltä. Tyypillistä tällaisissa viittauksissa oli se, että Aleksanteri II kuvattiin ikään kuin vertaansa vailla olevana hallitsijana. Esimerkiksi *Waasan Lehden* muistokirjoituksen mukaan Suomen historiassa ei ollut toista hallitsijaa, jonka aikana Suomi olisi yhtä paljon kehittynyt ja vaurastunut.¹⁰¹ Vastaavasti *Kaiun* kirjeenvaihtajan mukaan yksikään Aleksanteri II:n edeltäjästä ei ollut samalla tavalla suomalaisia alamaisiaan "hyvänä pitänyt ja onnellisuutta harrastanut."¹⁰² *Aurassa* julkaistussa pääkirjoituksessa hieman annettiin tunnustusta myös edeltäneille, mutta kuitenkin todettiin, että "-- niin harvat kuitenkin vertoja vetävät, eikä yksikään ole voittanut Aleksanteri II:sta kansamme suosiossa ja rakkaudessa. Eikä ihmettäkään, että niin on laita."¹⁰³ Vastaavanlaisen hallitsijan puutetta selitti sanomalehdissä siis enimmäkseen tapa, jolla Aleksanteri II:sen koettiin kohdelleen suomalaisia alamaisiaan sekä suomalaisten omilla tuntemuksilla. Toisaalta voitiin suoraan myös tunnustaa Aleksanteri II:n ylivertaisuus, tai kuten

¹⁰⁰ Toisaalta J. R. Danielson aikaisemmin mainitussa puheessaan rinnastettiin Aleksanteri II:n Napoleoniin päinvastaisesta näkökulmasta: puheessa kyseenalaistettiin, olisiko muut sotaruhtinaat, kuten Napoleon, valinnut rauhan ihmishenkien säästämiseksi samassa kohdassa, jolloin Aleksanteri II siihen myöntyi? Uusi Suometar 30.4.1881, "Professori J. R. Danielson'in puhe yliopiston surujuhlassa.", 1. Puheessa viitattiin Turkin sodan jälkeiseen Berliinin kongressiin, jonka seurauksena Venäjä menetti sodassa valtaamiaan alueita. Lisäksi tällä viitauksella alleviivattiin kuvaa Aleksanteri II:ta "rauhanrakastajana", josta lisää alaluvussa 3.1. Berliinin kongressista ks. Esim. Suistola & Tiilikainen 2014, 261-263.

¹⁰¹ *Waasan Lehti* 17.3.1881, 1.

¹⁰² *Kaiku* 26.3.1881, "Kirje Helsingistä.", 2.

¹⁰³ *Aura* 22.4.1881, "Muistopatsas Suomen Suuriruhtinaalle, Keisari Aleksanteri II:lle.", 1.

Savolle kirjeen lähettänyt asian ilmaisi: "Eilen vietimme täälläkin juhlan -- Aleksander II:sen muistoksi -- jonka vertaista turhaan etsimme aikakirjoista."¹⁰⁴

Suomea hallinneista venäläisistä hallitsijoista Aleksanteri II:ta muistelevissa kirjoituksissa nostettiin enemmän esiin yhteyttä Aleksanteri I:een, kuin varsinaiseen edeltäjään Nikolai I:een. Aleksanteri II:n ja Aleksanteri I:n linkittäminen toisiinsa oli kenties mielekkäämpää, sillä jos venäläisistä hallitsijoista piti etsiä vertaista, oli Aleksanteri I lähempänä; molemmat kun olivat nauttineet kunnioitusta suomalaisen eliitin keskuudessa ja persoonallaan "hurmanneet" suomalaisia. Suurempana syynä olivat kuitenkin kunnioitukseen johtaneet teot, valtioaate ja poliittiset päämäärät. Aleksanteri I muistettiin pitkälti Porvoon valtiopäivien tapahtumista, jotka ovat Suomen historian kannalta merkittäviä, eikä siten ole yllättävää, että niihin on tehty viittauksia Aleksanteri II:n muistamisen yhteydessä.¹⁰⁵ Sanomalehdissä Aleksanteri II nähtiin ikään kuin Aleksanteri I:n toimien jatkajana, esimerkiksi *Pellervon* pääkirjoituksessa:

"Keisari Aleksanteri I:n koroitti Suomalaiset kansain joukkoon, vakuuttamalla maallemme ja kansallemme evankelisluterisen kirkkomme ja sen oikeudet sekä entiset peruslait ja yhteiskunnalliset asetukset.-- ja Aleksanteri II:n, valtioelämämme elähyttäjä, lisäksi niihin tärkeät kieliasetukset - - Ne olivat tarpeelliset koroittamaan Suomenkansaa kielensäkin puolesta Euroopan kansain joukkoon."¹⁰⁶

Tämä Krimin sodan jälkeen tuulta alleen ottanut myytti Suomen valtion synnystä¹⁰⁷ Porvoon valtiopäivien ja Aleksanteri I hallitsijanvakuutuksen yhteydessä sopi hyvin

¹⁰⁴ Savo 14.6.1881, Ensikertalainen, "Kirjeitä.", 2.

¹⁰⁵ Porvoon valtiopäivien merkitys korostui juurikin vuosikymmeniä myöhemmin venäläis-suomalaisen oikeustaistelun myötä, kun kiistan aiheiksi tuli muun muassa seuraavat kysymykset: perustettiin Porvoon valtiopäivillä Suomen valtio? Ja mitä "perustuslait" ja "konstitutioiden mukaiset oikeudet" tarkoittivat? Jussila 2009, 21-23.

¹⁰⁶ Pellervo 29.10.1881, "Mikkelistä. Hyvä sanoma.", 1. Vaikka lehdessä viitattiin perustuslakien ja muiden vanhojen päätöksien vakuuttamiseen, on esimerkiksi Karonen huomauttanut siitä, että nämä olivat osa venäläisten suomalaisiin kohdistamaa rauhoittamispolitiikkaa. Lisäksi Karonen on nostanut esille sen, että vanhojen perustuslakien säilyttäminen ei ollut uusi asia, vaan tyypillinen käytäntö voittaja osapuolen toimesta, Karonen 2014, 428-434.

¹⁰⁷ Katso esim. Jussila 2007, 81-131. Suomen valtion synnystä ja Aleksanteri I lausunnon merkityksestä on olemassa eräviä mielipiteitä, esimerkiksi Markku Tyynilä teoksessaan *Senaatti* kirjoitti Porvoon valtiopäivien merkityksestä Suomen valtion synnyn kannalta ja Matti Klinge on teoksessaan *Keisarin Suomi* todennut, että Suomesta tuli "sinänsä" valtio Porvoossa 1809. Kun taas esimerkiksi Jussila

suomenmielisen sivistyneistön tavoitteisiin ja tätä tuotiinkin juuri suomenmielisessä sanomalehdistössä esille. "Kansakuntien joukkoon" korottaminen mainittiin myös esimerkiksi *Auran* muistokirjoituksessa. Tämän "jalon lauseen" todetaan kuitenkin olleen pitkään unohduksissa ja sen tarkoituksen olleen kansalaisille epäselvä. Tähän kuitenkin tuli lehden mukaan selvyys Aleksanteri II:n aikana ja lauseen sisältö myös *Auran* mukaan toteutettiin.¹⁰⁸ Huomattavaa on, että jälleen Aleksanteri II nähtiin Aleksanteri I:n työn jatkajana tai viimeistelijänä. Myös se, mihin sanomalehdessä lauseen toteutumisella viitataan, on todennäköisesti Suomen sivistyneistössä tapahtunut ajattelutavan muutos, joka herätti 1860-luvulta alkaen eräänlaisen valtiotietoisuuden. Jussilan mukaan Suomen moderni valtio syntyi 1860-luvulla, ei niinkään Suomen juridisen aseman muutoksen kautta, vaan sivistyneistön mielissä ja tajunnassa. Tähän myötävaikutti säätyjen säännöllinen kokoontuminen, valtiotietoisuuden kanssa yhtäaikaisesti syntynyt perustuslakitietoisuus sekä lehdistön aktiivisuus kirjoittaa aiheesta "oliko Suomi valtio"?¹⁰⁹ Tämä Jussilan tutkimuksissa esiin nostettu perustuslakitietoisuus on itseasiassa valtioatteen ohella toinen linkki, joka sanomalehtien kirjoituksissa Aleksanteri II:n ja Aleksanteri I:n välille rakennettiin. "Perustuslakitietoisuudella" Jussila tarkoittaa sivistyneistön piirissä levinyttä käsitystä siitä, että Suomen perustuslait olivat vuoden 1772 hallitusmuoto ja vuoden 1789 yhdistys- ja vakuuskirja eli niin kutsutut kustavilaiset lait. Perustuslakitietoisuus tuki ja vahvisti osaltaan myös valtioatetta.¹¹⁰

Vastaavanlaisen kirjoituksen *Auran* kanssa julkaisi niin ikään poliittiselta aatteeltaan suomenmielinen *Aamulehti* tammikuussa 1894 valtiopäivien alkamisen jälkeen.¹¹¹ Valtiopäivien kokoontuessa ja aiheen ollessa ajankohtainen, oli mitä mainioin aika

teoksessaan *Suomen suuriruhtinaskunta 1809-1917* on jyrkästi sillä kannalla, että Porvoon valtiopäivillä ei luotu Suomen "valtiota". Tyynilä 1992, 4; Klinge 1997, 23; Jussila 2004, 270-271.

¹⁰⁸ Aura 18.3.1881, "Keisari Aleksanteri II", 1.

¹⁰⁹ Jussila 2004, 271-272, 280-282.

¹¹⁰ Jussila 2004, 282. Karonen on kuitenkin huomauttanut esimerkiksi siitä, että Aleksanteri I oli tietoinen siitä, että kustavilaisen ajan perustuslait eivät juuri rajoittaneet hallitsijan valtaa ja sen vuoksi oli valmis antamaan Suomelle autonomian, Karonen 2014, 433-434.

¹¹¹ *Aamulehti* 27.1.1894, "Valtiopäiviä aljettaessa.", 1.

nostaa esille Suomen ensimmäiset valtiopäivät sekä muistella valtiopäivätoiminnan uudelleen alkamista. Tämä näkyi tammikuussa ja helmikuussa suomenkielisessä sanomalehdistössä esiintyvänä muisteluna¹¹², mutta myös sellaiset ruotsinkieliset sanomalehdet kuin *Borgåbladet*, *Nya Pressen* ja *Östra Nyland* yhdistivät alkaneet valtiopäivät Aleksanteri II:een, tosin kaksi jälkimmäistä lähinnä kronologisuuden kautta.¹¹³

Valtiopäivistä kirjoitettaessa on tehty viittauksia edeltävään aikaan vastaavaan tapaan kuin edellä, eli niin, että edeltäviä hallitsijoita ei mainita nimeltä. Esimerkiksi *Kaiun* pääkirjoituksessa todettiin: ”Kansan edusmiehet eivät viiteenkymmeneen vuoteen olleet kokoontuneet sen jälkeen kuin Suomi joutui Ruotsista erilleen ja yhdistettiin Venäjään.¹¹⁴ Kirjoituksessa viitattiin vuosiin 1809-1863, jolloin valtiopäiviä ei kutsuttu koolle. Kyseisestä ajasta on käytetty myös nimitystä ”valtiollinen yö” tai ”valtioyö” millä useimmiten viitataan siihen, että poliittisia puolueita tai julkista keskustelua ei tuona aikana ollut.¹¹⁵ Ajatus valtioyöstä ja sen todellisuudesta on pitkälti johtanut siihen, että esimerkiksi historiantutkimuksessa kyseinen ajanjakso on jäänyt vähemmälle huomiolle, kun dynaamisempana nähty 1800-luvun jälkipuolisko on herättänyt enemmän kiinnostusta.¹¹⁶ Kuitenkin esimerkiksi Kriistiina Kalleinen on tutkimuksessaan osoittanut, että vuosi 1863 ei varsinaisesti ollutkaan ”uuden aikakauden” rajapyykki, vaan sitä edeltäneenäkin kautena tapahtui monenlaista taloudellista ja yhteiskunnallista kehitystä. Kalleisen mukaan valtioyön aika tulisikin nähdä valtioamun aikana, sillä silloin hänen mukaansa muun muassa kylvettiin myöhempien vuosikymmenien uudistusten siemenet.¹¹⁷

¹¹² Esimerkiksi Suomalaisessa 22.1.1894, Aurassa 23.1.1894, Laatokassa 24.1.1894 ja Jyrängössä 26.1.1894 julkaistiin kirjoituksia, joissa Aleksanteri II:n rooli valtiopäiviin liittyen nostettiin esille.

¹¹³ *Borgåbladet* 24.1.1894, *Nya Pressen* 1.2.1894, *Östra Nyland* 6.2.1894.

¹¹⁴ *Kaiku* 22.1.1894, ”Oulussa Tammik. 22 p. Valtiopäivät alkavat tänään.”, 1.

¹¹⁵ Ks. esim. Haapala, Tikka, Wassholm & Östman 2021, 269.

¹¹⁶ Ks. Einonen 2020, 23-25.

¹¹⁷ Kalleinen 2023, 14.

Myllyn mukaan Aleksanteri I oli ollut ihailun ja kiitollisuuden kohteena Aleksanteri II:n tapaan, ja tämä tulee myös edellä esitetyistä esimerkeistä hyvin esiin. Mylly kuitenkin toteaa, että Aleksanteri I:n keisarikuvan rasitteiksi jäivät Suomen sota sekä Ruotsin varjo: vaikka hänetkin koettiin vetovoimaisena persoonana, ”jalona” ja ”lempeänä”, oli hän kuitenkin myös ”valloittajakeisari”, joka irroitti Suomen väkivalloin Ruotsista.¹¹⁸

Suomen suuriruhtinaskunnan toiseen hallitsijaan, Nikolai I:een, tehtiin vähemmän viittauksia. Useat viittaukset liittyivät Krimin sotaan, eikä sen aikana vallassa ollutta Nikolai I:tä välttämättä edes mainittu nimeltä. Esimerkiksi *Valvoja*ssa julkaistussa muistokirjoituksessa kyseistä aikaa on kuvailtu enemmänkin yleisellä tasolla ja sota jää pelkäksi maininnaksi. Lehdessä ”itämäisen sodan” aikaisen Suomen tilannetta on kuvailtu varsin huonoksi, maan koettiin olevan kehittymätön tai paikallaan polkeva monella eri saralla. ”Kansan enemmistöltä” sivistyksen ja ”henkiset toimet” oli lamaannuttanut vanha kieliasetus vuodelta 1850.¹¹⁹ Pirkko Leino-Kaukiaisen mukaan vuoden 1850 kieliasetus kielsi julkaisemasta suomeksi muita kuin taloudellisia tai uskonnollisia kirjoituksia. Määräysten valvonta oli tarkkaa eivätkä kustantajat tai kirjoittajat mielellään kokeilleet edes rajojaan, sillä julkaisumahdollisuudet olivat olemattomat. Sen sijaan ruotsin kielellä julkaisutoimintaa pystyi harjoittamaan monipuolisemmin, sillä koettiin, että sivistynyt kansanosaa kykenee ymmärtämään monimutkaisia asioita ja harkitsemaan mielenilmaisujaan paremmin kuin sivistymätön rahvas.¹²⁰

Valvojan kirjoituksessa tehtiin paljon vertailua Nikolai I:n ja Aleksanteri II:n hallinnon välillä. Kirjoituksessa pyrittiin luomaan kuva siitä, kuinka asiat järjestäytyivät

¹¹⁸ Mylly 2002, 187-188. Joskin Engmanin näkemyksen mukaan, kukaan myöhemmistä keisareista ei noussut yhtä suosituksi kuin Aleksanteri I, Engman 2018, 64. Engmanin näkemys siis poikkeaa esimerkiksi Myllyn näkemyksestä, jonka mukaan keisarikultti muodostui täyteen voimaansa vasta Aleksanteri II:n valtakaudesta lähtien, Mylly 2002, 188.

¹¹⁹ Valvoja 15.3.1881, ”Aleksanteri II.”, 1-2.

¹²⁰ Leino-Kaukiainen 2015, 48-49.

Aleksanteri II:n ansiosta ja "taantumuksen aikakausi" oli jäänyt taakse, kun Aleksanteri II:n aikana toimeenpantu laaja uudistusohjelma ulottui Suomeen¹²¹. *Valvojan* kirjoituksessa myös vaikutukset rahvaan elämään pyrittiin tuomaan esille; sivistykselle annettiin tilaa edetä tavallisen rahvaan joukkoon suomen kielen aseman parantumisen myötä.¹²² Todellisuudessa muutokset eivät kuitenkaan aina tapahtuneet niin nopeasti tai täydellisesti kuin mitä muistelevat kirjoitukset antoivat ymmärtää. Esimerkiksi uusien suomenkielisten oppikoulujen perustaminen eteni hitaasti ja vielä vuosina 1880-1881 kolme neljäsosaa Suomen oppikoululaisista oli ruotsinkielisiä.¹²³ *Valvojassa* julkaistu muistokirjoitus on kuitenkin erinomainen esimerkki siitä, millä tavoin Aleksanteri II:n valtakautta peilattiin tätä edeltäneeseen aikaan ja millainen kuva keisarista hallitsijana saatiin rakennettua esimerkiksi edellisiin hallintoihin vertaamalla.

Aina sanomalehdissä ei myöskään tarvinnut erikseen nimetä mitä tarkalleen ottaen hallitsijat olivat Suomen tai suomalaisten eteen tehneet. Esimerkiksi *Haminan Sanomat* julkaisi Sippolan nuorisoseurassa pidetyn puheen, jossa oli lausuttu seuraavasti "Muistaa myös tulee, kuinka Jumalan armosta jalot hallitsijamme Aleksanteri I ja Aleksanteri II ovat maallemme ja kansallemme paljon hyvää tehneet."¹²⁴ Myös uudesta hallitsijasta, Aleksanteri III:sta, kirjoitettaessa saatettiin joskus tehdä viittauksia aikaisempiin Aleksantereihin. Näin esimerkiksi *Hämeen Sanomien* pääkirjoituksessa toivottiin iän ja voimien lisäksi Aleksanteri III:lle tulevan runsaasti tilaisuuksia jatkaa edellisten Aleksanterien "suuria töitä".¹²⁵ *Louhessa* Aleksanteri III:n kuoleman jälkeen kirjoitettiin "Tosiaan on Suomen kansalla syytä kiitollisuudella

¹²¹ Näistä uudistuksista ja niiden muistelusta lisää alavussa 2.3

¹²² Sivistyksen korostuminen *Valvojassa* ei ole yllättävää, sillä Valvojan ryhmä edusti vapaamielisyyttä ja kiistelivät vuosien 1877-78 valtiopäivillä liberaaleja ja ruotsinmielisiä vastaan esimerkiksi koulukysymyksestä, siis jo ennen kuin *Valvoja*-lehteä alettiin julkaisemaan, Landgren 1988, 311.

¹²³ Landgren 1988, 270.

¹²⁴ *Haminan Sanomat* 3.7.1894, 2.

¹²⁵ *Hämeen Sanomat* 9.12.1881, "Hämeenlinnasta.", 1.

muistella Venäjän kolmea suurta Aleksanteria, ja enemmän kuin kyllin on ollut syytä surra kunkin heidän kuolemaansa.”¹²⁶ Nikolai I jätettiin tällaisissa siis mainitsematta.

Suoria viittauksia Nikolai I:een kyllä tehtiin, kuten *Uuden Suomettaren* artikkelissa, jossa käsiteltiin Venäjän maaorjuutta ja talonpoikaissäätyä. Lehdessä todettiin maaorjien vapauttamiseen liittyen asian olleen ”hallituspiireissä” useaan otteeseen esillä, mutta ”Keisari Nikolainkin jäntevä luonto ja voimakas käsi ei ryhtynyt tämän vaivalloisen ja vaikean asian ratkaisemiseen.”¹²⁷ Sen sijaan lehdessä asian toimeenpanon katsotaan korkeamman voiman määränneen Aleksanteri II:n tehtäväksi ja hän ”jalomielisyydellään ja miehen uskaliaisuudella ja lujuuudella” sai maaorjat vapautettua.¹²⁸ Nikolai I oli siis negatiiviseen sävyyn vertailun kohteena, toisin kuin Aleksanteri I.

Aikaisemmin mainittu valtiotyö-ajatus saattoi osaltaan vaikuttaa siihen, miksi Nikolai I:n muistoa ei samalla tavalla liitetty Aleksanteri II:een kuin mitä Aleksanteri I:n kohdalla oli jossain määrin tehty. Lisäksi Krimin sota ja sen ulottuminen Suomen rannikoille viimeisimpänä muistona Nikolai I:n valtakaudesta varmasti vaikutti siihen, miksi Aleksanteri II:ta ja Nikolai I:tä ei ainakaan positiivisessa mielessä päätetty liittää toisiinsa.

Ehkä suurimpana syynä tähän kuitenkin on se, että Nikolai I:n aikana tapahtuneet kapinat esimerkiksi Puolassa ja Unkarissa johtivat hallintojärjestelmän muuttamiseen entistä militarisoidummaksi. Kontrollia ja valvontaa tehostettiin, ja Nikolai I alkoi johtaa Venäjää erilaisten kanslioiden, komiteoiden ja käskynhaltijoiden avulla. Myös

¹²⁶ Louhi 11.11.1894, ”Kansa odottaa.”, 1.

¹²⁷ Uusi Suometar 23.9.1881, ”Helsingistä. Eräs seikka, koskeva talonpoikaissäädyn valtiopäivämiesvaalia.”, 1. Maaorjuusreformiin viittasi K. A. Bergholm Porvoon kansanjuhlassa pitämässään puheessa, jossa hän tosin ei maininnut Nikolai I:n nimeä, mutta kertoi kuitenkin Aleksanteri II:n suorittaneen ”suuren työn, johon hänen edeltäjänsä voimat eivät olleet pystyneet”, Borgå Nya Tidning 2.5.1894, ”Till Alexander II:s minne.”, 1.

¹²⁸ Uusi Suometar 23.9.1881, ”Helsingistä. Eräs seikka, koskeva talonpoikaissäädyn valtiopäivämiesvaalia.”, 1.

Suomessa sensuuria tiukennettiin muun muassa edellä mainitun vuoden 1850 asetuksen kautta. Maaherroista tuli kuvernöörejä ja heitä velvoitettiin vuosittain raportoimaan suoraan keisarille. Muutokset vaikuttivat myös Suomen asioiden hoitoon ja esimerkiksi asiakirjojen kieli muuttui ranskasta venäjäksi ja ”Suomen asian komitea” muuttui ”Hänen Majesteettinsa Suomen kansliaksi”.¹²⁹ Toisin sanoen Nikolai I:n valtakauten mahtui runsaasti suomalaisille vastenmielisiä piirteitä.¹³⁰

Mutta olisiko suomalaisilla kuitenkin ollut syytä nostaa Nikolai I:sen nimi tai hallinto esiin siinä missä Aleksanteri I:nkin? Jussilan mukaan useat toimet Suomen venäläistämiseksi lykkääntyivät Nikolai I:sen aikana. Lisäksi monesti vedottuun ”taantumuksen aikaan” yhdistettiin heikko senaatti ja kyvyttömät senaattorit, vaikka todellisuudessa senaatin asema ja rooli Suomen ylimpänä hallituselimenä Jussilan mukaan vahvistui. Tämän seurauksena maan taloudellinen merkitys ja toiminta kasvoivat. Lisäksi Jussilan mukaan Nikolai I:n kerrotaan myös olleen tyytyväinen Suomen alamaisiinsa.¹³¹ Kuitenkin Nikolai I:sen valtakauden tietoinen poisjättäminen ja lähinnä negatiivisessa valossa tarkastelu oli selkeä poliittinen päätös ja sillä yritettiin viestittää, että vastaanlaista kiristynyttä hallintoa ei Suomessa arvostettaisi. Lisäksi aikalaisten, etenkin rahvaan, on voinut olla vaikea selvittää, mistä kiristynyt ilmapiiri johtui, puhumattakaan Nikolai I:sen sanomisista tai ajatuksista suomalaisia alamaisiaan kohtaan. Pääsääntöisesti Nikolai I kuitenkin nähtiin vahvana, jopa ankarana hallitsijana, siinä missä Aleksanteri II koettiin ”liberaalina”.¹³²

¹²⁹ Jussila 2009, 34-35.

¹³⁰ Mylly 2002, 188.

¹³¹ Jussila 2009, 31, 34-38. Puolan ja Unkarin kapinat vaikuttivat Jussilan mukaan venäläistämistoimien lykkääntymiseen sekä Nikolai I:n asenteeseen suomalaisia alamaisiaan kohtaa, ks. tarkemmin Jussila 2009, 31, 34-38. Hieman erilaisesta näkökulmasta Nikolai I:tä on lähestynyt esimerkiksi Tiihonen, jonka mukaan Nikolai I hallitsijan tehtävät vastaanottaessaan asetti tavoitteeksi itsevaltiuden säilyttämisen ja eurooppalaisten vapaamielisten käsitysten leviämisen estämisen Venäjälle. Hänen mukaan Nikolai I tietoisesti loitonsi Venäjää muusta Euroopasta ja tukahdutti kaikki keisarikunnan hallitusjärjestelmän uudistumispyrkimykset, Tiihonen 2015, 50.

¹³² Jussila 2004, 257.

2.3 Aleksanteri II:n ajan uudistukset

Aleksanteri II nousi valtaistuimelle Krimin sodan ollessa käynnissä. Venäjän traumaattinen tappio samaisessa sodassa heti Aleksanteri II:n hallinnon alussa pakotti uuden keisarin toteuttamaan niin sanottuja myönnytysreformoja. Nikolai I:n kuolema, sodasta aiheutunut hallitusjärjestelmän tilapäinen heikkous ja Venäjän menettämä asema Euroopan mahtivaltiona siis johti useisiin uudistuksiin, eikä niinkään Aleksanteri II:n ”liberaali” luonne, vaikkakin totta on, että Aleksanteri II erosi merkittävästi edeltäjästään ja myös Suomessa oli hetkellisesti mahdollisuus jopa vapaaseen mielipiteen ilmaisuun.¹³³ Lisäksi Krimin sodan lopputulos paljasti maan teollisuuden alikehittyneisyyden muihin Euroopan maihin verrattuna.¹³⁴ Tämä yhteiskunnallinen uudistuskausi, jolloin merkittävät uudistukset saatettiin voimaan, on katsottu olleen myös eräänlainen palkinto Suomelle, sillä se pysyi Krimin sodassa lojaalina Venäjälle.¹³⁵

Uudistusten merkitys Aleksanteri II:n muiston kannalta on kuitenkin keskeinen, sillä keisarin muiston voi katsoa muodostuneen kahdesta kulmakivistä: millainen Aleksanteri II:n valtakausi oli suomalaisten näkökulmasta sekä siitä millainen Aleksanteri II oli hallitsijana. Suurin osa teksteistä sisältää joko suoranaisen luettelon valtakauden aikana tehdyistä uudistuksista tai tarkemman katsauksen yhteen tai useampaan uudistukseen. Etenkin heti keisarin kuoleman jälkeen julkaistuissa muistokirjoituksissa haluttiin luetella mahdollisimman paljon Suomessa tapahtuneita muutoksia. Vastaavasti myös erilaiset juhlapuheet, etenkin kansanjuhlissa pidetyt, sisälsivät myös paljon eri uudistusten luettelemista. Vaikka uudistukset olivat iso ja keskeinen osa Aleksanteri II:n muistoa, olivat ne sitä myös hyvinkin itseään toistavalla

¹³³ Jussila 2004, 257, 268-269; Kalleinen 2023, 261. Vaikka Krimin sodan jälkeen vallinnut vapautunut ilmapiiri ja hetkellinen mielipiteen ilmaisuuden vapaus oli voimassa, ei se kuitenkaan tarkoittanut sitä, että jyrkkiä venäläisvastaisia mielipiteitä olisi sallittu, Kalleinen 2023, 267.

¹³⁴ Kalleinen 2023, 261.

¹³⁵ Kalleinen 2023, 261. Krimin sodan jälkeistä uudistuskautta on kuvailtu myös ”vallankumoukseksi ylhäältä päin”, sillä uudistukset eivät saaneet alkuaan väestöryhmien painostuksesta, Kalela 2005, 19-20.

tavalla¹³⁶ ja siten ei ole tarkoituksenmukaista syventyä jokaiseen uudistukseen ja sen merkitykseen perusteellisesti.¹³⁷ Tarkoituksena on keskittää huomio niihin reformeihin, joihin aikalaisetkin kiinnittivät eniten huomiota.

Aluksi on kuitenkin syytä yleisesti tarkastella Aleksanteri II:n ajan reformeja. Venäjällä tehdyistä uudistuksista on syytä mainita tärkein ja kuuluisin eli maaorjuusreformi, joka tarkoitti käytännössä maaorjien vapauttamista.¹³⁸ Tästä hyvästä Aleksanteri II sai lisänimen ”vapauttaja” ja tätä kunnianimeä hänestä käytettiin ahkerasti myös suomalaisessa sanomalehdistössä¹³⁹. Samaa vapauttamiseen ja ”kahleiden katkaisemiseen” liittyvää retoriikkaa alettiin käyttämään myös suomalaisia koskeneissa uudistuksissa.¹⁴⁰ Maaorjuusreformista kirjoitti esimerkiksi *Morgonbladetin* kirjeenvaihtaja pian Aleksanteri II:n kuoleman jälkeen:

”--hän, joka antoi suurelle isänmaalleen jaloimman ja arvokkaimman lahjan, kun hän vapautti orjuuden kahleet ja pyyhki siten lopullisesti pois sen hajun, joka vuosisatamme jälkimmäiselle puoliskolle asti saastutti Venäjän instituutiot, hän, joka valtasanallaan myönsi

¹³⁶ Toistuvuus oli todennäköisesti tarkoituksenmukaista. Uudistusten toistamisella yhä uudelleen ja eri yhteyksissä luotiin tietynlaista todellisuutta samalla, kun lehtien lukijakunnallekin uudistukset ja niistä käytetyt ilmaisut tulivat tutuiksi. Julkiselle muistamiselle onkin tärkeää, että kaikki pystyvät tunnistamaan ne asiat, joista kirjoitetaan, ks. Roselius 2010, 90. Lisäksi toistaminen on yksi retorinen keino, Jokinen 2002, 154.

¹³⁷ Aleksanteri II:n aikaisista uudistuksista on tehty myös kattavasti tutkimusta, tarkemmin ks. Esim. Klinge 1997; Jussila 2004.

¹³⁸ Jussila 2004, 257. Maaorjuuden lakkauttamisen myötä Aleksanteri II:n muistelussa voitiin luoda yhteys jopa Yhdysvaltojen presidentti Lincolnin, kuten alaluvussa 2.2 kävi ilmi. Jussilan mukaan keisari itse oli kuitenkin nähnyt maaorjuuden lakkauttamisen yhdeksi keskeiseksi syyksi sen, että muutos oli parempi tehdä ylhäältä päin, ennen kuin se tapahtui hallitsemattomasti alhaalta päin. Jussila 2004, 257.

¹³⁹ Esimerkiksi Suomalaisessa käytettiin nimitystä ”vapauttaja-suuriruhtinas”, Aurassa Aleksanteri III:n muistokirjoituksen yhteydessä käytettiin Aleksanteri II:sta nimitystä ”suuri orjuuden poistaja” ja vastaavasti Uudessa Suomettaressa kirjeenvaihtaja käytti nimitystä ”orjain vapauttaja”. Suomalainen 6.7.1894, ”Keski-Suomen Maanmiesseuran kymmenes juhla kokous ja maanviljelysnäyttely Jämsässä.”, 2; Aura 2.11.1894, ”Keisari Aleksanteri III.”, 2; Uusi Suometar 4.11.1894, ”Kirje Helsingistä”, 2.

¹⁴⁰ Ks. alaluku 3.3

ihmisoikeudet neljällekymmenelle miljoonalle ihmiselle, jotka tähän asti olivat eläneet mielivaltaista elämää.”¹⁴¹

Yleisesti sanomalehdissä painotettiin Suomessa tapahtuneita uudistuksia, eivätkä Venäjällä tehdyt uudistukset juurikaan saaneet huomiota, mutta jos jotakin nostettiin esille niin nimenomaisesti maaorjuusreformi, jonka avulla voitiin alleviivata kuvaa Aleksanteri II:sta vapauttajana.¹⁴²

Suomessa Krimin sodasta aiheutuneita vahinkoja lähdettiin korjaamaan vuonna 1856 julkistetulla talousuudistusten ohjelmalla. Uudistusohjelmaan kuului kaupan ja merenkulun elvyttäminen, mutta se sisälsi myös finanssit¹⁴³, liikenteen, teollisuuden ja koulut. ”Liikenteeseen” kuului rautatiet, ja ensimmäinen valmistui Helsingin ja Hämeenlinnan välille vuonna 1862.¹⁴⁴ Uusi sahauksen vapautumisen ja hyörysahojen perustamisen mahdollistanut metsäasetus annettiin 1861. Laajan uudistusohjelman myötä Suomen teollisuus sekä ulkomaankauppa kehittyivät nopeasti.¹⁴⁵ Suomessa

¹⁴¹ Morgonbladet 2.4.1881, ”Korrespondens.”, 2. Arvio vapautettujen orjien määrästä oli Morgonbladetin kirjeenvaihtajalla kuitenkin yläkanttiin, sillä on esitetty, että maaorjuuden lakkauttaminen kosketti noin 20 miljoonaa henkeä.

¹⁴² Joitakin tarkempiakin selostuksia tosin esitettiin, esim. Turussa vietetyssä kansanjuhlassa puhunut Bernhard Lagus listasi myös Venäjällä tehtyjä uudistuksia ja Aleksanteri II:n ansioita Venäjän hyväksi, mutta hänkin keskitti suurimman huomion maaorjuusreformiin, Aura 1.5.1894, ”Juhla Turussa Keisari Aleksanteri II:n muistopatsaan paljastamisen johdosta.”, 2.

¹⁴³ Suomi sai vuonna 1865 oman rahayksikön: markan. Rahauudistus omalta osaltaan edisti Suomen erkaantumista Venäjästä, sillä markka ei ollut riippuvainen Venäjän ruplasta tai sen arvosta, vaan se oli sidottu hopeakantaan. Jussila 2004, 409-423. Auran muistokirjoituksessa rahauudistus nähtiin yhtenä neljästä kulmakivistä, jonka avulla Suomen omatakainen asema oli rakennettu ja omatakaisen rahakannan ”määräys” laski pohjan aineelliselle edistymiselle, Aura 18.3.1881, ”Keisari Aleksanteri toinen, ”, 1. Jussilan mukaan Aleksanteri II itse ei olisi kuitenkaan alunperin ollut rahauudistuksen kannalla, vaan suostunut siihen junailun ja jopa juonittelun takia. Ks. Jussila 2004, 409-423.

¹⁴⁴ Jussila 2009, 50-51. Krimin sodan tappio paljasti Venäjän liikenneyhteyksien alikehittyneisyyden: Nikolai I:n aikana rautatieverkostojen laajentamiseen ei ollut kiinnostusta, mutta sodan tappion jälkeen useat tahot oivalsivat rataverkoston merkityksellisyyden. Tästä syystä niin Venäjällä kuin lähes yhtäaikaaisesti Suomessa muiden yhteiskunnallisten uudistusten lisäksi rataverkkoa ryhdyttiin rakentamaan, Kalleinen 2023, 261.

¹⁴⁵ Jussila 2009, 50-51, myös Jussila 2004, 329. Vaikka ohjelman tarkoituksena oli myös korjata ja korvata sodasta aiheutuneita vahinkoja, oli laajan uudistusohjelman taustalla myös Suomen lähentäminen Venäjään. Mutta Suomen uudistusohjelma ei kuitenkaan seurannut Venäjän vastaavaa; Suomi ja Venäjä kehittyivät eri suuntiin, ja sen minkä oli alunperin tarkoitus lähentää, ajoikin Suomea kauemmaksi Venäjästä ja vahvisti valtioaatetta, Jussila 2009, 59. Huomionarvoista on, että laajoja

hallitsijanvaihdoksen yhteydessä myös ilmapiiri vapautui, mikä jo itsessään voidaan laskea uudistukseksi. Joskin vapautuneisuus koki aaltoliikettä. Hyvä esimerkki tästä on mielipiteen ilmaisun vapautuminen hetkellisesti vuosien 1856-1867 aikana niin, että mielipidettä oli sensoreista huolimatta mahdollista ilmaista niin lehdissä, pamfleteissa kuin kirjoissa. Vuonna 1865 asetuksella voitiin säätää jopa painovapauslaki, mutta jo 1867 ennakkosensuuri palautui.¹⁴⁶ Aleksanteri II ei siis ollut valmis tekemään Suomesta esimerkkiä vapaampien paino-olojen ja sananvapauden suhteen.¹⁴⁷

Valtiopäivätoimintaa koskenut uudistus nostettiin sanomalehdistössä väkevästi esille. Valtiopäivätoiminnan merkityksellisyys ilmeni jo edellä. Sen sijaan uudistuksena valtiopäivätoimintaan viitattiin joko yksityiskohtaisesti kertomalla siitä tai tietynlaisen "uudelleen alkamisen" tai "henkiin herättämisen" retoriikan kautta. *Sanomia Turusta* -lehden muistokirjoituksessa valtiopäivistä kerrottiin tarkkaan ja sen merkitystä korostettiin kollektiivisuuden kautta:

"Eikä löydy kansassamme yhtään niin halpaa eikä yhtään niin rikasta, joka ei olisi jossakin määrin hyötynyt valtiopäivien toimista. Kansan-edustuksen siunattuja hedelmiä nautitaan huonommassa mökissä yhtä hyvin kuin komeimmassa kartanossa."¹⁴⁸

Hämeen Sanomissa taas Aleksanteri II:een viitattiin "valtiollisen elämämme henkiin herättäjänä"¹⁴⁹ ja *Valvojassa* kerrottiin, kuinka Aleksanteri II oli "herättänyt eloon

uudistuksia aikaan saanut ohjelma ei ollut keisarin itse kirjoittama, vaan sitä oli valmistelemassa myös laaja joukko suomalaisia johtavia virkamiehiä, Jussila 2004, 329.

¹⁴⁶ Jussila 2004, 269; Leino-Kaukiainen 2015, 55. Mielipiteen vapaan ilmaisun aikana julkisuudessa voitiin käydä jo aiemmin mainitun valtioaatteen kannalta tärkeää keskustelua, minkä johdosta sivistyneistö lähes yksimielisesti päätyi todellisuudesta irralliseen ajatukseen, että Suomi oli oma valtionsa, ei niinkään Venäjän provinssi, Jussila 2004, 269. Vuoden 1867 painoasetuksella sananvapaudessa otettiin kuitenkin takapakkia, vaikkakin Suomessa vallitsi 1880-luvun lopulle saakka suhteellisen vapaa kausi verrattuna aikaisempaan ja seuraaviin vuosikymmeniin, Leino-Kaukiainen 2015, 56-57.

¹⁴⁷ Neuvonen 2018, 136. Aleksanteri II:n käsitys sananvapaudesta kiteytyikin vuoden 1867 painoasteukseen, sillä hänen mukaan kyseinen asetus vastasi alamaisten tarpeita ja takasi jokaiselle mahdollisuuden ilmaista ajatuksiaan niin, että ei kuitenkaan esiinny "väärinkäytöksiä", Leino-Kaukiainen 2015, 55.

¹⁴⁸ *Sanomia Turusta* 17.3.1881, Keisari Aleksander II.", 2.

¹⁴⁹ *Hämeen Sanomat* 22.4.1881, "Muisto-patsas keisari Aleksanteri II:lle.", 1.

vanhan, vapaan valtiomuotomme”¹⁵⁰ Kyseinen retoriikka valtiotyö ajatuksesta, joka päättyi Aleksanteri II:n valtakautteen. Valtiopäiviä tarkastellessa tärkeä huomio kuitenkin on, että valtiopäivät eivät heikentäneet Aleksanteri II:n itsevaltaista asemaa, vaikka sanomalehdistössä viitattiin valtiopäiviin liittyen ”kansan-edustukseen” tai ”vapaaseen valtiomuotoon”. Valtiopäivien koolle kutsuminen olikin ollut välttämätön kompromissi, jonka avulla Aleksanteri II pyrki nykyaikaistamaan valtakuntaansa. Toisaalta se oli myös palkkio suomalaisille alamaisille uskollisuudesta, siinä missä Puolassa oli kapinoitu.¹⁵¹

Valtiopäivien lisäksi uudistuksista vuoden 1863 kieliasetus sai erityisen paljon palstatilaa. Kieliasetus sai alkunsa Aleksanteri II:n vieraillessa Suomessa Parolan kentällä, jossa hän otti vastaan J. V. Snellmanin, ja tämän esittelystä allekirjoitti käskykirjeen. Käskykirjeen tärkein anti oli se, että suomen kielestä tulisi 20 vuoden kuluttua tasa-arvoinen ruotsin kielen kanssa.¹⁵² Kieliasetuksen mainitseminen Aleksanteri II:n muistelun yhteydessä selittyy yhteiskunnan politisoitumisen kautta: kansallisen herätyksen seurauksena tapahtui aatteellinen järjestäytyminen fennomaaneihin, svekomaaneihin ja liberaaleihin. Tämän lisäksi uusia sanomalehtiä perustettiin ja niissä keskeisten poliittisten konfliktien, kuten kielikysymyksen, puiminen tapahtui selkeän rintamajaon myötä.¹⁵³

Kieliasetusta käsiteltiin paljon osana Aleksanteri II:n muistoa nimenomaisesti suomenmielisyssä lehdistössä. Verner Malin oli puheessaan Tampereella

¹⁵⁰ Valvoja 1.4.1881, ”Hallitsijamuutoksen johdosta.”, 3.

¹⁵¹ Haapala, Tikka, Wassholm & Östman 2021, 271. Puolalaiset nousivat kapinaan 1863 ja se tukahdutettiin verisesti. Myös suomalaiset osallistuivat Puolan kapinaan omalla pataljoonallaan, Landgren 1988, 269-270.

¹⁵² Rommi & Pohls 1989, 78. Käskykirjeen tarkemmasta sisällöstä ks. Rommi & Pohls 1989, 79-80, vuoden 1863 kielireskripti suomeksi ks. Juva, Niitemaa & Tommila (toim.) 1970, 122-123.

¹⁵³ Landgren 1988, 270; Mickelsson 2007, 57-58. Muun muassa sanomalehtien sivuilla käyty kielitaistelu oli muuhun maailmaan verrattuna omalaatuinen ilmiö: Suomessa sanomalehdistö oli alkujaan ruotsinkielinen, mutta lehdistön laajentuessa ja kehittyessä se muuttui pääosin suomenkieliseksi, Holmila, Koskinen, Villstrand & Karonen 2014, 275.

pidetyssä "Aleksanterijuhlissa" alleviivannut kieliasetuksen merkitystä kertomalla sen valtiollisesta, sosiaalisesta ja kulttuurisesta luonteesta:

"Se ei ollut pelkkä kielikysymys, joka ratkaistiin vuonna 1863; se oli valtiollinen kysymys, sillä kansamme tulevaisuus riippui siitä, että ruotsinkielisen herrassäädyn ja suomalaisen rahvaan välinen juopa saatiin tasoitetuksi; se oli sosiaalinen kysymys, sillä sen ratkaiseminen sisälsi alempien kansanluokkien yhteiskunnallisen emansipatsioonin; se oli kulttuurikysymys, sillä laajat, jo valmiiksi muokatut ja kylvöä odottavat henkiset vainiot rupesivat nyt versomaan sivistyksen orasta ja kantamaan sen runsaita satoja."¹⁵⁴

Malinin poliittisesta asennoitumisesta kansanjuhlan aikaan ei ole tarkempaa tietoa, mutta hänen tapansa kertoa kieliasetuksesta sisälsi suomenmielisille tyypillistä retoriikkaa.¹⁵⁵ Esimerkiksi vastakkainasettelu "ruotsinkielisen herrassäädyn" ja "suomalaisen rahvaan"¹⁵⁶ välillä oli melko tyypillinen lähtökohta, sillä suomenmielinen sivistyneistö esitti itsensä tavallisten ihmisten, "kansan" äänenä.¹⁵⁷ Lisäksi puheessa viitattiin alempien kansanluokkien yhteiskunnalliseen vapautumiseen ja sivistyksen kukoistukseen. Leena Kosken mukaan fennomaanien poliittisten pyrkimysten lomassa syntyi kokonaisvaltainen ihannekuva suomalaisesta talonpojasta ja ihmisestä. Fennomaanit tähtäsivät kokonaisvaltaiseen muutokseen, jossa ihmisen sisäisen ja ulkoisen olemuksen lisäksi pyrittiin muuttamaan koko yhteiskuntaa. Tässä tärkeänä välineenä nähtiin nimenomaan sivistystyö.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Aamulehti 1.5.1894, "Juhlapuhe, jonka lehtori V. Malin piti viime sunnuntaina Aleksanterijuhlissa Tampereella oli seuraava: ", 2.

¹⁵⁵ Ylioppilasmatrikkelin mukaan Malin oli koulutukseltaan filosofian maisteri ja toimi puheen pitoaikaan Tampereen reaalilyseon historian, maantiedon ja suomen kielen lehtorina, Veli-Matti Autio Ylioppilasmatrikkeli 1853-1899.

¹⁵⁶ 1800-luvun puolivälistä alkaen oli hyvin tavallista, että ihmiset jaettiin rahvaaseen eli tavalliseen kansaan sekä herrasväkeen eli säätyläisiin, Haapala ym. 2021, 274. Malinin puheessa jaottelusta tehtiin kuitenkin vieläkin tarkempi korostamalla kuilua nimenomaisesti *ruotsinkielisen herrassäädyn ja suomalaisen rahvaan* välillä.

¹⁵⁷ Esim. Haapala ym. 2021, 278. Fennomaanien käsitys "kansasta" ei kuitenkaan läheskään aina kuvannut koko Suomen väestöä. Saukkosen mukaan esim. talonpoikaisuuden idealisoinnin kautta kansana koettiin maanomistajat, vaikkakin todellisuudessa vielä 1900-luvun alussakin puolet suomalaisista olivat torppareita, loisia, mäkitupalaisia tai maatyöläisiä, siis vähemmän arvostettuja ryhmiä. Lisäksi monet suomalaisuusaatteen kannattajat eivät nähneet ruotsinkielisille paikkaa suomalaisessa kansanyhteisössä. Myös naisten rooli tässä "kansa" ajatuksessa oli vähäinen, Saukkonen 1997, 337.

¹⁵⁸ Koski 2011, 161.

Kieliasetuksesta kirjoitettaessa tyypilliseen retoriikkaan kuului myös viittaukset "luonnollisiin oikeuksiin"¹⁵⁹ ja Suomen kielen "korottamiseen".¹⁶⁰ Kirjoitettiin myös epäkohdan "korjaamisesta". Esimerkiksi *Waasan Lehden* pääkirjoituksessa kieliasiaa pohjustettiin jo "Ruotsin vallan aikaisena" vääryytenä, "katkerana pilkkuna muuten niin jalossa perinnössä". Kirjoituksen mukaan tämän "monelle muulle niin pimeän kielellisen epäkohdan" ymmärsi vasta Aleksanteri II, joka "käski sen korjata."¹⁶¹ *Savolle* kirjeen lähettänyt "Umpi suomalainen" otti vahvasti kantaa kielikiistaan ja kirjeensä lopuksi viittasi kieliasetukseen liittyen "Aleksanteri II:n on vuonna 1863 laskenut perustuksen suomalaisuudellemme".¹⁶² Kaikissa näissä esimerkeissä oli vahva poliittinen konnotaatio ja ne hyvin ilmensivät meneillään ollutta kielikiistaa ja jälleen Aleksanteri II:sta rakentui kuva alamaistensa ymmärtäjänä, "sortamisen" lopettajana. *Savolle* kirjeenkirjoittanut myös suoraan käytti Aleksanteri II:n asemaa Suomen suuriruhtinaana vahvistamaan omia argumenttejaan. Tällainen auktoriteetilla vahvistaminen on tehokas retorinen keino, varsinkin tässä kontekstissa, jossa Aleksanteri II koettiin erittäin arvovaltaisena tahona.¹⁶³

Aleksanteri II:n aikana tehtyjä muutoksia saatettiin toisaalta lähestyä myös toisenlaisesta näkökulmasta. Joissakin teksteissä Aleksanteri II:n aikaisia uudistuksia saatettiin muistella vain yleisellä tasolla, nimeämättä tarkasti mitään yksittäisiä asetuksia tai lakeja. Esimerkiksi *Kuopion Sanomien* muistokirjoituksessa uudistuksista kirjoitettiin melko epätarkasti. Lehdessä kerrottiin "muistettavista" ja "vaikuttavista

¹⁵⁹ Esimerkiksi Åbo Underrättelserin muistokirjoituksessa kerrottiin, kuinka vuosien 1863 ja 1865 käänteentekevilla asetuksilla Suomen kieli korotettiin sen luonnollisten oikeuksien tasolle. Vastaavasti Valvojassa kerrottiin Aleksanteri II:n laskeneen alun Suomen kielen kohottamiselle sen luonnollisiin oikeuksiin. Åbo Underrättelser 15.3.1881, "Kejsar Alexander II.", 2, Valvoja 1.4.1881, "Hallitsijamuutoksen johdosta.", 3

¹⁶⁰ Esimerkiksi Hämeen Sanomien artikkelissa Aleksanteri II:ta kuvailtiin "sorretun kielemmekorottajaksi", Hämeen Sanomat 22.4.1881, "Muistopatsas keisari Aleksanteri II:lle", 2.

¹⁶¹ *Waasan Lehti* 5.9.1881, "Muutamia mietteitä valtiopäivä-mies vaalein johdosta.", 1.

¹⁶² *Savo* 22.3.1881, *Umpi suomalainen*, "Umpi suomalaisen ajatus.", 3.

¹⁶³ Alunperin Jokisen artikkelissa on käytetty termiä "asiantuntijan lausunnolla vahvistaminen", mutta Aleksanteri II merkittävänä auktoriteettina on myös sujuvasti sovellettavissa tähän, ks. Jokinen 2002, 138-139.

töistä”, jotka Aleksanteri II oli Suomenkin hyväksi ”matkaansaattanut”. Toki oli mainittu myös keisari ”perustuslaillisen hallitusmuotomme uudistajana”, mutta muuten kirjoitettu tärkeistä hallitustoimista, jotka: “-- ovat antaneet tukevan perustuksen maamme nopealle kehitykselle sekä henkisellä että aineellisella alalla”.¹⁶⁴ Hyvin tyypillistä retoriikkaa sanomalehdissä oli myös se, että uudistuksia ei lähdetty luettelemaan. Sen sijaan käytettiin sellaisia ilmaisuja, kuin ”kaikki kyllä tietävät Aleksanteri II:n teoista” tai sanomalehden ”palstatila ei riitä” luettelemaan niitä kaikkia.¹⁶⁵ Nämä olivat vahvoja retorisia valintoja, joiden avulla luotiin kuvaa siitä, että Aleksanteri II:n aikana uudistuksia tehtiin niin paljon, että kaikkia ei voi edes luetella ja että ne olivat niin merkittäviä, että jokainen suomalainen alamainen tietää niistä.

Ruotsinkielisen lehdistön muistokirjoituksissa taas ei juurikaan tuotu esille yksittäisiä valtakauden aikaisia uudistuksia, mikä on selkeä ero suomenkielisiin muistokirjoituksiin nähden. Esimerkiksi *Finlands Allmänna Tidning* kirjoitti keisarin valtakauden muistettavuudesta ja keisarin tekemästä työstä alamaisten eteen vain yleisesti.¹⁶⁶ Tämä tosin ei ole yllättävää, sillä lehden asema oli virallinen ja se oli muutenkin sisällöltään enemmän tiedotus- ja ilmoituslehti.¹⁶⁷ Useimmiten muistokirjoituksissa mainittiin perustuslain pohjalta tapahtunut kehitys, esimerkiksi *Helsingfors* kirjoitti siitä, kuinka ”keisari tunnusti lakimme, vapautemme ja oikeutemme sekä kehitti perustuslaillista elämäämme”¹⁶⁸ ja *Helsingfors Dagblad* vastaavasti kirjoitti, kuinka Aleksanteri II ”salli meidän harjoittaa itsenäistä kehitystä vanhan perustuslain pohjalta”.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Kuopion Sanomat 17.3.1881, 1.

¹⁶⁵ Esimerkiksi Savolle kirjeen lähettänyt totesi: ”Pitkäksi kävisi luetella kaikkia niitä hyviä avuja, joita Keisari vainajamme Aleksanteri II on maallemme suonut”. Kirjoittaja kuitenkin mainitsee kieliasetuksen, mikä edelleen kertoo asian merkittävydestä. Savo 29.3.1881, -o-f-n., ”Kirjeitä.”, 3.

¹⁶⁶ *Finlands Allmänna Tidning* 14.3.1881, 1. Vastaavanlaisen maininnan teki myös *Åbo Posten* muistokirjoituksessaan 15.3.1881.

¹⁶⁷ Tommila (toim.) 1988, 78.

¹⁶⁸ *Helsingfors* 14.3.1881, ”Hans Majestät Kejsaren Finlands Storfurste, Alexander II är död”, 1.

¹⁶⁹ *Helsingfors Dagblad* 14.3.1881, ”Hans Majestät Kejsaren-Storfursten Alexander den andre är död!”, 1.

Östra Finlandin muistokirjoituksessa taas asia ilmaistiin hieman eri tavalla, sillä kirjoittaja oli kokenut, että "hetki ei ehkä ole sopiva sen kaiken muisteluun, mitä kuollut hallitsija teki maamme hyväksi." ¹⁷⁰ Myöskään *Wiborgs Tidningin* muistokirjoituksessa ei nähty tarpeelliseksi lähteä luettelemaan Aleksanteri II:n valtakauden aikaisia uudistuksia, sillä: "Teot puhuvat puolestaan, kaikki tietävät ne." ¹⁷¹ *Wiborgs Tidningenissä* käytetty retoriikka muistuttaa suomenkielisissäkin sanomalehdissä käytettyä määrällistä ääri-ilmaisua "kaikki tietävät", joka luo tehokkaasti mielikuvan yksiselitteisestä ja ristiriidattomasta tiedosta.¹⁷² Poikkeuksen teki *Åbo Underrättelser*, jossa julkaistiin erityisen pitkä muistokirjoitus. Siinä Aleksanteri II:n valtakautta käytiin melko tarkastikin läpi ja useita uudistuksia nostettiin esille.¹⁷³

Muuten ruotsinkielisessäkin lehdistössä julkaistuissa kirjoituksissa nostettiin Aleksanteri II:n muistelun yhteydessä hänen valtakauden aikaisia uudistuksia esiin. Esimerkiksi *Helsingfors Dagbladin* pääkirjoituksessa kerrottiin, kuinka Aleksanteri II:n valtakauden aikana "sivistyksen ja taloudellisen kehityksen tiellä edettiin uusia, valoisampia polkuja." ¹⁷⁴ Uudistukset nousivat esiin myös vuoden 1894 kansanjuhlassa pidetyissä ruotsinkielisissä puheissa. Esimerkiksi Porvoon kansanjuhlassa puhunut lehtori K. A. Bergholm piti vuoden 1869 valtiopäiväjärjestyksestä ¹⁷⁵ "elinehtona kansalliselle vapaudelle ja kehitykselle" ja rahauudistusta "välttämättömänä tukena terveelle ja turvalliselle taloudelliselle olemassaololle". Jo nämä riitti puhujan mukaan tekemään Aleksanteri II:sta "unohtumattoman" Suomelle.¹⁷⁶

¹⁷⁰ *Östra Finland* 14.3.1881, "Hans Kejslerliga Majestät Alexander II Finlands Storfurste", 1.

¹⁷¹ *Wiborgs Tidning* 15.3.1881, "Wiborg den 15 Mars, H. M:t Kejsaren-storfursten Alexander II.", 1

¹⁷² Ks. Jokinen 2002, 146-148.

¹⁷³ *Åbo Underrättelser* 15.3.1881, "Kejsar Alexander II.", 1.

¹⁷⁴ *Helsingfors Dagblad* 31.12.1881, "Helsingfors den 31 December.", 1.

¹⁷⁵ Valtiopäiväjärjestyksen myötä säädetyt kutsuttiin koolle säännöllisesti viiden vuoden välein. Valtiopäiväjärjestys ei kuitenkaan rajoittanut hallitsijan valtaa, Klinge 1997, 224-226; Jussila 2009, 58.

¹⁷⁶ *Borgå Nya Tidning* 2.5.1894, "Till Alexander II:s minne.", 1.

Aleksanteri II:n aikaisia uudistuksia pidettiin siis yhtenä tärkeimpänä asiana, jota muisteluissa haluttiin nostaa esiin, vaikka esimerkiksi Pirkko Rommi on nostanut esiin sen, kuinka Aleksanteri II:n ajan liberalismi ja reformit avasivat Venäjällä aikaisemmin padotun poliittis-yhteiskunnallisen kuohunnan, jonka myötä muun muassa slavofiilisuus nosti kannatusta. Myöhemmin samainen aatesuunta keskittyi kritisoimaan Suomea sanomalehdistön välityksellä.¹⁷⁷ On kuitenkin muistettava, että aikaisten on voinut olla hankalaa yhdistää näitä asioita toisiinsa. Siten Aleksanteri II “uudistajana” on myös yksi keskeisimmistä diskursseista, joita keisariin liittyen luotiin. Keisarin koettiin uudistaneen Suomea ennennäkemättömällä tavalla, mikä osaltaan lisäsi Aleksanteri II:een kohdistunutta ihailua ja vahvisti hänen ympärilleen mudostunutta keisarikulttia. Etenkin valtiopäiviä ja kieliasetusta korostettiin muisteluissa, sillä niiden poliittinen merkitys oli keskeinen. Venäjällä tehdyistä uudistuksista korostettiin maaorjuusreformia, joka edellä mainittujen lisäksi auttoi luomaan kuvaa Aleksanteri II:sta hyvänä hallitsijana.

¹⁷⁷ Rommi 1964, 11.

3 MUISTAMISEN RETORIikka JA KEISARI HYVÄNÄ ISÄNÄ

3.1 "Suomalaisten isällinen ystävä"¹⁷⁸

Aleksanteri II:sta rakennettiin sanomalehtien välityksellä varsin positiivinen ja ylistävä kuva: häntä kuvailtiin jalona, hyväntekijänä, rakkaana, ikimuistettavana, isänä tai ystäväenä; tai isällisenä ystäväenä, kuten alaluvun otsikosta käy ilmi. Nämä olivatkin keskeisiä diskursseja, joiden kautta luotiin tietynlaista hallitsijakuva. Oikeastaan Aleksanteri II:n nimeä ei juuri mainittu ilman jonkinlaista vastaavaa ilmaisua. Alaluvun tarkoituksena onkin toisaalta esitellä sanomalehdissä tehtyjä kielellisiä valintoja ja retoristen keinojen käyttöä osana muistelua, mutta myös selvittää syitä tällaisen retoriikan käytölle.

Aleksanteri II:n ihailua harrastettiin Suomessa jo tämän eläessä. Hän sopi suomalaisten kultti- ja symbolihahmoksi, sillä kuten Matti Klinge on todennut:

*"Liberaaleille hän oli valtiopäivien ja parlamentarismien monarkki, fennomaaneille Snellmanin ja suomen kielen reskriptin keisari ja kaikille se hallitsija, jonka hallinnassa Suomi ei vain kehittynyt taloudellisesti ja kulttuurisesti, vaan myös muodostui moderniksi kansakunnaksi ja valtioksi."*¹⁷⁹

¹⁷⁸ Uusi Suometar 14.3.1881, "H. M. Keisari kuollut", 1.

¹⁷⁹ Klinge 1997, 286.

Klingen mukaan keisari onnistui teoillaanmiellyttämään lähestulkoon kaikkia suomalaisia. Klingen näkemys osaltaan pitää paikkansa¹⁸⁰, sillä kielireskripti herätti paljon tunteikkaitakin ilmaisuja suomenmielisissä sanomalehdissä, "valtioaate" kasvoi ja lujiutui Aleksanteri II:n aikana suomalaisen sivistyneistön mielessä ja Suomi kehittyi Aleksanteri II:n uudistusohjelman myötä. Myös Mylly on kirjoittanut keisarikultista ja Aleksanteri II:een kohdistuneesta palvonnasta niin keisarin kuin kuoleman jälkeenkin. Myllyn mukaan Aleksanteri II:ta ylistettiin runsaasti jo vuonna 1880 pidetyssä Aleksanterin hallitsijakauden 25-vuotispäivänä. Jo silloin on ollut tämänkin tutkielman lähdeaineistossa korostuneet ilmaisut käytössä, eli esimerkiksi Aleksanteri II "vapauttajana" ja "uudistajana".¹⁸¹ Myllyn mukaan Aleksanteri II:n valtakauden myötä keisarikultista tuli niin kokonaisvaltainen, että se laajeni koskemaan koko keisari-instituutiota ja hallitsijanroolia: suomalaiset alamaiset alkoivat käsittää hallitsijanroolin siten, että Aleksanteri II:ta seuranneiltakin hallitsijoilta oletettiin tietynlaista toimintaa sekä "ihannekeisari" Aleksanteri II:n ominaisuuksia.¹⁸²

Mylly myös nostaa Klingestä poiketen esille Aleksanteri II:n keisarikulttiin keskeisesti liittyneen "suojelijamyytin", jonka perustana oli ajatus keisarista suomalaisten ja Suomen erityisaseman turvaajana. Suojelijamyyttiin kuului Myllyn mukaan ensinnäkin se, että keisarin kuului ensin antaa hallitsijanvakuutus¹⁸³, mutta myös pitää se sekä muutkin lupauksensa. Lisäksi keisarin rooliin keskeisesti kuului puolustaa Suomea ja sen erityisasemaa mahdollisilta soraääniltä. Suojelijamyytin

¹⁸⁰ Joskin Jussila on todennut, että Aleksanteri II nimenomaan ei ollut sellainen perustuslaillinen monarkki, jollaiseksi historiankirjoituksessa häntä usein kuvataan, vaikka tämä sietikin jo olemassa olevia edustuslaitoksia, Jussila, 2004, 258.

¹⁸¹ Mylly 2002, 186-187.

¹⁸² Mylly 2002, 188.

¹⁸³ Hallitsijanvakuutuksen kautta Aleksanteri II edeltäjiensä tapaan vakuutti hallitsevansa Suomea entisten säännösten mukaan, Jussila 2004, 258-259. Hallitsijanvakuutuksella oli kuitenkin pitkät perinteet ja myös ensimmäinen keisari Aleksanteri I antoi hallitsijanvakuutuksen. Kysen oli ikään kuin kaksinkeskeisestä "sopimuksesta", sillä vastaavasti alamaiset vannoinvat uskollisuudenvalan keisarille, samalla tavalla kuin oli jo Ruotsin kuninkaille vannottu, Ks. Karonen 2014, 428-429; Hänninen 2023, 12, Soikkanen 2009, 35-43.

ylläpidon merkitys oli ennen kaikkea poliittinen: Suomen virkamiesjohto ymmärsi Suomen erityisaseman heikkouden ja autonomian pohjautuvan keisarin sanaan ja hyväntahtoisuuteen. Oli siis tärkeää ja hyödyllistä ylläpitää käsitystä keisarista, joka on "sanansa pitävä" ja "oikeamielinen".¹⁸⁴

Keisarikultti taas osaltaan kietoutuu patriarkaaliseen yhteiskuntajärjestelmään sekä Venäjällä vallinneeseen itsevaltiuteen. Raimo Savolaisen mukaan Venäjällä itsevaltiuden kaikkivoipaisuus perustui siihen, että valta oli keskitetty yhdelle henkilölle, joka oli korotettu "jumalalliseen arvoon". Uskontoon liittyvän mystiikan rooli oli siis keskeinen, sillä keisaria pidettiin taivaasta rooliinsa asetettuna, suoranaisena maallisena edustajana. Tätä kautta itsevaltiuden pyhyys linkittyi väestölle jo tuttuun hierarkkiseen katsomustapaan, joka niin ikään sai tukea Raamatusta. Myös hallitsijat itse ylläpitivät tietoisesti itsevaltiuden jumalaisia piirteitä, sillä sitä kautta itsevaltiudesta tuli ehdotonta ja sen oikeutusta oli vaikea epäillä. Vaikka Aleksanteri II:n aikana toimeenpantiin laajoja uudistuksia, itsevaltius kuitenkin säilytti sakraalin luonteensa ja se pysyi rajoittamattomana Venäjällä. Savolaisen mukaan, uudistuksien tavoitteena olikin saada itsevaltius toimimaan, eikä heikentää sen luonnetta.¹⁸⁵

Aleksanteri II:sta käytettyä retoriikkaa voi siis pitkälti selittää keisarikultin ja siihen liittyneiden poliittisten näkökulmien kautta sekä uskonnollisen mystiikan avulla. Osaltaan ylistävää kielenkäyttöä voisi kuitenkin selittää myös konkreettiset asiat, kuten huomionosoitusten runsas jakaminen. Savolaisen tutkimuksesta käy ilmi, että Aleksanteri II jakoi kunniamerkkejä edeltäjiensä tapaan, mutta nopeammin. Kunniamerkkejä jaettiin erityisten tapahtumien seurauksena, kuten valtiopäivillä 1863-1864, ja niitä saivat muun muassa senaattorit. Kunniamerkit olivat vallan symboleja: kunniamerkin saanut kykeni viestimään poliittisille kilpailijoille ja vastustajille saavutetuista valta-aseista ja luonnollisesti eri huomionosoituksilla

¹⁸⁴ Mylly 2002, 188-189.

¹⁸⁵ Savolainen 1994, 229-230.

pystyttiin myös imartelemaan sen vastaanottajaa. Muun muassa siten huomionosoituksilla voitiin vaikuttaa myös mielialakehitykseen.¹⁸⁶ Erilaiset kunnianosoitukset eivät kuitenkaan selitä tavallisten alamaisten Aleksanteri II:sta käyttämää ylistävää kieltä. Tavallisia alamaisia lähdeaineistossa edustaa esimerkiksi maaseutukirjeiden kirjoittajat.

Aleksanteri II:ta ylistävät kielelliset valinnat vakiintuivat lähdeaineistossa jo ensimmäisen tarkasteluvuoden ensimmäisinä kuukausina.¹⁸⁷ Kuten jo aikaisemmin kävi ilmin pidetty hallitsija¹⁸⁸, joten luonnollisesti alamaiset myös surivat äkillisesti kuollutta keisariaan ja käyttivät tästä ylevää kieltä, sisältyihän hallitsijan menettämiseen uuden hallitsijan valtaannousu sekä epävarmuus, toisaalta myös toivo siitä, jatkaako tuleva hallitsija edellisen viitoittamalla tiellä. Vaikka Aleksanteri II ei olisikaan ollut erityisen pidetty, olisi häntä joka tapauksessa muisteltu sanomalehdissä kunnioittavaan sävyyn, sillä olihan hän kuitenkin ollut hallitsija.

Muistelun retoriikkaan kuului ilmaista, kuinka *kaikki* surivat tapahtunutta ja tavallisten ihmisten tunteita pyrittiin tuomaan esille. Keisarin kuolema kosketti kaikkia alamaisia, jos ei jokaista ihmistä tunteellisella tasolla, niin vähintään konkreettisesti hallitsijan vaihtumisen kautta. Aleksanteri II:n erityisyyttä kyettiin siis korostamaan ylevien ilmaisujen lisäksi kirjoittamalla hänen kuoleman herättämistä tunteista.

Vuoden 1881 huhtikuun alussa sanomalehdissä julkaistiin useampia kirjeitä niin kirjeenvaihtajilta, kuin tavallisilta ihmisiltä. *Aurassa* kirjeenvaihtaja kuvaili ihmisten

¹⁸⁶ Savolainen 1994, 99, 130-131. Kunniamerkkien lisäksi muita huomionosoituksia olivat keskushallinnon uudet ylimmät virat, venäläiset arvonimet ja lahjapalkkiot. Savolainen kuitenkin myös huomauttaa, että vaikka Aleksanteri II jakoi kunniamerkkejä puolta lyhyemmässä ajassa edeltäjiinsä verrattuna, valtaosa jaetuista kunniamerkeistä oli alempi arvoisia, Savolainen 1994, 100, 130.

¹⁸⁷ Tosin huomionarvoista on, että tietynlaisen retoriikan juuret olivat olemassa jo tarkasteluajanjaksojen ulkopuolella, kuten edellä kävi ilmi. Ks. Mylly 2002, 186-188.

¹⁸⁸ Ks. Klinge 1997, 286.

tuntemuksia keisarin kuolemasta kuultuaan seuraavasti: "-- puhuttiin siitä kaikkialla ja hämmästys ja suru oli yleinen".¹⁸⁹ *Kaikuun* kirjeen kirjoittanut kertoi kuinka paikalliset eivät aluksi meinanneet uskoa uutisia todeksi, sekä kuvasi millaisia tunteita uutinen herätti: "-- ne syvät liikutukset kauheasta työstä -- koskivat kipeästi; jokaisen kuulian rinnasta lähti harras huokaus, jos maamme ja kansamme isä on murhattu, jonka turvissa olemme saaneet rauhassa, kuin lapset isänsä helmassa, leipämme syödä".¹⁹⁰ Näistä kirjeistä käy myös ilmi se, kuinka tieto kuolemasta kantautui tavallisten ihmisten joukkoon aluksi huhupuheiden kautta, kuten kirjeen kirjoittanut Kittilästä selosti: "Huhu, tänne tullut erästen matkustavaisten kanssa, oli jo päivää ennen asiasta tiennyt kertoa, mutta jokainen toivoi Jumalalle ettei huhussa perää olisi".¹⁹¹ Tieto todella kantautui hitaasti, sillä esimerkiksi suomenkielisten sanomalehtien yleisin ilmestymistiheys oli kerran viikossa, ruotsinkielisten lehtien kuusi tai seitsemän kertaa viikossa.¹⁹² Pirkkalasta saadussa kirjeessä niin ikään avattiin paikallisten tuntemuksia, mutta esitettiin myös toivomus tulevaa ajatellen¹⁹³:

"Näet vanhojen vuodattavan kyyneliä, nuorten kauhistuvan -- Jokainen hartaasti muistelee sitä keisaria ja suuriruhtinasta, joka suomenkieliselle kansalle on niin paljon oikeutta säätänyt, ja toivottaa menestystä hänen jälkeläisellensä kulkemaan sitä samaa siunattua polkua".¹⁹⁴

Runsas kirjeiden lähettäminen kertoo ihmisten kasvaneesta tarpeesta kirjoittaa sekä vahvistaa näkemystä keisarin kuolemasta kollektiivisena, koko "kansaa" koskettaneena tapahtumana.¹⁹⁵

¹⁸⁹ Aura 1.4.1811, Latoja muistutus, "Kirje Turusta.", 3.

¹⁹⁰ Kaiku 2.4.1881, t., "Oulun läänin kunnista.", 2.

¹⁹¹ Pohjois-Suomi 6.4.1881, Kalle, "Kirjeitä Maaseudulta.", 3.

¹⁹² Landgren 1988, 280-281, ks. myös liitteet 1-2.

¹⁹³ Aleksanteri II:n ominaisuuksia ja hallintotavan jatkumista toivottiin myös uudelta hallitsijalta Aleksanteri III:lta tämä näkyi useissa kirjoituksissa, ks. esim. Suomalainen Wirallinen lehti, 15.3.1881, "Hänen Majesteettinsa Keisari, Suomen Suuriruhtinas on kuollut!", 1. Toisaalta esiintyi myös huolta tulevasta ja Suomen asemasta, ks. Esim. Uusi Suometar 14.3.1881, "H. M. Keisari kuollut.", 1; Valvoja 1.4.1881, "Hallitsijamuutoksen johdosta.", 3.

¹⁹⁴ Uusi Suometar 7.4.1881, "Kirjeitä maaseuduilta.", 2.

¹⁹⁵ Laura Stark on tutkimuksessaan todennut, että sanomalehdissä maaseutukirjeille varattu oma tila rohkaisi maaseudun kirjoittajia ja usein maaseutukirjeissä saatettiin kertoa hyvinkin erilaisista aiheista, ja oman pitäjän asioita kerrottiin muiden luettavaksi mieluusti, Stark 2013, 149-150.

Jo muistokirjoituksissa ja edellä mainituissa kirjeissä näkyi vahvasti niitä retorisia keinoja, joita käytettiin Aleksanteri II:sta kirjoitettaessa.¹⁹⁶ Esimerkiksi *Kaiku* -lehteen kirjoittanut käytti keisarista nimitystä ”kansamme isä”, vastaavasti kuin *Uudessa Suomettaressa* alaluvun otsikon mukaisesti käytettiin termiä ”isällinen ystävä”. Viittaukset Aleksanteri II:een ”isällisenä” hahmona tai suoraan ”isänä” kuulostaa ehkä nykyään oudolta, tai ontolta, kuten Kati Katajisto asian ilmaisee. Katajisto käsittelee omassa tutkimuksessaan isä-symboliikkaa laajemminkin, mutta Ruotsin kuninkaiden Kustaa III:n ja Kustaa IV Adolfin sekä Venäjän keisarin Aleksanteri I:n kautta.¹⁹⁷ Hallitsijan kutsuminen isäksi ei siis ollut 1800-luvun loppupuolella eläneiden keksintö, vaan jo pidemmän aikaa käytössä ollut ja melko tyypillistä retoriikkaa: sen juuret olivat syvällä uskonnossa¹⁹⁸ ja patriarkalisessa hierarkkisessa yhteiskuntajärjestelmässä jo Ruotsin ajalta lähtien. Oli varsin tyypillistä verrata hallitsijan ja alamaisen välistä suhdetta (maan)isän ja lasten väliseen suhteeseen, sillä se osaltaan vahvisti hierarkkista järjestelmää.¹⁹⁹ Katajisto kuitenkin myös huomauttaa, että retorisesta luonteesta huolimatta isä-symboliikalla täytyi olla myös todellista vetovoimaa: osaltaan isä-symboliikan kautta tehokkaasti kuvastuu sääty-yhteiskunnan hierarkkinen rakenne, jossa ylimpänä oli tottakai hallitsija, mutta siihen liittyy myös psykologinen näkökulma.²⁰⁰

¹⁹⁶ Huomioitavaa kuitenkin on, että tavallisilla ihmisillä ei välttämättä ollut tarkoituksena vaikuttaa lukijaan, vaikka käyttikin keisarista sellaisia termejä kuin ”isä” tai ”ystävä”, tosin sitä ei voida myöskään poissulkea. Tällaisiin symboliisiin ilmaisuihin saattoi vaikuttaa esimerkiksi lehdissä luotu kuva Aleksanteri II:sta, yhteiskuntaa yleisesti leimanneet käsitykset tai vilpitön ihailu keisarin persoonaa kohtaan. Joka tapauksessa kaikki kielelliset valinnat vaikuttivat lukijan tunteisiin ja siten auttoivat rakentamaan keisarista hyvän hallitsijan kuvaa.

¹⁹⁷ Katajisto 2009, 91, 98.

¹⁹⁸ Kristinuskoon liittyvä kolmisäätyoppi liittyi vahvasti sääty-yhteiskuntaan. Kolmisäätyopin hierarkiassa korkeimpana oli ”maallisen hallituksen eli esivallan-sääty”, mikä velvoitti hierarkian kahta alemmaa säätyä toimimaan maallisen esivallan alamaisina. Kolmisäätyoppiin kuului keskeisenä ajatus siitä, että maallinen esivalta oli suoraan Jumalalta saatu, eikä sitä siten voinut kyseenalaistaa. Ks. esim. Katajala-Peltomaa, Toivo, Kuha, Villstrand & Markkola 2021, 212-216; Haapala, Häkkinen & Kaarninen 2021, 246-249. Pitkälti siis juuri kolmisäätyopista kantautuu ajatus hallitsijasta ”maan isänä” sekä alamaisista hänen ”lapsinaan”.

¹⁹⁹ Karonen 2002, 14-15, 20-21; Katajisto 2009, 91.

²⁰⁰ Katajisto 2009, 91-92.

Mutta siinä missä Katajiston tutkimuksessa Ruotsin kuningas Kustaa IV Adolf voitiin nähdä huonona isähahmona, jonka koettiin laiminlyöneen tai hylänneen "Suomilapsensa"²⁰¹, kirjoitettiin Aleksanteri II:sta aivan eri sävyyn. Isä-symboliikan lisäksi keisarista käytettiinkin paljon myös sellaisia nimityksiä kuin "jalo", "hyväntekijä" tai "suojelija".²⁰²

Aleksanteri II nähtiin usein myös virheettömänä. *Åbo Postenissa* esimerkiksi muotoiltiin "Alexander II:s bild står ren och I" Aleksanteri II:n kuva on puhdas ja kirkas"²⁰³, viitaten siihen, ettei hänessä ollut mitään kritisoitavaa. Ja vaikka kritisoitavaa olisikin ollut, ei sensuurista johtuen sitä olisi saanut tai pystynytään julkaisemaan.²⁰⁴

Sanomalehtikirjoituksissa esiintyikin myös sellaisia ilmaisuja, joissa joitakin Aleksanteri II:n valtakauden aikana tapahtuneista ikävistä asioista pyrittiin kirjoittamaan niin, ettei keisari itse ollut niihin syyllinen, vaan pikemminkin pakotettu toimimaan jollakin tietyllä tavalla, ikään kuin vastoin luonnettaan. Tästä paras esimerkki on Aleksanteri II:sta muodostunut diskurssi "rauhanrakastajana". Tätä nostettiin muisteluissa esille Krimin sodan ja Turkin sodan kautta. *Sanomia Turusta* – sanomalehden muistokirjoituksen mukaan Krimin sodan päättäminen oli "ensimmäinen ihana seppel "rauhanrakastajan" ohimolla". Kirjoituksessa Turkin sodasta taas luotiin sellainen kuva, että Aleksanteri II:n oli "välttämätöntä" tarttua miekkaan, kun kristinuskon vihollinen "tuima Turkki" alkoi ahdistaa "kristinuskoisia Venäjän kansalaisia". Turkin sota oli siis sanomalehden käyttämän retoriikan mukaan

²⁰¹ Ks. Katajisto 2009.

²⁰² Esim. Hämeen sanomien muistokirjoituksessa Aleksanteri II:ta kuvailtiin nimenomaisesti "meidän hyväntekijäksi ja mahtavaksi suojelijaksi", Hämeen Sanomat 18.3.1881, "Keisari Aleksander II:nen murhattu.", 1.

²⁰³ Åbo Posten 1.5.1881, "Universitets sorge- och minnesfest.", 2.

²⁰⁴ Niin 1880- kuin 1890-luvullakin yhtenä painoesteen syynä oli esimerkiksi keisarin persoonaa tai keisarillista perhettä koskevista asioista väärään sävyyn kirjoittaminen, Leino-Kaukiainen 1984, 136, 326-327. Toisaalta keisarin kritisointi vastasi myös majesteettirikosta, jonka seurauksena on voitu tuomita kuolemaan tai vankilaan, ks. Neuvonen 2018, 19, 44, 50, 56, 83.

Aleksanteri II:n näkökulmasta enemmänkin ”jalo pelastustyö” eikä niinkään sota.²⁰⁵ Myös *Åbo Underrättelserin* muistokirjoituksessa Aleksanteri II kuvataan ”rauhaa rakastavaksi mieheksi, joka antoi valtakunnalleen arvokkaan lahjan Krimin sodan päättyessä”. Sen enempää Aleksanteri II:n aikaisiin sotiin ei lehdessä sen sijaan menty, vaan todetaan, että ”on miellyttävämpää tarkastella keisari Aleksanteri II:n luonteen rauhaa rakastavaa puolta.”²⁰⁶ *Waasan Lehden* muistokirjoituksessa Aleksanteri II yllennettiin suoraan koko Euroopan ”rauhan hengeksi”.²⁰⁷

Aleksanteri II:n aikaisia sotia käsiteltiin siis joko pinnallisesti tai sellaisesta näkökulmasta, jossa keisaria ei asetettu huonoon valoon, vaan häntä tarkasteltiin pikemminkin moraalisesti ylempänä olevana osapuolena: rauhanrakastajana. Toisaalta sodista kirjoittaminen pyrittiin sivuuttamaan, kuten *Åbo Underrättelserissä* julkaistussa muistokirjoituksessa. On kuitenkin hyvin ymmärrettävää, että Krimin sotaa nostettiin esille nimenomaisesti rauhan kannalta, sillä se oli Aleksanteri II:n valtakauden ensimmäisiä tapahtumia ja loi selkeän eron edeltäneeseen hallitsijaan: siinä missä Nikolai I:n aikana sota oli alkanut, Aleksanteri II:n aikana se loppui. Turkin sodan esille nostaminen on myös ymmärrettävää sillä sodassa taisteli myös suomalaisia.²⁰⁸

Muita negatiivisia asioita, joita Aleksanteri II:n valtakaudelta ei nostettu esiin oli esimerkiksi Puolan kapina²⁰⁹ tai nälkävuodet. On kuitenkin syytä tiedostaa sensuurin merkitys tässäkin asiassa ja toisaalta se, että mikäli sanomalehtien tavoitteena oli

²⁰⁵ Sanomia Turusta 17.3.1881, Keisari Aleksander II.”, 2. Vastaavanlaista retoriikkaa käytti myös J. R. Danielson puheessaan, jossa luotiin kuva siitä, kuinka Aleksanteri II:n aikaiset sotatoimet olivat rauhantyötä: ”Kaukana Aasian aroilla on tsaarin miekka iskenyt, ja joka isku on ollut valon voitto”. Lisäksi Danielson mukaan myös Balkkanilla kaikuu Aleksanteri II:een liitetty kunnianimi ”vapauttaja-keisari”. Uusi Suometar 30.4.1881, ”Professori J. R. Danielson’in puhe yliopiston surujuhlassa”, 1.

²⁰⁶ *Åbo Underrättelser* 15.3.1881, ”Kejsar Alexander II.”, 1.

²⁰⁷ *Waasan Lehti* 17.3.1881, 1.

²⁰⁸ Ks. esimerkiksi Suistola & Tiilikainen 2014.

²⁰⁹ Mikäli Puolan kapina mainittiin, käytettiin siitä hyvin samankaltaisia ilmaisuja, kuin esimerkiksi Turkin sodan suhteen. *Wasa Tidningen*issä kirjoitettiin siitä, kuinka Aleksanteri II oli pyrkinyt olemaan Puolaakin kohtaan lempeä, mutta ei kuitenkaan kyennyt tukahduttamaan siellä vallinnutta vihaa venäläisiä kohtaan, *Wasa Tidning* 3.6.1881, ”Kejsar Aleksander II:s regering.”, 1.

rakentaa Aleksanteri II:sta hyvän hallitsijan kuvaa, ei olisi ollut tarkoituksenmukaista, että sitä olisi lähdetty särkemään luettelemalla sellaisia seikkoja, jotka olisivat tahranneet Aleksanteri II:n muiston.²¹⁰

3.1 Aleksanteri II ja suomalaisten suhde

Ylistävien ilmaisujen lisäksi sanomalehdissä korostettiin Aleksanteri II:n ja hänen suomalaisten alamaisten välistä erityistä suhdetta; ikään kuin suomalaiset olisivat olleet joko jollakin tavalla muihin alamaisiin nähden keisarin suosiossa tai suomalaisten ja Aleksanteri II:n välillä olisi vallinnut täydellinen yhteisymmärrys. Toimittajilla ja muilla sanomalehtiin kirjoittaneilla henkilöillä on voinut olla vilpittömän ajatus keisarista ”Suomen kansan isällisenä ystävänä”, niin kuin edellisessä alaluvussa todettiin retoriikkaan usein kuuluneen. Kuitenkin hallitsijan ja alamaisten välisen erityisen hyvän suhteen ja yhteisymmärryksen jatkuva esiintuominen ja alleviivaaminen antaa viitteitä siitä, että näiden mielikuvien takana oli myös pyrkimys poliittiseen vaikuttamiseen. Vastaavanlaisen näkökulman historiantutkimuksessa on tuonut esiin esimerkiksi Mylly.²¹¹

Aleksanteri II:n ja suomalaisten suhdetta voi lähteä analysoimaan esimerkiksi jo aikaisemminkin mainitun keisarikultin, tai tarkemmin ”Aleksanteri II:n kultin” kautta. Esimerkiksi Klingen mukaan Aleksanteri II:n kultti perustui keisarin ansioihin, vankkumattomaan ihailuun sekä ”molemminpuoliseen sympatiaan”, joka olisi ollut läsnä jo tämän vieraillessa keisarillisen yliopiston kanslerina Suomessa vuonna 1842. Hänen mukaansa Aleksanteri II:n palvontaa tapahtui jo tämän elinaikana, ja että Suomessa keisaria olisi ihailtu varauksettomammin kuin Venäjällä, saatikka

²¹⁰ Ks. Mylly 2002, 189.

²¹¹ Ks. Mylly 2002, 189.

Puolassa.²¹² Klinge nostaa Aleksanteri II:n kansleriajat Keisarillisessa Aleksanterin-yliopistossa (eli nykyisessä Helsingin yliopistossa) esiin myös Suomen kansallisbiografiaan kirjoittamassaan Aleksanteri II:n elämäkerrassa.²¹³ Sanomalehtien kirjoitukset tukevat Klingen näkemystä. Esimerkiksi *Sanomia Turusta* -sanomalehden julkaisemassa muistokirjoituksessa todettiin

”Suomen kansa tiesi ennaltaan, mimmoisen suuriruhtinaan se nyt oli saanut, hän ei ollut tuntematon kansalleen : yliopistomme kanslerina oli hän voittanut Suomen sivistyneen nuorison täydellisen suosion ja rakkauden.”²¹⁴

Aleksanteri II:n tekemät vierailut Suomeen, ja niiden aikaan saama reaktio suomalaisissa, on myös nähty osoituksena keisariin kohdistuvasta ihailusta. Keisarin kerrotaan vierailuillaan nauttineen valtaisa suosiota suomalaisten alamaistensa keskuudessa ja suurten väkijoukkojen tulleen katsomaan hallitsijaa.²¹⁵ Toisaalta myös Aleksanteri I ja Nikolai I olivat tehneet vierailuja Suomeen, aivan kuten Aleksanteri III ja Nikolai II omilla hallintokausillaan. Toisin sanoen vierailuissa itsessään ei ollut mitään erikoista.²¹⁶ Keisarivierailuja pidettiin tehokkaana keinona uskollisuuden ja keisarin vallan lujittamiseen.²¹⁷ Aleksanteri II ei siis suinkaan ollut ainut Venäjän keisari, joka nautti suomalaisten suosiota vierailuillaan: myös esimerkiksi Aleksanteri III:n kesämatkat Suomeen olivat näyttäviä kansanjuhlia.²¹⁸

Tällaisesta kultista ja syvästä ihailusta puhuttaessa haasteellista on se, että se ei oikein avaa itse keisarin näkemyksiä suomalaisista, vaikka esimerkiksi Klinge mainitsi

²¹² Klinge 1997, 286. Puola oli menettänyt vuoden 1863 kapinan seurauksena autonomisen asemansa sekä nimensä. Lisäksi kapina johti maan tiukkaan venäläistämiseen mikä selittää sitä, että Aleksanteri II ei ollut siellä hallitsijana kovinkaan suosittu, Jussila 2009, 67; Hänninen 2023, 22-23.

²¹³ Klinge 2000.

²¹⁴ *Sanomia Turusta* 17.3.1881, ”Turusta. Keisari Aleksander II.”, 2. Lisäksi esim. Kuopion Sanomien muistokirjoituksessa kerrottiin siitä, kuinka jo kansleri aikoina Aleksanteri II piti Suomesta huolta, Kuopion Sanomat 17.3.1881, 1.

²¹⁵ Smeds 1989, 96-98.

²¹⁶ Karonen, Frigren, Suodenjoki & Haapala 2021, 309. Lisäksi jo Ruotsin vallan aikana kuninkaas tekivät vierailuja Suomeen, ks. Villstrand 2012, 161-174.

²¹⁷ Jussila 2009, 39. Lisäksi Suomi oli muihin keisarikunnan alueisiin verrattuna turvallinen matkakohde: keisareiden ei tarvinnut Suomessa pelätä attentaatteja tai mielenosoituksia, Karonen ym. 2021, 309.

²¹⁸ Karonen ym. 2021, 309.

molemminpuoliset sympatiat.²¹⁹ Enemmän "keisarikultti" terminä kertoo nimensä mukaisesti henkilön palvonnasta, jota Aleksanteri II kuten edeltäjänsä ja seuraajansa osaltaan tarvitsivat valta-asemansa säilyttääkseen. On kuitenkin olemassa joitain viitteitä siitä, millä tavoin Aleksanteri II näki ja koki suomalaiset alamaaisensa ja Suomen. Aikalaiset esimerkiksi monesti nostivat esiin Aleksanteri II:n Suomen perustuslakien tukijana²²⁰, mutta Jussilan mukaan Aleksanteri II nimenomaan ei halunnut olla Suomessa "konstitutionaalinen" hallitsija.²²¹ Aleksanteri II nähtiin myös Suomen, Venäjältä erillisen, valtion edistäjänä ja "kansalaisten" ²²² tarpeiden ymmärtäjänä, vaikkakin Aleksanteri II pyrki siinä missä edeltäjänsäkin vaalimaan valtakunnan yhtenäisyyttä, vaikkakin esimerkiksi uudistusohjelma monella tapaa vaikutti täysin päinvastaisesti.²²³

Lähdeaineiston perusteella Aleksanteri II:n ja suomalaisten suhdetta suomalaisten näkemyksien mukaan taas voi lähteä tarkastelemaan kolmen näkökulman kautta: (1.) miten Aleksanteri II:n valtakauden aikaiset tapahtumat asetetaan todisteeksi erityisestä suhteesta, (2.) millä tavalla kirjoitettiin murhan herättämistä tunteista ja keisarin muistosta sekä (3.) millaisia seikkoja myöhemmin (1894) painotettiin keisarin ja tämän suomalaisten alamaisten suhteeseen liittyen. Näiden kolmen kohdan kautta

²¹⁹ Tosin Klingen (1997) teosta on kritisoitu siitä, että siinä Suomen autonomian aikaa on tulkittu liian positiivisesta näkökulmasta, ks. Häikiö 2003, 23-33. Lisäksi on hyvä tiedostaa, että vastaavanlainen keisarikultti kohdistui myös muihin keisareihin, ei pelkästään Aleksanteri II:seen, Esim. Jussila 2009, 72; Mylly 2002, 186.

²²⁰ Esim. Jyränkö 26.1.1894.

²²¹ Näkemyksen Jussila perustelee sillä, että Aleksanteri II ei suostunut allekirjoittamaan hallitsijanvakuutusta ennen kuin oli vetänyt siitä ilmaisun "konstitutioiden mukaan" yli ja korvannut sen "entisten säädösten mukaan", Jussila 2004, 258-259.

²²² Käytän termiä "kansalainen" heittomerkeissä sen vuoksi, että 1880- ja 1890-luvulla eläneet suomalaiset olivat alamaisia, ei suinkaan kansalaisia, kuten aikalaiset sanomalehdissä usein itsestään kirjoittivat. Termiä "kansaa" (ruotsiksi "folk") alettiin käyttämään sen positiivisemmän konnotaation vuoksi, sillä tavallisia ihmisiä kuvanneella termillä "rahvas" oli myös halventava merkitys, Haapala ym. 2021, 274. Toisaalta 1970-luvulta alkaen "kansaa" käsitteenä politisoitui, sillä sen avulla ryhdyttiin määrittelemään uudelleen poliittista toimintakenttää sekä poliittisten toimijoiden joukkoa Yrjö-Koskisen kirjoitusten mukaisesti. Lisäksi fennomaanit alkoivat esiintymään "kansan tahdon" puolestapuhujana, Liikanen 2005, 233, 236.

²²³ Ks. Esim. Jussila 2009, 50-61.

luotiin Aleksanteri II:sta ihanteellista hyvän hallitsijan kuvaa nimenomaisesti suomalaisten alamaisten kannalta.

Aleksanteri II:n valtakauden aikaisista tapahtumista keskeisimpiä olivat eri uudistukset. Selkein sanomalehdissä käytetty keino olikin kirjoittaa Suomeen kohdistuneista uudistuksista niin, että niiden kautta sai käsityksen keisarin ja alamaisten välisestä suhteesta. Esimerkiksi *Waasan Lehden* muistokirjoituksessa todettiin: "Meidän maastamme on Aleksanteri pitänyt hellintä huolta."²²⁴ Vastaavasti Turun kansanjuhlassa puhunut B. Lagus kertoi ensin Aleksanteri II:n ansioista Venäjän hyväksi ja tämän jälkeen hän kuvaili Suomen ja keisarin suhdetta seuraavasti: "Meidän köyhä Suomenmaamme on kuitenkin ikäänkuin armain lempilapsi saanut Aleksanteri II:sen isällisestä kädestä vastaanottaa runsaimmat, kallisarvoisimmat, suurinta siunausta tuottavat, ikuisesti muistettavat lahjat."²²⁵ Lagus puheessaan Suomen erityisasemaa Venäjää nähden käyttämällä termiä "lempilapsi" sekä kuvailemalla uudistuksia runsaimmiksi ja kallisarvoisimmiksi kuin mitä muualla Venäjän valtakunnassa.

Aikalaiset myös kokivat olevansa kiitollisuuden velassa tehdyistä uudistuksista ja vapautuneemmasta ilmapiiristä. Uudistuksia Suomessa taas aikalaisten mukaan tehtiin, koska ajateltiin keisarin rakastaneen erityisesti Suomea. Tämä ajatuksen kiteyttää esimerkiksi *Pohjois-Suomessa* julkaistu kirjoitus Aleksanteri II:n kuoleman jälkeen:

"Ei ole maallamme ollut monta hallitsiaa, jota kohtaan kansallemme olisi ollut syytä niin suureen kiitollisuuteen kuin Aleksanteri II. Se rakkaus, jolla hän Suomenmaata ja Suomen kansaa käsitti, on kaikille tunnettu, ja siitä kantavat ne lukemattomat hallitustoimet todistusta, jolla hän maan kaikinpuolista edistystä auttoi".²²⁶

Kiitollisuutta haluttiin kenties korostaa sanomalehdissä sen vuoksi, että Venäjällä nationalistiset konservatiivit kokivat, että suomalaiset alamaiset eivät osoittaneet

²²⁴ *Waasan Lehti* 17.3.1881, 1.

²²⁵ Aura 1.5.1894, "Juhla Turussa Keisari Aleksanteri II:n muistopatsaan paljastamisen johdosta.", 2.

²²⁶ *Pohjois-Suomi* 19.3.1881, "Keisarimurhasta", 1.

tarpeeksi kunnioitusta ja kiitollisuutta. Tyypilliseen retoriikkaan oli Vituhnovskajan mukaan kuulunut se, että Venäjän hellimä Suomi vastasi hyväntekijälleen kiittämättömyydellä ja eli Venäjän siivellä.²²⁷ Oli siis tärkeää osoittaa arvostusta saatuja uudistuksia kohtaan.

Aleksanteri II:n murhan jälkeistä aikaa ja muiston muodostumista tarkasteltaessa löytyy myös tiettyjä seikkoja, joiden avulla luotiin kuvaa erityisestä suhteesta. Tieto keisarin murhasta herätti sanomalehtikirjoitusten perusteella suomalaisissa vahvoja tunteita, joista haluttiin kirjoittaa esimerkiksi kirjeen muodossa sanomalehteen.²²⁸ Mutta murhan herättämiä tunteita yleistettiin koskettamaan kaikkia suomalaisia myös muissakin juttutyypeissä ja eri kirjoituksia yhteenvetämällä saa sellaisen käsityksen, että tarkoituksena oli korostaa Aleksanteri II:n murhan kamaluutta suomalaisten (tai yleisesti Suomen) ja Aleksanteri II:n erityisen suhteen näkökulmasta. *Auran* muistikirjoituksessa tätä suhdetta luonnehdittiin vahvaksi siteeksi, jonka katkeaminen keisarin kuoleman myötä : "-- on sanomattoman kipeästi sattunut jokaisen rintaan.". ²²⁹ Luonnehtimalla Aleksanteri II:n ja suomalaisten suhdetta "siteeksi" luo herkästi mielikuvan yhdenvertaisesta, molemmin puolista suhteesta, jonka myötä todellinen näkemys hallitsijan ja alamaisen hierarkkisesta suhteesta hämärtyy. Aleksanteri II:n menettämistä murhan kautta pidettiin myös niin rajuna kokemuksena, että sitä verrattiin jopa nälkävuosiin: "Tuskin mikään muu asia kuin nälkävuodet on täälläkin niin syvästi koskettanut ihmisten mieliin kuin -- Suomen Suuriruhtinaan Aleksanteri II:n kauhea surmaaminen."²³⁰ *Morgonbladetin* eräessä pääkirjoituksessa taas todettiin, että suomalaisille ei tarvitse muistutella maaliskuun 13. päivästä, koska sitä päivää ei koskaan unohdettaisi Suomessa.²³¹

²²⁷ Vituhnovskaja 2009, 109.

²²⁸ Ks. Edeltävä alaluku 3.1

²²⁹ Aura 18.3.1881, "Keisari Aleksanteri toinen," 1.

²³⁰ Uusi Suometar 7.4.1881, "Kirjeitä maaseuduilta.", 2

²³¹ Morgonbladet 31.12.1881, "Helsingfors den 31 December.", 1.

Aleksanteri II:n ja suomalaisten alamaisten välisestä luottamuksesta kirjoittaminen lisääntyi vuonna 1894 vuoteen 1881 verrattuna. *Pohjalaisen* artikkelissa luottamusta lähestyttiin valtiopäivien kokoonkutsumisen kautta: "Siitä lähtien on keskinäinen luottamuskin hallitsijan ja kansan välillä ikäänkuin tullut uudistetuksi ja lujemmaksi."²³² Luottamusta saattettiin painottaa myös lisäämällä kirjoituksiin tai puheisiin sitaatteja Aleksanteri II:n puheista. Näin toimi esimerkiksi J. Kurtén, joka puheessaan otti Aleksanteri II:n vuoden 1863 puheesta esiin seuraavan kohdan:

"Ei minkään teon minun puoleltani olisi pitänyt voida häiritä sitä luottamusta, jonka täytyy olla olemassa hallitsijan ja kansan välillä. Olkoon tämä luottamus minun ja rehellisen ja uskollisen Suomen kansan välillä vasta, kuten tähänkin asti lujana yhdyssiteenä meidän välillämme. Silloin on se voimakkaasti auttava edistämään tämän kansan onnea, joka minun sydämelleni aina pysyy kalliina."²³³

Retorisena keinona tämän kaltaisen sitaatin käyttäminen on hyvin vaikuttava, sillä puhuja on vedonnut Aleksanteri II:n arvovaltaiseen asemaan.²³⁴ Lisäksi sitaatin avulla asetelma luottamuksesta käännettiin hyvin vahvasti toisin päin, eli ikään kuin Aleksanteri II:n olisi täytynyt vakuutella suomalaisille alamaisilleen luottamuksen säilymistä eikä niin päin, että suomalaisten olisi pitänyt vakuuttaa luotettavuuttaan. Sitaatilla, kuten muillakin luottamusta korostaneilla kirjoituksilla, oli poliittisia päämääriä. Venäläisessä sanomalehdistössä kuva suomalaisista rehellisinä ja lojaaleina oli muuttunut päinvastaiseen suuntaan: 1890-luvulla suomalaisia luonnehdittiin luottamuksen pettäjinä.²³⁵ Sitaatin vaikuttavuutta ja poliittista arvoa lisäsi myös konteksti, jossa sitä käytettiin: Aleksanteri II:n muistopatsaan paljastusjuhlassa pidetyssä puheessa, jota oli paikanpäällä kuulemaassa muun muassa kenraalikuvernööri.²³⁶

²³² Pohjalainen 13.12.1894, "Lainsäädäntö Suomessa Aleksanteri III:n aikana.", 2.

²³³ Aamulehti 1.5. 1894, "Aleksanteri-patsasta paljastettaessa", 2. Vastaavaa kohtaa siteerattiin tai siihen viitattiin muissakin kirjoituksissa, myös ruotsinmielisissä, ks. Esim. Borgå Nya Tidning, "Till Alexander II:s minne.", 1.

²³⁴ Ks. Jokinen 2002, 138-139.

²³⁵ Vituhnovskaja 2009, 111.

²³⁶ Smeds 1989, 101.

Edellä esitettyjen näkökulmien lisäksi keisarista usein käytettiin nimityksiä, jotka vahvistivat näitä ajatuksia: esimerkiksi "suojelija", "tukija", "turva" tai "huolenpitäjä".²³⁷ Tämä antaa myös hyvän kuvan siitä, millaisena suhde näyttäytyi aikalaisille. Toisaalta monet sanomalehdet painottavat Aleksanteri II:ta nimenomaan suomenkieltä puhuvien alamaistensa näkökulmasta.²³⁸ Näin esimerkiksi *Waasan Lehdessä*, jossa kerrottiin Aleksanteri II:n pitäen "maastamme hellintä huolta", esimerkiksi asettamalla suomen kielen yhdenarvoiseksi ruotsin kielen kanssa.²³⁹

Suomalaisten ja keisarin välistä erityistä suhdetta luotiin sanomalehdissä myös eriarvoistamalla Aleksanteri II:n ja venäläisten suhdetta sekä painottamalla asioita Suomen näkökulmasta.²⁴⁰ Sanomalehdissä saatettiin esimerkiksi vihjailla, että Venäjällä ei oltaisi ymmärretty Aleksanteri II:n arvoa, ja tietyllä tavalla myös syyllistettiin keisarin murhasta. Tyypillistä oli nostaa esiin se, kuinka keisari murhattiin *omassa pääkaupungissaan*²⁴¹ sekä teon häpeällisyyttä. *Kaiussa* esimerkiksi kirjoitettiin pöyristyneeseen sävyyn siitä, kuinka "hallitsija, jonka elämä oli yhtämittäinen siunaus" oli joutunut omassa pääkaupungissaan murhatuksi ja kuvasivat tekoa "häpeäpilkuksi, jossa kuvastuupi ääretön siveellinen mädänneisyys."²⁴² Hyvä esimerkki eriarvoistamisesta löytyi jälleen Danielsonin pitämästä puheesta. Siinä hän suoraan sanoi:

"-- laajassa keisarikunnassa lahjoitti kansallensa vapauden ja sai siitä palkinnoksi murha-kuoleman, Suomen niemellä juurrutti lujaksi kansallisen ja valtiollisen olemuksen

²³⁷ Esim. *Sanomia Turusta* - sanomalehdessä julkaistussa muistokirjoituksessa "Suomi tiesi, että se oli saanut kansallisuudellensa turvan--" *Sanomia Turusta* 17.3.1881, "Turusta. Keisari Aleksander II.", 2. Vastaavasti Valvojassa todettiin, että valtiollinen ja kansallinen asema oli hänen hallituksensa aikana hyvässä turvassa, Valvoja 1.4.1881, "Hallitsijamuutoksen johdosta.", 3.

²³⁸ Tätä voi osaltaan selittää fennomaanien käsitys Suomen kansasta, johon ruotsinkieliset eivät sopeutuneet, Ks. Saukkonen 1997, 337.

²³⁹ *Waasan Lehti* 17.3.1881, 1.

²⁴⁰ Hämäläisessä muun muassa korostettiin mittaamatonta vahinkoa, jonka juuri Suomen kansa keisarin menetyksen kautta kärsii. Hämäläinen 16.3.1881, "Hämeenlinnasta. Keisari on surmattu!", 1.

²⁴¹ Esimerkiksi Valvojassa huomautettiin, että keisari tuli surmatuksi omassa pääkaupungissaan, oman kansansa keskellä. Valvoja 15.3.1881, "Aleksanteri II.", 1.

²⁴² *Kaiku* 19.3.1881, 1.

kulmakivet ja sai siitä vastalahjaksi järkähtämättömän uskollisuuden, sydämellisen ijt kaiket kestävän kiitollisuuden ja rakkauden.”²⁴³

Danielson toi selkeästi esiin eron venäläisten ja suomalaisten alamaisten välillä, samalla vihjaten, että Aleksanteri II ei saanut venäläisiltä alamaisiltaan sellaista palkkiota, jonka olisi ansainnut. Suomalaisten alamaisten ja venäläisten alamaisten eroa voitiin alleviivata myös painottamalla suomalaisten puhdasta omatuntoa keisarin murhaan liittyen.²⁴⁴ Toisaalta myös tiedostettiin, että kaikkia venäläisiä alamaisia ei voinut tapahtuneesta syyttää.²⁴⁵

3.3 Vertauskuvat ja muu symboliikka osana muistelua

Keisarin muistelun ympärille rakentunut retoriikka koostui tiivistetysti kolmesta elementistä: nimityksistä ja erilaisista kuvaavista termeistä, joita Aleksanteri II:sta kirjoitettaessa käytettiin, suomalaisten ja keisarin välisen hyvän suhteen painottamisesta sekä vertauskuvista ja symboliikasta. Tämän alaluvun keskiössä ovat sellaiset vertauskuvat, joiden kautta pyrittiin rakentamaan lukijalle tietynlaista todellisuutta. Vertauskuvat ja symboliset kirjoitukset linkittyvät vahvasti jo aikaisempien alalukujen aiheisiin, sillä niitä käytettiin esimerkiksi Aleksanteri II:ta edeltäneestä hallinnosta tai uudistuksista kirjoitettaessa. Ne olivat usein tunteisiin vetoavia, mutta niiden taustalla oli vahva sanoma, joka vaihtui kontekstista riippuen. Vertauskuvissa suosittu tema oli ennen kaikkea luonto, mutta myös muutakin symboliikkaa käytettiin.

Yleisesti vertauskuvia saatettiin käyttää kuvailemaan millaisena Aleksanteri II:n valtakausi nähtiin ja sen aikaisia uudistuksia. Esimerkiksi *Pohjalaisessa* aikaa

²⁴³ Uusi Suometar 30.4.1881, ”Professori J. R. Danielson’in puhe yliopiston surujuhlassa.”, 1.

²⁴⁴ Näin esimerkiksi Kaiun kirjeenvaihtaja kirjoitti: ”Suomen kansalla on tosin se puhdas omatunto, ettei yksikään sen pojista koskaan ole tämmöisissä jumalattomissa hankkeissa vähimmälläkään tavalla osallisena ollut.”, Kaiku 26.3.1881, Esko, ”Kirje Helsingistä.”, 2.

²⁴⁵ Esim. Waasan Lehti 17.3.1881, 1.

luonnehdittiin "uuden ajan henkenä, joka puhalsi läpi Suomen"²⁴⁶, vastaavasti taas *Pohjois-Suomessa* julkaistussa puheessa vertauskuvallista ilmaisua käytettiin tarkemmin kuvailemaan valtiopäivä uudistusta: "-- herättänyt perustuslaillisen hallitusmuodon siitä valekuolemasta, johon se puolen vuosisadan ajan oli uponneena."²⁴⁷

Myös keisarista itsestään kirjoitettaessa käytettiin esimerkiksi kirkkauteen ja puhtauteen liittyvää symboliikkaa.²⁴⁸ Eniten kuitenkin käytettiin sellaisia vertauskuvia, joilla Aleksanteri II:sta luotiin kuva "kylväjänä". Esimerkiksi *Uuden Suomettaren* kirjeenvaihtaja käytti tällaista "kylväjä" ja "luonto" symboliikkaa kuvaillessaan Aleksanteri II:n valtakautta: "Sellainen on se ihana oras, johonka kylvi siemenen keisari Nikolai II:sen isoisä Aleksander II, päästämällä Suomen kansan henkiset voimat vapaasti kehittymään."²⁴⁹ Vastaavasti myös *Aurassa* julkaistussa juhlapuheessa luonnehdittiin Aleksanteri II:n valtaan astumisen aikaa vertauskuvin: "-- silloin tuli Suomessa kevät. Toukoja tehtiin elämän kaikilla aloilla. Toukoja tehtiin ja kylvettiin siemeniä, joista sitten vahvat kasvit ovat vähitellen nousseet."²⁵⁰ "Kylvämiseen" ja "kevään tuloon" tehdyt viittaukset liittyivät esimerkiksi valtiopäivätoiminnan uudelleen alkamiseen ja muihin uudistuksiin, ja erityisesti hallitsijanvaihdokseen (Nikolai I:stä Aleksanteri II:een). Lisäksi nämä

²⁴⁶ Pohjalainen 13.12.1881, "Lainsäädäntö Suomessa Aleksanteri III:n aikana.", 2. Vastaavaa tuuli - symboliikkaa käytettiin myös Kaiussa julkaistussa esitelmässä: "Ikäänkuin lämmin etelätuuli on tällä aikakaudella puhaltanut rientojemme ylitse ja virkistyttänyt niitä uuteen voimaan ja eloon.", Kaiku 6.8.1881, "Esitelmä", 1.

²⁴⁷ Pohjois-Suomi 31.8.1881, "Maanviljelyskokous Turussa.", 1.

²⁴⁸ Esimerkiksi Tapioon kirjeen kirjoittanut kuvaili, kuinka Aleksanteri II:n nimi, joka on historiaan piirretty, "loistaa kirkkaana kultatähtenä, jota laakeri seppeleen tavoin kaunistavat sanomattomat hyvät työnsä--", Tapio 26.3.1881, Iska, "Maaseuduilta olemme saaneet vastaan ottaa seuraavan kirjoituksen:", 3. Vastaavasti Pohjois-Suomen kirjeenvaihtaja totesi kirjeessään, että "Aleksanterin jalo, tragillinen kuva on ihmiskunnan historiassa aina loistava puhtaana--", Pohjois-Suomi 27.4.1881, Kas, "Kirje pääkaupungista.", 1.

²⁴⁹ Uusi Suometar 18.11.1894, Matti., "Kirje Helsingistä.", 2.

²⁵⁰ Aura 2.8.1894, "Juhlapuhe pidetty Kuusiston Arpajaisissa.", 1. "Kevät" symboliikkaa käytettiin myös Suomalaisessa julkaistussa puheessa aiheeseen liittyen: "Kevään linnut lauloivat, lauloi laineet, lauloi koko luonto ja vapauden siunausta ne lauloivat kaikki.", Suomalainen 6.7.1894, "Keski-Suomen Maanmiesseuran kymmenes juhlapuhe ja maanviljelysnäyttely Jämsässä.", 2.

retoriset valinnat linkittyvät jo alaluvussa 2.3 mainittuun diskurssiin Aleksanteri II:sta uudistajana. Tällaisia luontoon ja kylvämiseen liittyviä metaforia voi tarkastella myös sitä kautta, kenet niiden avulla on haluttu vakuuttaa. Ehkä vertauskuvien kautta ilmaisuista on pyritty tekemään ”kansantajuisempia”, kun uudistuksia ja muita aiheita on yhdistetty sellaisiin konteksteihin, jotka olivat jo tavalliselle väestölle tuttuja.²⁵¹

Lisäksi Aleksanteri II:ta kutsuttiin ”vapauttajaksi” eri muunnelmilla Venäjällä lakkautetun maaorjuuden vuoksi. Lisänimi ”vapauttaja” liitettiin suomalaisissa sanomalehdissä myös Turkin sodan tapahtumiin ja Bulgarian kristittyjen vapauttamiseen ja pelastamiseen.²⁵² Suomessa vastaavaa ei ollut käynyt, mutta vapauttaja retoriikalle kuitenkin löydettiin vastine valtiopäivistä, kielikiistasta ja sivistyksestä, tai kuten *Sanomia Turusta* muistokirjoituksessaan kiteytti: ”Venäjällä oli Aleksanteri II vapauttanut kansansa maa-orjuuden ikeestä, Suomen kansalle hän tahtoi antaa henkisen vapauden, päästä sen pimeyden ikeestä.”²⁵³ ”Henkinen vapaus” ja ”henkinen edistyminen” olivat tyypillisiä Aleksanteri II:n hyväksi katsottuja ansioita.

Miten henkinen vapaus sitten saavutettiin? Ensinnäkin täytyi olla jotain mistä *vapauttaa* ja suomenmielisellä sanomalehdistöllä oli tähän selkeä näkemys: ruotsin kielestä. Esimerkiksi *Uuteen Suomettareen* kirjeen kirjoittanut ”Umpisuomalainen talonpoika” koki Aleksanteri II:n pelastaneen suomen kieltä puhuvat ”ruotsinkielen ylivallasta ja orjuudesta”.²⁵⁴ Suomen kielen aseman parantuminen oli suosittu aihe, joka monissa Aleksanteri II:ta muistelevissa kirjoituksissa mainittiin ja usein vertauskuvien kera. Ruotsin kieltä rinnastettiin varsinkin ”kahleisiin”, joista keisari suomenkieliset alamaisensa vapautti, esimerkiksi *Auran* muistokirjoituksessa vuosien

²⁵¹ Ks. Jokinen 2002, 148.

²⁵² Tästä hyvästä Aleksanteri II:ta kutsuttiin myös ”kansojensa vapauttajaksi”, ks. Esim. Suomalainen Wirallinen Lehti 15.3.1881, ”Hänen Majesteettinsa Keisari, Suomen Suuriruhtinas on kuollut!”, 1.

²⁵³ *Sanomia Turusta* 17.3.1881, ”Keisari Aleksander II.”, 2.

²⁵⁴ *Uusi Suometar* 3.11.1881, *Umpisuomalainen talonpoika*, 2.

1863 ja 1865 kieliasetusten myötä ”ne kahleet särjettiin, jotka pitivät suomea puhuvan väestön henkiset voimat vankeudessa.”²⁵⁵ Vastaavasti *Savo*n kirjeen kirjoittanut luonnehti Aleksanteri II:n päästäneen ”kielemme kahleista vieraan vallan.” Näillä vahvoilla vertauskuvilla onnistuttiin tunteisiin vetoavalla tavalla toisaalta muistelemaan edesmennyttä hallitsijaa, mutta myös käymään valloillaan olevaa kielitaistelua. Voimakkaat ja provosoivat ilmaisut orjuudesta ja kahleista juontavat juurensa aikaan ennen kieliasetuksia, jolloin ruotsi toimi virkakielenä ja suomen kielen asema oli rahvaan kielenä.²⁵⁶ Esimerkiksi suomenkielisen talonpoikaisväestön mahdollisuus asioida virastoissa äidinkielellään oli vaihtelevaa, kouluissa opetuksen suomenkielisyys oli vaillinaista ja lukuisat hankkeet suomen kielen aseman parantamiseksi saivat osakseen vastustusta.²⁵⁷ Vaikka vuoden 1863 kieliasetus ei täysin poistanut ruotsin kielen käyttöä virastoissa, oli suomea puhuvilla tämän jälkeen kuitenkin mahdollisuus hoitaa asioitaan omalla kielellään ja siten kieliasetuksen merkitys suomalaisten kansallisen identiteetin kehitykselle oli suuri²⁵⁸. Ei siis ole yllättävää, että varsinkin sanomalehtien maaseutukirjoittajat tarttuivat näihin vertauskuvallisiin keinoihin keisarin muistelun ohessa.

Vertauskuvien ja symboliikan käyttö on jälleen yksi retorinen keino, jolla voidaan vaikuttaa lukijaan. Niiden avulla asioita voitiin tehdä ymmärrettäviksi liittämällä merkityksiä jo aiemmin tutuksi tulleesta asiasta. Niiden retorinen voima piilee siinä, että niiden avulla voidaan tehokkaasti luoda halutun kaltaisia konnotaatioita.²⁵⁹ Esimerkiksi kieliasetuksesta käytetty tietynlainen symboliikka ”kahleiden katkaisemisesta” loi helposti kuvan lukijalle siitä, kuinka myös Aleksanteri II olisi kokenut suomenkieliset alamaaisensa sorretuiksi.

²⁵⁵ Aura 18.3.1881, ”Keisari Aleksanteri toinen, ”, 1.

²⁵⁶ Toisaalta myös aikaan Ruotsin vallan aikana, sillä esimerkiksi fennomaanien johtaja Yrjö Koskinen katsoi Ruotsin vallan ajan merkinneen pitkällistä Suomen kansakunnan sortoa ja syrjintää, Meinander 2017, 163.

²⁵⁷ Leino-Kaukiainen 1989, 330-331.

²⁵⁸ Leino-Kaukiainen 1989, 333.

²⁵⁹ Jokinen 2002, 148-149.

Toisaalta on tiedostettava, että aina kaikki kielelliset valinnat eivät välttämättä olleet suoranaisia vaikuttamisyrityksiä, vaan niiden taustalla saattoi myös olla käytännön syyt. Vertauskuvia käytettiin sanomalehdissä enemmän vuonna 1894 kuin 1881, johtuen todennäköisesti kiristyneestä ilmapiiristä. Leino-Kaukiainen on väitöskirjassaan nostanut esille sitä, kuinka vertauskuvallisuutta käytettiin kiertämään painorajoituksia. Vertauskuviin kuului uskonnolliset ja historialliset vertailut, mutta juuri myös erilaiset luonnosta löydetyt teemat.²⁶⁰

²⁶⁰ Leino-Kaukiainen 1984, 239.

4 PATSASHANKE JA KANSANJUHLA KEISARIN MUISTOKSI

4.1 Patsashanke kollektiivisena kokemuksena

Aleksanteri II:n muistaminen konkretisoitui vuonna 1894 näyttäväksi patsaaksi keskeiselle paikalle Helsingin Senaatintorille. Patsaan valmistelu hankkeineen kesti noin 13 vuotta, sillä pian keisarin kuoleman jälkeen, vuoden 1882 valtiopäivillä tehtiin aloite Aleksanteri II:n muistopatsaasta.²⁶¹ *Keski-Suomessa* kirjoitettiin muistopatsaan paljastusta edeltävänä päivänä, että useimmilla tahoilla ajatus muistopatsaasta olisi syntynyt jo silloin, kun surusanoma keisarin kuolemasta saapui.²⁶² Patsaan pystyttäminen vaikutti siis itsestäänselvyydeltä ja olennaista on, että sen laittoi alulle suomalaiset alamaiset.

Kuten *Keski-Suomessa* todettiin ajatus ja keskustelu muistopatsaasta lähti hyvin nopeasti liikkeelle sanomalehtien sivuilla. *Östra Finland* julkaisi pyynnöstä 11.4.1881 ehdotuksen, jossa pidettiin hyvänä ajatuksena sitä, että "tulevana yleisenä surupäivänä kerättäisiin varoja, Suomen perustuslaillisen valtiojärjestelmän palauttaneen Aleksanteri II:n, patsaan pystyttämistä varten". Ehdotuksen tekijä, josta

²⁶¹ Lindgren 2000, 31.

²⁶² Keski-Suomi 28.4.1894, "Keisari Suuriruhtinas Aleksanteri II:n muisto.", 2.

ei kerrottu tarkempia tietoja, huomautti myös, kuinka "joissakin seurakuntien pitämässä surujumalanpalveluksissa tällaisia keräyksiä oli jo toteutettu" ja "hankkeen saavan kansalta lämpimän hyväksynnän". Ehdottaja oli myös ajatellut valtiopäivien roolia Aleksanteri II:n muistomerkin suhteen, ja oli sitä mieltä, että valtiopäivien työskentely asian hyväksi ja kansalaisten vapaaehtoinen keräys eivät sulkeneet toisiaan pois.²⁶³ *Östra Finlandissa* julkaistu ehdotus alamaisten toteuttamasta vapaaehtoisesta keräyksestä sai vastakaikua niin suomenmielisessä kuin ruotsinmielisessäkin sanomalehdistössä²⁶⁴, mutta menettelytavasta ei oltu täysin yksimielisiä. *Helsingfors Dagblad* vastasi ehdotukseen 12.4.1881 kertomalla, että myös kyseisen lehden toimitukselta oli tiedusteltu, aiotaanko keräys toteuttaa. Sanomalehden kanta kuitenkin keräykseen oli se, että "Jos Suomen perustuslaillisen elämän palauttajaa halutaan kunnioittaa muistopatsaalla, niin valtiopäivät ovat oikea taho ottamaan tämän kunnianosoituksen käsiinsä".²⁶⁵ *Morgonbladetin* vastaus ehdotukseen taas oli yksinkertaisesti "kyllä".²⁶⁶

Helsingfors Dagblad sai osakseen arvosteluja. Nimimerkillä "X." *Östra Finlandiin* kirjoittanut huomautti siitä, kuinka koko maa on saanut nauttia "niistä lukemattomista hedelmistä joita hallitustoimenpiteet ovat tuottaneet" ja siten koko maalla, ei pelkästään sen edustajilla valtiopäivillä, on oikeus tähän kunnianosoituksen aloitteeseen (= varainkeruuseen), jolla se haluaa osoittaa rakkauttaan ja

²⁶³ *Östra Finland* 11.4.1881, "Finland och Alexander II.", 2. Myöhemmin *Östra Finland* palasi aiheeseen ja painotti sitä, kuinka ehdotus ei tullut lehden toimitukselta, mutta halusivat kuitenkin tarkentaa esittäjän puolesta ehdotusta: ehdottaja todennäköisesti piti ehdotustaan sellaisena, jonka kansa voi toteuttaa ilman valtiopäivien mielipidettä sekä täysin vapaaehtoisesti toteutettuna, ilman virallisen tahon pakotusta, *Östra Finland* 13.4.1881, "Alexander II och Finland.", 2.

²⁶⁴ *Östra Finlandissa* julkaistun ehdotuksen julkaisi myös esimerkiksi *Helsingfors* 12.4.1881, *Hufvudstadsbladet* 12.4.1881, *Wiborgs Tidning* 12.4.1881, *Vasabladet* 16.4.1881, *Wasa Framåt* 16.4.1881, *Vaasan Sanomissa* 18.4.1881, Ks. Liitteet 1-2.

²⁶⁵ *Helsingfors Dagblad* 12.4.1881, "Finland och Alexander II.", 3.

²⁶⁶ *Morgonbladet* 12.4.1881, "Finland och Alexander II.", 2. Vastaavasti myös *Åbo Underrättelser* oli sitä mieltä, että varojen etukäteen keräämisestä ei olisi mitään haittaa, jos valtiopäivät aikovat tehdä asiasta ehdotuksen, *Åbo Underrättelser* 13.4.1881, "Finland och Alexander II.", 2. Suomenkielisessä lehdistössä Ilmarinen kannatti ehdotusta, sillä "--sen kautta saapi jokainen köyhinkin Suomen kansalainen antaa roponsa rakkaan Hallitsijansa muistomerkin pystyttämiseksi.", Ilmarinen 16.4.1881, "Suomi ja Aleksander II.", 2. Ks. Liitteet 1-2.

kiitollisuuttaan.”²⁶⁷ Vastaavasti *Uusi Suometar* ilmoitti pääkirjoituksessaan, ettei lehti hyväksy asian jättämistä valtiopäivien käsiin ja korostivat ”kansan koko kerroksista” kerättyjen varojen merkitystä. Siksi patsashanketta varten täytyi perustaa ajanmyötä ”joku komitea” ja että olisi hyvä ilmoittaa paikallisissa sanomalehdissä kuntien keräämien varojen määrä.²⁶⁸

Edellä mainitun sanomalehtien palstoilla käydyn keskustelun pohjalta on selvää, ettei patsashanke itsessään kohdannut vastarintaa. Sen sijaan toteuttamistavasta ei vielä ainakaan vuoden 1881 huhtikuussa ollut yksimielisyyttä, vaikkakin kansalta kerätyt varat saivat eniten kannatusta ja *Helsingfors Dagblad* tuntui jäävän oman ehdotuksensa kanssa yksin. *Helsingfors Dagblad* edusti liberaalia poliittista liikettä ja sen historian aikana lähes jokainen toimittaja oli liberaalista puoluetta edustavia valtiopäivämiehiä.²⁶⁹ Sanomalehtikeskustelun pohjalta ei voi kuitenkaan tehdä muita yleistyksiä, esimerkiksi selkeää eroa suomenmielisten ja ruotsinmielisten välille, sillä alkuperäistä ehdotusta jakoivat poliittisesta kannasta huolimatta useat sanomalehdet, eikä *Helsingfors Dagblad* myöskään torjunut ajatusta patsashankkeesta.

Muistopatsaan toimeenpanoa varten lopulta asetettiin aikanaan valiokunta, kuten *Uudessa Suomettaressakin* oli ehdotettu. Valiokunta muun muassa järjesti julkisen patsaan suunnittelukilpailun suomalaisille taiteilijoille vuonna 1884. Valiokunta raportoi kilpailun tuloksesta säädyille ja selosti millä tavalla kilpailuun lähetetyistä mallikuvista päädyttiin voittajaan. Valiokunnan puheenjohtajana toimi Z. Topelius apunaan seitsemän muuta arvioitsijaa ja seitsemän erikseen valittua asiantuntijaa. Tämä raati arvosteli suunnitelmat ja valitsi kilpailun voittajan. Kukin palkintotuomari antoi suunnitelmista omat lausuntonsa, joiden jälkeen suljetuissa lippuäänestyksissä

²⁶⁷ Östra Finland 20.4.1881, X., ”Till redaktionen af Östra Finland.”, 1.

²⁶⁸ *Uusi Suometar* 19.4.1881, ”Helsingistä.”, 1. Vastaava kirjoitus julkaistiin myös Aurassa 22.4.1881 ja Hämeen Sanomissa 22.4.1881. Kerätyistä varoista alettiinkin ilmoittamaan eri sanomalehtien sivuilla Uuden Suomettaren ehdotuksen jälkeen.

²⁶⁹ Kuten myös vuonna 1881 sanomalehden päätoimittajana toiminut Robert Lagerbord, joka oli aatelissäädystä sukunsa edustaja aina kuolemaansa saakka eli vuoteen 1882. Landgren 1988, 295-297, Hanski 2005.

valikoitui voittajaksi Johannes Takasen näkemys Aleksanteri II:n muistopatsaasta: kilpailutyön nimi oli "Maalleni".²⁷⁰ Useissa lausunnoissa Takasen suunnitelmassa arvostettiin erityisesti sen kykyä tuoda esiin Aleksanteri II Suomen suuriruhtinaana, ei niinkään suuren Venäjän keisarikunnan hallitsijana sekä sitä, kuinka suunnitelman katsottiin kuvastavan Aleksanteri II:n tekoja Suomen kansan hyväksi. Esimerkiksi professori E. Aspelinin näkemyksen mukaan "[h]allitsija seisoo, ei itsevaltiaana, vaan perustuslaillisenä hallitsijana ja suorana miehenä, vastapäätä kansaansa, kehoittaen sitä todistamaan, onko hän millään teolla pettänyt sen luottamusta."²⁷¹ Näkemykset keisarista jalona ja Suomen kansan hyväntekijänä auttoivat häivyttämään jopa keisarin itsevaltaista asemaa.

Toiseksi parhaaksi ehdotukseksi katsottiin Walter Runebergin näkemys, jota ei valittu voittajaksi muun muassa kielikysymyksen sekä Runebergin keisarivastaisten mielipiteiden vuoksi.²⁷² Lopullinen työ jakautui valtiopäivillä tehdyn päätöksen mukaan kuitenkin molemmille, Takaselle ja Runebergille, mutta Takasen kuoltua 1885 toteutus siirtyi kokonaisuudessaan Runebergille.²⁷³ Kilpailusta ja suunnitelmista huolimatta säädyt puuttuivat patsaan lopulliseen muotoon ja ilmiasuun.²⁷⁴ Runebergiä kehoitettiin tekemään Aleksanterin hahmo Takasen ehdotuksen mukaisesti: keisari seisomassa selkä suorana, puettuna Suomen kaartin upseerin

²⁷⁰ Valmistava palkintokilpailu Hänen Majesteettinsa Keisarin ja Suuriruhtinaan Aleksanteri II:n kunniapatsasta varten., 1884.

²⁷¹ Valmistava palkintokilpailu Hänen Majesteettinsa Keisarin ja Suuriruhtinaan Aleksanteri II:n kunniapatsasta varten., 1884, 5.

²⁷² Smeds 1989, 99.

²⁷³ Valmistava palkintokilpailu Hänen Majesteettinsa Keisarin ja Suuriruhtinaan Aleksanteri II:n kunniapatsasta varten., 1884, 38; Lindgren 2000, 31. Näin kertoi patsashankeen kulusta myös porvarissäädyn puhemies ja kauppaneuvos J. Kurtén patsaan paljastustilaisuudessa pitämässään puheessa, Aamulehti 1.5.1894, 2. Topelius taas avasi muistokirjassaan prosessin kulkua hieman tarkemmin: alunperin molempien taiteilijoiden yhteisteokseen olisi päädytty sen vuoksi, että valiokunnassa oli erimielisyyksiä suunnitelmien paremmuusjärjestyksestä ja toisena syynä mainitaan se, että Runebergin luonnoksen sivukuvat olivat vaikuttaneet, minkä vuoksi valiokunta päätyi ehdottamaan vuoden 1885 säädyille Takasen ja Runebergin yhteistyötä, Topelius 1894, 52.

²⁷⁴ Smeds 1989, 99. Topeliuksen muistokirjasta käy ilmi, että säätyjen puuttuminen tarkoitti "muistutusten" antamista taiteilijalle, kun Runeberg palautti vuosien mittaan luonnoksia tarkastettavaksi, Topelius 1894, 53.

univormuun ja käsi ojennettuna tarjoavaan eleeseen. Runebergin oma näkemys tuli esiin patsaan neljässä sivuveistoksessa, jossa esiintyvät laki, taide ja tiede, työ ja rauha.²⁷⁵ Kuvanveistäjän työ ei siis ollut helppo, kun tämä joutui useaan otteeseen muuttamaan ehdotuksiaan ja sietämään sekä lehdistön että muistomerkkitoimikunnan taholta tulleita kiihkeitäkin huomautuksia. Lopulta, yhdentoista vuoden kuluttua kilpailusta, patsas oli viimein valmis paljastettavaksi.²⁷⁶

Merkittävässä osassa patsashanketta oli siis se, että varat oli kerätty nimenomaan kansalta ja tästä myös aika ajoin sanomalehdissä mainittiin. Esimerkiksi *Aurassa* kirjeenvaihtaja kirjoitti "meidän suomalaisten yhteisesti hankkimasta muistopatsaasta"²⁷⁷, *Björneborgs Tidning* julkaisi kirjoituksen, jossa puhuttiin Suomen kansan pystyttämästä patsaasta²⁷⁸ ja *Porilaisessa* korostettiin sitä, kuinka koko Suomen kansa, niin rikkaat kuin köyhätkin, oli osallistunut patsaan kustannuksiin.²⁷⁹ Patsas oli siis ikään kuin lahja kaikilta suomalaisilta ja koko maan kattanut rahankeräys oli todisteena siitä. Muun muassa luettelo, johon kirjattiin vuoden 1884 aikana lääneistä kerätyt varat, osoittaa, että yhteensä kaupungeista ja maaseurakunnista kerättiin muistopatsasta varten 188 671 markkaa 99 penniä.²⁸⁰ Tällaisten suurten

²⁷⁵ Jalustaryhmän veistokset kuvasivat siis Aleksanteri II:n hallituskauden edistystä ja hyvinvointia, Lindgren 2000, 31. Uusi Savo julkaisi myöhemmin patsaan sivuveistoksiin liittyen: "Kaksi maan ukkoa katseli äsken senaattin torilla Helsingissä Aleksanteri patsasta, niin kysäisi toinen: - Onkohan nuo alimaiset kuvat niitä keisarin murhaajia? - Varmaankin, koska yhdellä on kirveskin kädessä, vastasi toinen.", Uusi Savo 4.10.1894, 2.

²⁷⁶ Kruskopf 2000, 21-22.

²⁷⁷ Aura 22.4.1894, Katselija, "Kirje Turusta", 2. Sama kirjoitus on julkaistu myös 24.4.1894 Turun Lehdessä. "Koko kansan" lahjoittamasta muistopatsaasta puhuttiin myös Keski-Suomessa 28.4.

²⁷⁸ *Björneborgs Tidning* 13.4.1894, B. T. toimitus, Satakunnan toimitus, Porilaisen toimitus, "Björneborg den 13 April 1894.", 2. Sama kirjoitus julkaistiin myös suomeksi 14.4. Satakunnassa ja 17.4. Porilaisessa.

²⁷⁹ Porilainen 27.4., "Huhtikuun 29:s päivä.", 1.

²⁸⁰ Luettelo vuoden 1884 sisällä kerätyistä varoista kunniapatsaan pystyttämistä varten Keisarin-Suuriruhtinaan Aleksanteri II:n muistolle, 1885. Topeliuksen mukaan varoja oli kaikkiaan kerätty vuoden 1894 helmikuussa (korot mukaan laskettuna) 236 623 markkaa ja 32 penniä, jossa mukana oli niin kaupungeista, maaseuduista kuin hiippakunnistakin (eli kirkoissa kerättyjä) varoja. Keräyksiä oli Topeliuksen mukaan keräyslistoilla jatkettu vuoteen 1891. Kokonaisuudessaan patsas maksoi Topeliuksen mukaan 305 000 markkaa, vastaavia summia on esitetty myös sanomalehtien sivuilla. Täysin varainkeruun avulla patsasta ei siis saatu maksettua, minkä vuoksi valiokunta päätyi Topeliuksen mukaan pyytämään jäljelle jääneet 41 000 markkaa säädyiltä, Topelius 1894, 50, 55.

patsashankkeiden, jollainen Aleksanteri II:n patsas myös oli, yhtenä tarkoituksena oli lujittaa kansakunnan yhtenäisyyttä, minkä vuoksi kansan osallisuutta haluttiin korostaa esimerkiksi tällaisilla maanlaajuisilla keräyksillä.²⁸¹

Patsaan pystyttämiseen liittyi paljon myös poliittisia hyötyjä. Ilmapiiri Suomen suuriruhtinaskunnassa oli muuttunut uuden hallitsijan Aleksanteri III:n ja uuden kenraalikuvernööri F. L. Heidenin myötä. Muutoksia lainsäädäntöön ja hallintoon oli jo tullut ja Suomen aseman muuttuminen oli aistittavissa monella tavalla.²⁸² Pystyttämällä patsaan hallitsijalle, joka nähtiin hyväntekijänä, rakkaana suomalaisten ymmärtäjänä ja isänä, pystyttiin osoittamaan, kuinka paljon suomalaiset arvostivat ja kunnioittivat sellaista hallitsijaa, joka ”ymmärsi Suomen edut”.²⁸³ Patsaan pystyttäminen oli myös osoitus siitä, kuinka lojaalia kansaa suomalaiset olivat hallitsijalle, joka nähtiin sen arvoisena. Aleksanteri II:n muistomerkin paljastustilaisuus olikin mitä suurimmassa määrin poliittinen ilmentymä, jopa mielenosoitus venäläisiä viranomaisia vastaan.²⁸⁴

Aleksanteri II:n patsas oli aikanaan siinäkin mielessä poikkeuksellinen, että Suomessa ei ollut pystytetty yhdellekään toiselle hallitsijalle näköispatsasta, ja tätä myös korostettiin sanomalehdissä. Toki Aleksanteri I:n pronssinen rintakuva sijaitsi Helsingin yliopiston päärakennuksen juhlasalissa²⁸⁵, mutta se ei kokonsa tai sijaintinsa puolestakaan vetänyt vertoja Aleksanteri II:n patsaalle. Nikolai I:n muistoksi ei Suomeen sen sijaan pystytetty minkäänlaista muistomerkkiä.

²⁸¹ Hyvä on huomioida, että varojen keruu Aleksanteri II:n muistopatsasta varten, ei kuitenkaan ollut uusi oivallus, vaan peruja jo Porthanin patsashankeesta, jolloin myös kerättiin rahaa esimerkiksi Suomen kunnista, patsasta varten, Smeds 1989, 99.

²⁸² Ks. esim. Jussila 2004.

²⁸³ Patsas omana osanaan Aleksanteri II:n ympärille luotua keisarikulttia ja -myyttiä, antoi siis mahdollisuuden osoittaa uskollisuutta ja kuuliaisuutta, millä oli poliittisesti katsottuna arvonsa Pietarissa, Mylly 2002, 190. Ks. myös Alaluku 3.2., joka käsittelee Aleksanteri II ja suomalaisten suhdetta.

²⁸⁴ Smeds 1989, 101.

²⁸⁵ Klinge 1997, 23.

Ennen vuotta 1894 Suomessa oli kuitenkin pystytetty patsaat muun muassa Henrik Gabriel Porthanille sekä J. L. Runebergille, joita molempia pidettiin suomalaisuuden edistäjinä sekä isänmaallisina hahmoina. *Uleåborgsbladet* kirjoitti aiheesta Aleksanteri II:n patsaan paljastamista edeltävänä päivänä. Siinä niin ikään kerrottiin Porthanin patsaan olleen ensimmäinen laatuaan ja mainittiin hänen löytäneen ”isänmaallisen kipinän”, jonka ympärille Runeberg myöhemmin kokosi omat laulunsa ja tarinansa. Lehdessä jatkettiin ”Tästä kipinästä kasvoi pian suuri tuli, joka sytytti rakkauden isänmaata kohtaan ja antoi rohkeutta ilmaista sanoin kansakunnan sisimpiä tunteita, esimerkiksi valtiopäivien koollekutsumattomuudesta.” Aleksanteri II:n taas sanottiin kuulleen suomalaisten huolen ja ymmärtäneen sen merkityksen.²⁸⁶ Sanomalehdessä tehdään myös viittaus ”kansalliseen rakennukseen”, jonka kulmakiven Porthan löysi, jonka seinät Runeberg rakensi ja jonka Aleksanteri II viimeisteli.²⁸⁷ Aleksanteri II:n patsashanke osuu siten osaksi tätä jatkumoa, jossa suurmiehille pystytettiin patsaita ja samalla vahvistettiin kansan yhteenkuuluvuuden tunnetta sekä isänmaallisia aatteita Venäjän vallan alla.

Aleksanteri II:n, Porthanin ja Runebergin patsaiden vastaanotossakin oli yhtymäkohtia. Aleksanterin patsaan paljastuksen yhteydessä pidetyn kansanjuhlan malli löytyi Porthanin ja Runebergin veistosten julkistamistilaisuuksista.²⁸⁸ Rituaalinomaisista patsaanpaljastustilaisuuksista tehtiin suuria julkisia ja kansallisia näytelmiä, jotka olivat osa laajempaa poliittista ja kansallista sosialisatiota. Legitimiteetti näille suurille patsashankkeille saatiin, kun niistä tehtiin koko Suomen kansan omia. Tunnusomaista näille tilaisuuksille olikin väenpaljous, sillä esimerkiksi Runebergin patsasjuhlassa oli ollut läsnä 20 000 henkilöä ja Aleksanteri II:n patsas keräsi Helsinkiin kansanpaljouden, jota oli mahdotonta laskea.²⁸⁹ Näissä

²⁸⁶ *Uleåborgsbladet* 28.4.1894, ”En bemärkelsedag.”, 1-2.

²⁸⁷ *Uleåborgsbladet* 28.4.1894, ”En bemärkelsedag.”, 2.

²⁸⁸ Tällä viitataan nimenomaan suomalaiseen perinteeseen pystyttää patsaita suurmiehille, joiden ansiot isänmaan hyväksi laajasti tunnustettiin.

²⁸⁹ Smeds 1989, 99.

suurmiesjuhlissa yhdistyi henkilöpalvonta sekä toisaalta kansallisten symbolien luominen, joka vahvisti nationalismia.²⁹⁰

4.2 Kansanjuhlan järjestäminen

Ennen juhlapäivää ympäri Suomen pienissä kuin isommissakin kunnissa pidettiin kokouksia ja tehtiin järjestelyitä kansanjuhlaa varten. Sanomalehdissä ilmoitettiin kokouksista, joissa keskusteltaisiin edustajan lähettamisestä Helsinkiin sekä paikallisten juhlallisuuksien järjestämisestä. Juhlallisuuksiin kannustettiin ja niitä pidettiin jokseenkin myös itsestäänselvyytenä. Alamaisia saatettiin kehottaa saapumaan edellä mainittuihin kokouksiin, jotta paikalla olisi mahdollisimman paljon paikallisia keskustelemassa ja tekemässä päätöksiä asiaan liittyen. Esimerkiksi *Lappeenrannan Uutisissa* aiheeseen liittyen kirjoitettiin: "Suotavaa olisi, että kaupunkilaiset katsomatta säätyyn ja ulkonaiseen arvoon miehissä saapuisivat kokoukseen."²⁹¹ Paikallisten juhlallisuuksien kautta, patsaan paljastuspäivästä saatiin koko maan kattava juhla ja annettiin mahdollisimman monelle ihmiselle tilaisuus osallistua juhlan viettoon. Samalla kaupungeista ja maaseudulta lähetetyt edustajat toivat ikään kuin tavallisen väestön läsnäksi itse juhlapaikalle. Koko Suomen laajuuisella kansanjuhlalla oli siis kansallista identiteettiä ja eheyttä rakentava vaikutus, mikä oli osaltaan tarkoituksenakin.²⁹²

Juhlien järjestämisessä etenkin erilaiset järjestöt ja paikallisyhteisöt ottivat roolia. Paikallisia juhlallisuuksia saattoi järjestää kunnanvaltuusto tai tarkoitusta varten

²⁹⁰ Ollila 2014.

²⁹¹ Lappeenrannan Uutiset 7.4.1894, "Lappeenrannasta.", 3. Tietoa kuitenkin siitä, millainen esimerkiksi näiden paikallisten kokousten sukupuolijakauma oli, ei ole, eikä aihe herättänyt keskustelua sanomalehdissäkään.

²⁹² Esim. Smeds 1989, 99. Myös Pasi Saukkonen on todennut, että juuri kokoontumalla kansallisten merkkimiesten patsaiden ympärille ja laulamalla isänmaallisia lauluja on luotu voimakasta yhtenäisyyden tunnetta. Samalla on viestitetty ulkomaailmalle kansallishengen olemassaolosta ja vahvuudesta, Saukkonen 2005, 96. Tässä tilanteessa "ulkomaailman" voi katsoa symboloivan Venäjää, joskin vähintään yhtä tärkeää, ellei tärkeämpääkin, oli varmasti myös viestittää kansallishengen olemassaolosta ja vahvuudesta kansalle itselleenkin.

erikseen perustettu toimikunta²⁹³, mutta etenkin nuorisoseurat, työväenyhdistykset sekä raittiusseurat olivat ahkeria juhlien isäntiä ja järjestäjiä. Ollilan mukaan järjestöt osallistuivat juhlien järjestämiseen innokkaasti, sillä tällä tavalla järjestöt saivat näkyvyyttä.²⁹⁴ Erilaista yhdistystoimintaa, kansalaisten järjestäytymistä seuroihin yhdistyksiin ja järjestöihin, pidetäänkin lehdistön ohella toisena keskeisenä julkisuuden instituutiona ja sen synty on yhdistetty kansalaisyhteiskunnan syntyyn.²⁹⁵ Valtakunnallinen järjestäytyminen oli fennomaaneille tärkeää, ja toisaalta paikallisesti syntyneiden järjestöjen tavoitteet myös tukivat suomalaisuusliikkeen päämääriä.²⁹⁶ Max Engmanin mukaan myös ruotsalaisia niin sanottuja massajärjestöjä ja kansanliikkeitä oli perustettu 1880-luvun jälkipuoliskolta lähtien. Vastaavalla tavalla myös hän nostaa esiin nuorisoseuraliikkeen.²⁹⁷

Juhlanviettopaikaksi valikoituivat monissa kaupungeissa erilaiset puistot, pienimmissä kunnissa taas paikallisia kutsuttiin usein kokoontumaan esimerkiksi kansakouluihin “yksinkertaisten juhlallisuuksien” merkeissä.²⁹⁸ Puistot olivat

²⁹³ Näin esimerkiksi Tampereella, kts. esim. Tampereen Uutiset 11.4.1894, “Tampereelta ja lähiseuduilta.”, 2.

²⁹⁴ Ollila 2014.

²⁹⁵ Nieminen 2006, 127. Huomioitavaa kuitenkin on, että vaikka järjestöihin kokoonnuttiin säätyrajat ylittävässä hengessä, niitä kuitenkin leimasi patriarkaalinen ajatustapa ja niitä johtivat henkilöt, jotka pitivät itseään sivistyneinä. Tavalliset ihmiset taas toimivat liikkeiden tukijoina. Näin raja sivistyneiden ja muiden ihmisten välillä pysyi edelleen selkeänä, Haapala ym. 2021, 276.

²⁹⁶ Näin esimerkiksi raittiusyhdistykset yhdistyivän fennomaanisen sivistyneistön johdolla toimintansa aloittaneen Raittiuden Ystävien alaisuuteen. Pitkälti raittiusliikkeen kautta tapahtui myös työväestön järjestäytyminen. Nuorisoseuraliike taas syntyi maaseudun kulttuurisena liikkeenä torjumaan kyläyhteisöjen hajoamista ja vanhan moraalisen järjestyksen purkautumista. Sen suhde fennomaniaan oli alunperin epäpoliittinen, joskin suomenkielisen nuorisoseuraliikkeen pohjana oli vahva suomenmielisyys ja suomenkielisyys, Nieminen 2006, 127, 133-134, 136-137; Sulkunen & Alapuro 1989, 142. Fennomaanit eivät siis varsinaisesti perustaneet järjestöjä, mutta ohjasivat lukuisten liikkeiden toimintaa ja antoivat niille kansallista sisältöä, Haapala ym. 2021, 278.

²⁹⁷ Massajärjestöt mahdollistivat Engmanin mukaan laajoille kansankerroksille osallistumisen vapaaseen yhdistystoimintaan tasa-arvoisina ja ilman valtion suoraa valvontaa. Kansanliikkeet taas viittaavat väljempään aatevirtauksiin ja järjestäytymistapoihin, Engman 2018, 221-222.

²⁹⁸ Esimerkiksi Turussa juhlaa vietettiin Kupittaanpuistossa, Tampereella Pyynikin kentällä, kun taas esimerkiksi Sysmässä ja Jalasjärvellä juhlan viettopaikaksi valikoitui kansakoulu. Aura 10.4.1894, “Turun kaupungin uutisia.”, 2.; Tampereen Sanomat 20.4.1894, “Uutisia Tampereelta ja lähiseuduilta.”, 2.; Keski-Suomi 21.4.1894, 2. & Pohjalainen 21.4.1894, “Pohjanmaalta.”, 2.

toimivia juhlapaikkoja, sillä niiden sijainti oli yleensä varsin keskeinen ja ihmisten oli helppo tulla sinne. Lisäksi niihin mahtui runsaasti osallistujia. Yleensä juhlallisuudet olivat maksuttomia, vaikka joillakin paikkakunnilla sisäänpääsymaksua kuitenkin kerättiin ja varat lahjoitettiin esimerkiksi stipendirahestoihin tai koulutukseen.²⁹⁹

Juhlien ohjelmaan kuului monella paikkakunnalla laulua ja soittoa, sekä kulkueita, ja paikalle oli saatettu kutsua erityisiä juhlapuhujia. Olennainen osa monessa paikallisessa juhlassa olivat myös kansantajuiset luennot tai puheet päivän merkitykseen liittyen. Sanomalehdissä pidettiin tärkeänä sitä, että varsinkin lapsille ja nuorisolle kerrattaisiin keisarin hyviä tekoja suomalaisten hyväksi, jotta hänen ”kallis muistonsa” säilyisi läpi sukupolvien. Esimerkiksi *Tampereen Uutisissa* asiasta kirjoitettiin kattavasti:

”Pääasia onkin -- että ohjelma mahdollisimmissa määrässä on kansantajuinen ja että juhla saadaan sellaiseksi että kaikki ikä- ja säätyluokat siinä voivat saada mielen ylennystä ja tunteen haurautta. -- Myöskin lapsia varten olisi tällaisia juhlia toimeenpantava. Lapsena on ihmisiin juurrutettava selvä käsitys isänmaallisista velvollisuuksista.-- Mitä selvemmän käsityksen kasvava nuoriso saa Aleksanteri II:sen Suomen kansan hyväksi tekevän työn merkityksestä ja arvosta, sitä suuremmassa määrässä on hänen muistonsa elävänä säilyvä kansan syvimpienkin rivien povessa.”³⁰⁰

Vaikka tarkoituksena oli terävöittää Aleksanteri II:n muistoa, oli juhlapuheilla ja luennoilla myös kansaa sivistävä vaikutus, mikä palveli suomenmielisten tavoitteita.³⁰¹ Fennomaaneille kansan yhteiskunnallinen valistaminen oli ensisijaista, minkä lisäksi liikkeellä oli myös läheinen yhteys jo vuonna 1874 perustettuun Kansanvalistusseuraan³⁰².

²⁹⁹ Esim. Uusi-Savo 7.4.1894, ”Keisari Aleksanteri II:n kuvapatsaan viettäminen Turussa.”, 2.

³⁰⁰ Tampereen Uutiset 14.4.1894, ”Tampere 14 p. huhtik. Aleksanteri II:sen muistopatsaan paljastamispäivä kaikkialla juhlana vietettävä.”, 1-2.

³⁰¹ Yleisenä ajatuksena fennomaanien piirissä oli se, että alempien luokkien sivistäminen toi heille itselleen lisää vaikutusvaltaa, Haapala ym. 2021, 278.

³⁰² Kansanvalistusseuran aloitteesta monet uudentyypiset kansalaistoiminnan muodot saivat alkunsa. Esimerkiksi kaikille säädyille tarkoitettuja sivistysseuroja ja kansanjuhlia alettiin järjestämään maaseutupaikkakunnilla, Liikanen 1989, 130, 132-133. Ruotsinmielisten versio Kansanvalistusseurasta oli Svenska folkskolan vänner, joka perustettiin ulkopuolisuuden tunteesta sekä epäluulosta Kansanvalistusseuran johtoa kohtaan: kritisoitiin esimerkiksi Pohjanmaan ruotsinkielisen rahvaan sivistämisen kiinnostavan vain, jos sitä kyettiin samalla suomalaistamaan, Engman 2018, 217. Ks. Myös Haapala ym. 2021, 279-280.

Juhlallisuuksiin saattoi myös kuulua esimerkiksi kirjasten jakaminen muistoksi päivästä.³⁰³ Varsinkin Z. Topeliuksen juhlapäivää varten ilmestynyttä teosta *Keisarin ja suurruhtinaan Aleksanteri II:sen muisto : huhtikuun 29 p:nä 1894* tilattiin ahkerasti eri kuntien juhlatilaisuuksia varten ja sitä jaettiin esimerkiksi lapsille kouluissa.³⁰⁴ Topeliuksen teos oli varsin suosittu ja kirjan hyvää myyntimenestystä pidettiin tärkeänä. Esimerkiksi *Sanomia Turusta* julkaisi kirjoituksen, jossa Topeliuksen kirjaa pidettiin hyvänä keinona levittää ”kansan syvienkin rivien joukkoon” tietoa Aleksanteri II:n teoista. Lehdessä kirjoitettiin teoksen ”suuresta arvosta” ja toivottiin, että teos löytäisi ”köyhimpäänkin majaan”. Kirjoittaja myös pohti, että mikäli Topeliuksen kirja myisi erityisen paljon, voitaisiin sitä pitää näytteenä ”kansan rakkaudesta Aleksanteri II:seen” ja kansan halusta oppia enemmän tuntemaan keisarin elämää ja merkitystä isänmaalle.³⁰⁵ Topeliuksen teos oli siinäkin mielessä suosittu, että sitä lainattiin useissa eri sanomalehdissä, niin suomenkielisissä kuin ruotsinkielisissäkin, paljastusjuhlaa edeltävinä päivinä.³⁰⁶

Osa kansanjuhlan järjestämistä oli myös mahdollisten edustajien lähettäminen kunnista Helsinkiin juhlatilaisuutta varten. Edustajien lähettämällä oli suuri symbolinen merkitys, sillä vaikka edustajat lähtökohtaisesti olivat edustamassa omaa paikkakuntaansa, oli tällä tavalla Aleksanteri II:n patsasta vastaanottamassa ikään

³⁰³ Esim. Suomalainen 13.4.1894, -r -s, ”Jyväskylästä ja lähiseuduilta.”, 2.

³⁰⁴ Esim. Wiipuri 17.4.1894, ”Maaseuduilta”, 3. Osassa ilmoituksista kehoitettiin toimimaan nopeasti ja tilaamaan kirjaa kouluihin oppilaille jaettavaksi, jotta se ehtisi paljastuspäivään mennessä perille, esim. Satakunta 24.4.1894, ”Huomiota herättävä kirjateos.”, 2. Ruotsinkielistä (ja alkuperäistä versiota, teoksen suomensi Juhani Aho) tilattiin myös, ks. esim. Helsingfors Aftonblad 16.4.1894, 3.

³⁰⁵ *Sanomia Turusta* 22.4.1894, ”Kirjallisuuden alalta.”, 3. Myös esimerkiksi Aamulehdessä Topeliuksen kirjaa mainostettiin ja vedottiin lukijoihin kirjan myyntimenestyksen toivossa korostamalla muun muassa sen edullista hintaa: ”Kehoittamattamme hankkii tämän kirjasen jokainen Suomen mies ja nainen itselleen näkyväksi muistoksi siitä hallitsijasta, joka Suomellemme on niin paljon hyvää tehnyt. Tämän muiston voipi köyhinkin lunastaa ; paperikansissa maksaa se 65 pen. ja korukansiin sidottuna 1 m. 50 p.”, Aamulehti 25.4.1894, ”Aleksanteri II:sen muisto.”, 4.

³⁰⁶ Ks. Esim. Porilainen 24.4.1894, ”Keisari ja Suuriruhtinas Aleksanteri II:sen Muistosta, kirj. Z. Topelius, otamme näytteeksi seuraavan : ”, 2. Ja Borgåbladet 18.4.1894, ”Zachr. Topelius om Alexander II.”, 2.

kuin koko Suomi kansan syvine riveineen, ei pelkästään Helsingin "herrasväki". Tällä tavoin myös lähetettiin selkeä viesti silloiselle hallinnolle: pystyttiin osoittamaan koko maan kattavaa lojaaliutta suomalaisten hyväntekijälle sekä sitä, kuinka rakas edesmennyt hallitsija suomalaisille oli ollut ja kuinka paljon tämän muistoa kunnioitettiin. Kaikkiaan 300 kaupunkia ja kuntaa lähetti oman edustajansa Helsinkiin.³⁰⁷

Kaikista Suomen kunnista ei kuitenkaan lähetetty edustajaa esimerkiksi kunnan köyhyyden vuoksi.³⁰⁸ Aina syytä ei välttämättä sen enempää eritelty, esimerkiksi Vahdon kunnan kuntakokouksessa oltiin päätetty "eräistä syistä" olla lähettämättä edustajaa, vaikka asia sinänsä tunnustettiin tärkeäksi.³⁰⁹ Isompien kaupunkien kohdalla taas saatettiin käydä kiivastakin keskustelua sanomalehtien palstoilla siitä, miksi edustajien lähettämisestä ei keskusteltu tai miksi edustajan lähettämiseen ei päädytty.

Toisaalta myös koettiin, että kansaa kokonaisuudessaan, edustajista huolimatta, patsaan paljastustilaisuudessa edustavat valtiosäädyt³¹⁰, mikä osaltaan vaikutti esimerkiksi isommissa kaupungeissa siihen, lähetettiinkö edustajaa vai ei. Tähän viitattiin muun muassa *Wiipurin Sanomissa*, jonka julkaisemassa kirjoituksessa ilmoitettiin, että edustajaa ei lähetetä. Toisaalta päätöksen todellinen syy oli mitä ilmeisemmin poliittinen. Kirjoituksessa nimittäin pohdittiin sitä, että vaikka varsinaiset edustajat valittaisiin, ei ole mitään takeita siitä, että he edustaisivat kaupungin väestöä yhtään sen paremmin ja jatkettiin: "Kaupunki saisi vaan kustantaa

³⁰⁷ Smeds 1989, 101.

³⁰⁸ Esimerkiksi Savo-Karjala 18.4.1894, "Maaseudun uutisia.", 3. Joissakin kunnissa kismaa herätti toisaalta myös se, että ei päätetty lähettää tarpeeksi edustajia. Nimimerkillä "Niinpä niin." kirjoitti Lappeenrannan Uutisten yleisöpalstalle siitä, kuinka herrat kitsastelevat Aleksanterin patsaan viettämisessä, kun Lappeen kunta päätti lähettää kahden edustajan sijasta vain yhden edustajan, Lappeenrannan Uutiset 7.4.1894, Niinpä niin., "Yleisöltä.", 3. Nimimerkin käyttäjän henkilöllisyys ei ole tiedossa.

³⁰⁹ Aura 5.4.1894, "Wahdon uutisia.", 2.

³¹⁰ Aura 8.4.1894, "Keisari Aleksanteri II:n muistopatsaan paljastus-juhla.", 1.

Helsinkiin pari kolme viinkinkiä lisää, itseänsä "edustamaan".³¹¹ "Viikinki" -nimityksen alkuperä tulee Engmanin mukaan ruotsalaiskansallisesta liikkeestä, joka keskittyi muun muassa *Wikingen* (1870-1874) -lehden ympärille, josta siis nimitys "viikingit" tai "viikinkipuolue". Ryhmä edusti Uudenmaan akateemisia piirejä ja sillä oli vahvat yhteydet niin maaseudun rahvaaseen, kuin kaupunkien porvaristoon. Myöhemmin viikinkien ryhmästä kehittyi ruotsalainen puolue.³¹² Landgrenin mukaan *Wikingen* halusi nousta puolustamaan ruotsin kieltä ja ruotsalaista kulttuuria, joiden katsottiin olevan uhattuna Suomessa. Ryhmittymän vastapuolena nähtiin Yrjö Koskisen radikaali fennomaaninen ohjelma sekä toisaalta myös liberalismien kaksikielisyys.³¹³

Wiipurin Sanomat, joka suomenmielisyysessään edusti varhaista nuorsuomalaisuutta³¹⁴, suhtautui edustajien lähettämiseen jopa sarkastisesti ja nimitti, kaupungista mahdollisesti lähetettäviä edustajia pilkallisesti "viikingeiksi", vihjaten siihen, ettei suomenmielisiä valittaisi tai kelpuutettaisi paikkakunnan edustajiksi. Lehden kannanotto edustajien "edustamattomuudesta" oli radikaali ja sai osakseen arvostelua, joskin yllättävältä taholta. *Keski-Suomeen* nimimerkillä "X." kirjoittanut kritisoi *Wiipurin Sanomien* kirjoitusta toisaalta siitä, että valtiopäivät olisivat riittävä edustus, mutta myös kommenttia viikinki-edustajista. Kirjoittajan mukaan juhlatilaisuus "on kuitenkin tarkoitettu kaikille ja niin suomen- kuin ruotsinmielisetkin, ottavat yhtä isänmaallisella mielellä osaa siihen". Lisäksi kirjoittajan mielestä juhlan luonteeseen ei sovi "puolueharrastukset" eikä siten sisäisiä "puolueharrastuksia" tulisi ottaa mukaan myöskään edustajien valitsemisessa. Kirjoittaja lopussa vielä nälväisi suoraan *Wiipurin Sanomia* :

"Jos niin tehdään, jos sen syyn takia jätetään edustajien valitseminen, että mahdollisesti saataisiin viikinkejä edustajiksi jostain kaupungeista, silloin mielestäni mennään liiallisuksiin, puolueharrastuksista sokeaan puoluekiihkoon. -- Jos Wiip. Sanomilla ei ole mitään muuta syytä edustajien valitsemista vastaan, kuin esiintuomansa, lienee parasta olla

³¹¹ *Wiipurin Sanomat* 14.4.1894, 2-3.

³¹² Engman 2018, 310-311.

³¹³ Landgren 1988, 347.

³¹⁴ Landgren 1988, 338.

ottamatta huomioon sitä. Sitäpaitsa on olemassa useita kaupunkeja, joissa tätäkään kuviteltua estettä ei ole olemassa.”³¹⁵

Yllättävää kantaa ottavassa kirjoituksessa oli se, että se julkaistiin *Keski-Suomessa*, joka niin ikään edusti nuorsuomalaisuutta³¹⁶, ja siten voi olettaa kyseisen kirjoituksenkin kirjoittajan olleen sanomalehden linjan kanssa edes jokseenkin yhtä mieltä. Kansan yhtenäisyys ja sen mahdollisimman laaja edustus juhlapäivänä koettiin siis niin tärkeäksi, että oltiin valmiita antamaan kritiikkiä jopa oman liikkeen sisällä. Yhtenäisyyden korostaminen oli jatkuva teema kansanjuhlasta tai patsaan paljastuksesta kirjoitettaessa, vastaavasti puoluekiistojen kuulumattomuutta kyseiseen tapahtumaan myös korostettiin. Puoluepoliittiset kiistat ja kantaaottavat kirjoitukset eivät kuitenkaan päättäneet tähän yhteen tapaukseen.

4.3 Puoluekiistat ja keskustelu sopivasta muistamisen tavasta

Juhlapäivää kohti mentäessä sanomalehtien palstoilla siis korostettiin kansan yhtenäisyyttä, mutta kiistat loivat säröjä mielikuvaan, kuten edeltävän alaluvun esimerkistä käy ilmi. Vastakkainasettelut sekä syytökset sopimattomasta käytöksestä todistavat, että puoluekiistat eivät täysin unohtuneet valmisteluiden hulinassa ja juhlapäivän vietossa, vaikka näin monet sanomalehtiin kirjoittivatkin. Esimerkiksi *Wiipurissa* ounasteltiin paikallisissa juhlallisuuksissa kaikkien ”veljellisesti” kokoontuvan kunnioittamaan keisarin muistoa ja pidettiin luonnollisena sitä, että ”kaikki puoluekiistat ja epäsoinnut” syrjäytyvät juhlista.³¹⁷ Kuitenkin näitä epäsointuja ja soraääniä aika ajoin sanomalehtien palstoilla esiintyi, ylivoimaisesti eniten kiivasta keskustelua herättivät Helsingissä järjestetyt juhlapäivälliset sekä juhlaohjelman sisältö.

³¹⁵ Keski-Suomi 17.4.1894, X., ”Edustajien lähettäminen kaupunkikunnista Aleksanteri II:sen muistopatsaan paljastamisjuhlaan.”, 3.

³¹⁶ Landgren 1988, 338.

³¹⁷ Wiipuri 21.4.1894, ”Yleinen isänmaallinen juhla Wiipuriinkin”, 1.

Päivälliset saivat kritiikkiä varsinkin kustannustensa vuoksi, mutta myös päivällisten luonnetta kyseenalaistettiin. Hinnoittelussa yleisin argumentti oli se, että kaupungin verorahoja väitettiin käytettävän väärin. *Uudessa Suomettaressa* julkaistussa kirjoituksessa oltiin vahvasti sitä mieltä, etteivät tällaiset päivälliset olleet arvokas tapa viettää rakkaan keisarivainajan muistojuhlaa ja todettiin kaupungin verorahoilla kustannettujen päivällisten herättäneen paljon pahennusta.³¹⁸

Toinen yleinen argumentti päivällisiä vastaan oli useammassa kirjoituksessa se, että yletön syöminen ja juominen ei olisi oikea tapa kunnioittaa edesmenneen keisarin muistoa. Esimerkiksi *Wiipurin Sanomissa* kirjeenvaihtaja päivitteli: "-- ei olisi uskonut, ei totisesti, että tuon jalon vainajan muistoa tarvitsee viettää syömällä, juomalla ja mässäämällä." ³¹⁹ "Juomisella" viitattiin useassa tekstissä joko suoraan tai epäsuorasti alkoholiin ja osa kirjoittajista olikin sitä mieltä, että alkoholi näyttäisi kuitenkin päivällisillä pääroolia, mikä ei olisi ollenkaan sopivaa päivän teemaan liittyen. Esimerkiksi *Rauman Lehden* kirjeenvaihtaja kyseenalaisti päivällisten asiallisuutta ja vihjasi vahvasti "maan isien" juopotteluun,³²⁰ vastaavasti juomisesta kriittiseen sävyyn kirjoitettiin myös *Wiipurissa*.³²¹ Juhlapäivällisten mahdolliseen alkoholi tarjontaan tartuttiin kenties sen takia niin hanakasti, että raittiusaate nähtiin yhä suuremmissa määrin yhteiskunnallisena kysymyksenä 1890-luvulla. Raittiusaatteen pyrkimyksenä oli köyhempien kansanluokkien ja työväestön kansalaiskasvatus sekä yhteisen kansan moraalin ja tapojen muuttaminen. Ihmisistä haluttiin velvollisuudentuntoisia yksilöitä, jotka ottaisivat vastuun kansalaisina ja Suomen kansakunnan jäseninä.³²² Siten "juopottelu" päivällisillä, jonne paikanpäälle oli valtiopäivämiesten lisäksi tulossa mahdollisesti myös maaseutukuntien lähettämiä edustajia, ei olisi näyttänyt kovin hyvää esimerkkiä.

³¹⁸ Uusi Suometar 21.4.1894, "Kaupunginvaltuusmiesten päivälliset.", 3.

³¹⁹ *Wiipurin Sanomat* 10.4.1894, "Helsingistä.", 1.

³²⁰ *Rauman Lehti* 11.4.1894, "Kirje Raumalta.", 2.

³²¹ *Wiipuri* 17.4.1894, "Aineellisuus voittaa."; 1.

³²² Sulkunen & Alapuro 1989, 144.

Muutamissa mielipidekirjoituksissa nostettiin esiin myös naisten rooli juhlapäivän vietossa. *Päivälehdessä* nimimerkki "Eräs nainen" totesi, että pääkaupungissa juhlapäivää vietettiin monin eri tavoin ja irvaili, että tungoksen välttämiseksi oli keksitty pitää naiset loitolla juhlapäivällisistä ja -illallisista. Kirjoittaja pohti myös, olisivatko naisetkin voineet viettää patsaan paljastamispäivää.³²³ Myös *Uudessa Suomettaressa* julkaistussa mielipidekirjoituksessa otettiin kärkkäästi kantaa naisten rooliin pikemminkin huvitusten maksajana eikä niihin osanottajana. Nimimerkillä "Veroa vetävä nainen." kirjoitti siitä, kuinka "miesten yhteiskunnassa" miehet saavat nauttia juhlissa "syömingeistä ja juomingeista" ja maksajaksi joutuvat naiset ja köyhät työmiehet. Kirjoittaja nosti esiin siis myös köyhien aseman sekä kyseenalaisti ajatuksen siitä, että osa juhlakansasta käy nauttimassa kalliin päivällisen, kun taas moni näkee nälkää. Kirjoittaja ehdottikin vastineeksi, että päivän teemaan olisi sopinut paremmin se, että päivällisiin käytetyt kustannukset olisi käytetty huonompiosaisten ruokkimiseen ja vaatettamiseen, mikä olisi kirjoittajan mukaan toteutunut, mikäli naisia olisi saanut olla päättämässä asiasta.³²⁴ Kyseisten kantaa ottavien kirjoitusten voisi hyvinkin katsoa edustavan naisten tietynlaista roolia ja asemaa yleensä 1800-luvun lopun Suomessa.³²⁵ Huomionarvoista on, että molemmat kirjoittavat korostivat nimimerkeissään olevansa *naisia*. Jokisen mukaan, tällaisesta puhujakategorian (eli nainen) käyttämisestä voi saada viitteitä siitä, millä tavalla ja keneen, kirjoittajat ovat pyrkineet vaikuttamaan.³²⁶ Kirjoittajien tarkoituksena saattoikin olla herätellä lukijoita naisten yhteiskunnalliseen toimijuuteen liittyen.³²⁷

³²³ Päivälehti 24.4.1894, Eräs nainen., "Me naiset!", 4.

³²⁴ Uusi Suometar 25.4.1894, Veroa vetävä nainen., "Miehet syövät, naiset maksavat.", 4.

³²⁵ Esimerkiksi Ollila on tutkimuksessaan nähnyt naisten aseman 1800-luvun lopun Suomessa eräänlaisina "moraalinvartijoina". Vaikka Ollila lähestyykin tätä moraalinvartijuutta lähinnä uskonnon ja siveellisyyskysymyksen kautta, on siinä silti tiettyjä yhtymäkohtia edellä mainittuihin kannanottoihin. Ollilla esimerkiksi nostaa esiin sen, kuinka tiettyjen liikkeiden ja järjestöjen agendana oli naisten vaikutusvallan lisääminen yhteiskunnallisissa asioissa, sillä heidän koettiin edustavan korkeampaa moraalialia ja "parempia" arvoja, kuin miesten. Näin yhteiskunnan arveltiin hyötyvän, jos naiset pääsisivät vaikuttamaan yhteiskunnalliseen päätöksentekoon. Tähän viittasi myös nimimerkki "Veroa vetävä nainen" kirjoituksessaan. Ollila 1998, 170-171.

³²⁶ Jokinen 2002, 135-136

³²⁷ Naiskansalaisuudesta ja naisten poliittisesta roolista ja toimijuudesta, ks. Haapala ym. 2021, 280-282.

Koska kritisointi juhlapäivällisiä kohtaan sanomalehdistössä oli niin suurta, päättivät sitä järjestäneet tahot puolustaa tapahtuman luonnetta. *Uuden Suomettaren* toimitukselle lähetetyssä selvityksessä kaupunginvaltuuston jäsenet vakuuttivat, että kaikkien tuli maksaa päivällisille osallistumisesta ja ilmoitettiin, että "Päivällisillä ei juoda sampanjaa eikä niiden päätyttyä tarjota liköörejä eikä muita väkijuomia kahvin kanssa."³²⁸ "Veroa vetävälle naiselle" taas vastattiin *Päivälehdessä* seuraavasti :

"Suotavaa olisi epäilemättä ollut että naisillekin olisi valmistettu tilaisuutta ottamaan osaa kaupungin toimeenpaneviin päivällisiin -- Kun nyt kutsuttavien vieraiden joukossa ei ole naisia, niin katsoivat valtuusmiehet niitä tarpeettomiksi isäntinäkin, varsinkin kun tilan ahtautta muutenkin pelättiin."³²⁹

Päivällisten lisäksi juhlaohjelma herätti sanomalehtien palstoilla keskustelua ja ihmetystä ja toi hyvin esiin kielikiistan. Keskustelun ja kritiikin ytimessä oli ylioppilaiden laulaminen ja ennen kaikkea se, millä kielellä ja mitä ylioppilaat juhlassa lauloivat. Erityistä pahennusta suomenkielisissä lehdissä herätti se, että ylioppilailta oli ikään kuin "eväty" jo entuudestaan sovittu mahdollisuus laulaa isänmaallisia lauluja. Varsinkin yksi juhlakantaatti oli keskustelun kohteena, sillä kyseinen kantaatti oli ilmeisesti alunperin ollut tarkoituksena esittää molemmilla kielillä, mutta lopulta kantaatista tehtyä suomenkielistä käännöstä ei esitetty juhlassa. Tämä herätti pahennusta ja aiheesta julkaistiin useita kirjoituksia. Esimerkiksi *Tampereen Sanomissa* kirjeenvaihtaja kertoi jupakasta ja siitä, kuinka ylioppilaslaulajat olivat kieltäytyneet laulamasta ruotsinkielistä versiota, sillä yleisö oli pääosin suomenkielistä. Kirjeenvaihtaja katsoi jupakan häiritsevän "yhteistä suurta isänmaallista juhlaa", mutta piti ylioppilaslaulajien päätöstä kieltäytyä laulamasta oikeutettuna ja syyllisenä häiriöön tirehtööri R. Faltinia, joka oli kirjoittajan mukaan luvannut molempien versioiden esittämisen onnistuvan.³³⁰ Toisaalta ruotsinkielisessä lehdistössä

³²⁸ Uusi Suometar, Seb. Gripenberg. Kaarlo Castrén. Helsingin valtuuston jäseniä., "Juhlapäivälliset huhtikuun 29 päivänä.", 3.

³²⁹ Kirjoituksessa vielä jatkettiin epäilemällä, olisiko kovin moni nainen kuitenkaan mahdollisuuden salliessa halunnut maksaa 30 markkaa vain "isännän" kunniansta päivällisillä, *Päivälehti* 26.4.1894, "Juhlapäivälliset t. k. 29 p:nä.", 2.

³³⁰ *Tampereen Sanomat* 27.4.1894, Eero, "Kirje Helsingistä.", 3.

ihmeteltiin, kuinka tällaisessa isänmaallisessa juhlassa kehdattiin kieltäytyä esittämästä kyseistä laulua ja annettiin puoluekiistojen tulla juhlan pääasian edelle.³³¹

4.4 Patsaan paljastus ja merkitys

Muistopatsas paljastettiin Aleksanteri II:n syntymäpäivänä eli 29. huhtikuuta Helsingin Senaatintorilla. Seuraavan päivän *Päivälehdessä* kuvailtiin pääkaupungin sonnustautumista ”juhlapukuun”: ”yön aikana rakennusten katoille ja seiniin oli aseteltu lippuja, myös itse juhlapaikka oli kaunistettu koristein.”³³² On mahdotonta tarkalleen selvittää, kuinka paljon väkeä Senaatintorilla ja sen läheisyydessä patsaan paljastustilaisuudessa on ollut paikalla, mutta joitain viitteitä antaa sanomalehtien kuvaukset väenpaljoudesta.³³³ Esimerkiksi *Tampereen Sanomien* paikalla ollut toimittaja kertoi avaran torin täyttyneen paikalle saapuneista ihmisistä ”ahdasta näky olevan tuossa lähellä aituusta, mutta pienintäkään epäjärjestyttä ei näy missään”.³³⁴ Aitaus tai aita, josta toimittaja kertoi, oli jakamassa patsaan läheistä tilaa: paikanpäälle heti patsaan läheisyyteen oli mahdollisuus ollut ostaa pääsylippuja, tällainen myös sanomalehden toimittajalla oli.

Paikanpäällä oli osallistujia ja katsojia laidasta laitaan: paikallisia, Helsinkiin niin sanotusti omalla rahalla matkustaneita henkilöitä³³⁵ sekä kaupunkien ja kuntien edustajat. Tapahtuman virallisuutta korosti se, että myös säädyt olivat läsnä ja kutsuttujen joukossa olivat niin senaatin jäsenet, kuin yliopiston ja virkakunnan edustajat sekä myös kunnalliset virkamiehet. Tälläkin tavalla Aleksanteri II:n patsaan

³³¹ Esim. Åbo Underrättelser 20.4.1894, A. B. C., ”Helsingfors-bref.”, 2.

³³² *Päivälehti* 30.4.1894, ”Juhlan aamu”, 1. *Päivälehti* 30.4.1894, ”Senaatintorilla ennen paljastusta”. Vastaavanlaista koristelua esiintyi myös muissa kaupungeissa, esim. Turussa kaupunkia oli koristeltu lipuin, *Aura* 1.5.1894, ”Juhla Turussa Keisari Aleksanteri II:n muistopatsaan paljastamisen johdosta.”, 1.

³³³ Joskin on esitetty, että ainakin 30 000 ihmistä olisi ollut paikanpäällä, Lindgren 2000, 31.

³³⁴ *Tampereen Sanomat*, ”Aleksanteri II:sen muistopatsaan paljastuspäivä”, 2.

³³⁵ Tällä viitataan siihen, että useat kunnat ainakin sanomalehtien mukaan korvasivat joko kokonaan tai osittain edustusmatkan Helsinkiin. Lisäksi senaatti oli myöntänyt helpotuksia paluumatkalippuihin niille, jotka olivat lähteneet Helsinkiin kuntansa edustajaksi, esim. *Päivälehti* 21.4.1894, ”Kuulutus.”, 4.

paljastus mukaili edellisten suurmiesjuhlien tapaa, sillä myös Runebergin ja Brahen patsasjuhliin oli kutsuttu samojen virkakuntien edustajat.³³⁶

Juhlaohjelmaan oli ennen torin tapahtumia kuulunut jumalanpalvelus Nikolain kirkossa eli nykyisessä Helsingin tuomiokirkossa, mutta käsittääkseni kirkkoon ei ollut vapaa pääsy, vaan se oli tarkoitettu lähinnä kutsuvieraille. Silti ihmisiä kokoontui kirkon portaille. Senaatintorilla ohjelma sisälsi luonnollisesti patsaan paljastamisen sekä erilaisia juhlapuheita ja laulua ja soittoa. Ensimmäisenä kenraalikuvernööri oli lausunut keisari Aleksanteri III:n tervehdyksen, tai puheen, juhlaväelle, jonka sitten professori, vapaaherra Palmén oli lausunut ruotsiksi ja suomeksi. Aleksanteri III:n tervehdys ja tätä edustaneen kenraalikuvernöörin paikallaolo toi tapahtumaan mukaan yhteiskunnan patriarkaalisuuden: vaikka sanomalehdissä korostettiin patsashanketta ja kansanjuhlaa suomalaisten yhteisenä projektina, tarvittiin siihen kuitenkin keisarin hyväksyntä.³³⁷

Tervehdyksen jälkeen maamarsalkka oli pitänyt lyhyen puheen, jossa annettiin kehoitus patsaan paljastamiseksi. Lopulta patsas paljastettiin kenraalikuvernöörin merkistä. Juhlassa pidettyjen puheiden järjestyksestä ei ole täyttä varmuutta, mutta juhlassa puhuivat ainakin porvarissäädyn puhemies Joachim Kurtén³³⁸, talonpoikaissäädyn puhemies Kaarle Wärrin³³⁹, maamarsalkka ja valtuuskunnan

³³⁶ Smeds 1989, 101.

³³⁷ Tämä näkyi myös juhlameno-ohjelmassa, jonka Aleksanteri III oli hyväksynyt valtiosäätyjen ehdotuksen mukaisesti, ks. Esim. Päivälehti 18.4.1894, 3.

³³⁸ Alkujaan Liberaaliseen puolueeseen kuulunut Kurtén oli vuonna 1880 allekirjoittamassa vapaamielisiä uudistuksia, kuten kielten tasa-arvoa, ajavaa puolueohjelmaa. Myöhemmin puolueen hajottua 1885 Kurtén siirtyi Ruotsalaiseen puolueeseen, mutta muun muassa hänen vapaamielinen suhtautuminen asioihin ja isänmaallinen maailmankatsomus, tekivät hänestä arvostetun läpi puoluerajojen, Hoffman 2008.

³³⁹ Wärrin toimi vuonna 1894 ensimmäistä kertaa talonpoikaissäädyn puhemiehenä (myöhemmin vielä 1897 ja 1899), joskin hän oli ollu vuosien 1877-1878 jälkeen mukana jokaisilla valtiopäivillä. Wärrille suomen kielen asema ruotsin rinnalla oli koko hänen elämänsä ajan tärkeä kysymys. Valtiopäivien lisäksi hän toimi Kansanvalistusseuran asiamiehenä ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran jäsenenä, Hanski 2007.

puheenjohtaja Leo Mechelin.³⁴⁰ Virallisen patsaanpaljastustilaisuuden jälkeen Helsingissä kansanjuhlaa oli vietetty Kaisaniemessä sekä muissa kaupungeissa ja kunnissa ympäri Suomen.³⁴¹

Aleksanteri II:n patsaan merkitys hahmottuu kahden seikan kautta: sen kulttuurisen merkityksen sekä poliittisen merkityksen kautta. Nämä eivät kuitenkaan poissulje toisiaan, joissain tilanteissa jopa täydentävät toisiaan. Grönholm on artikkelissaan käsitellyt kulttuurista muistia ja sen yhteyttä muistomerkkeihin. Vaikka Grönholm omassa tekstissään käsittelee aihetta sodan muistomerkkien kautta, on näkemys kulttuurisesta muistista sovellettavissa myös Aleksanteri II:n patsaaseen. Grönholmin artikkelissa julkiset historialliset muistomerkit, monumentit ja veistokset ovat osa yhteisön jakamaa niin sanottua "kollektiivista muistia" ja sen kautta osa kulttuurista muistia. Kulttuurinen muisti taas muodostuu tietynlaisesta informaatio- ja symbolivarannosta, joka koostuu teksteistä, kuvista, esineistä, tiloista ja rituaaleista, ja ne auttavat yhteisöä eheyttämään ja ilmaisemaan itseään. Varsinkin menneisyyttä koskeva tieto ja symbolit ovat sellaisia, joille yhteisö voi perustaa tietoisuutensa yhtenäisyydestä ja erityisyydestä.³⁴²

Aleksanteri II:n patsaan tarkoituksena oli olla sanomalehtikirjoitusten perusteella toisaalta kunnianosoitus edesmenneelle hallitsijalle, mutta myös muisto ja osoitus tuleville sukupolville kansan lojaaliudesta hyväntekijää kohtaan sekä kansan yhtenäisyydestä. Varat keisarin patsasta varten kerättiin yhdessä, jolloin patsaasta

³⁴⁰ Katso, esim. Päivälehti 30.4.1894, 1. Leo Mechelin oli varsin nimekäs poliitikko. Hän oli osa aikanaan osa liberaalista suuntausta ja puolusti Suomen perustuslakeja. Poliittisessa toiminaassaan hän Suomen Venäjään nähden itsenäisen valtiollisen aseman selventämiseen sekä vallan keskittämisen Suomen omille elimille, etenkin valtiopäiville. Hän itse oli mukana useissa tärkeissä elimissä, keskeisenä henkilönä ja hänen vaikutusvaltansa oli hyvin suuri. Vuonna 1894 hän oli Helsingin kaupunginvaltuuston puheenjohtaja. Hän oli myös edustajana kaikilla valtiopäivillä. Kielikysymyksessä hän oli sovittelija, Helen 1997.

³⁴¹ Ks. Esim. Uusi Suometar 1.5.1894, "Kansanjuhla Kaisaniemessä", 3, Aamulehti 1.5.1894, "Aleksanterijuhla Tampereella.", 3, Porilainen 1.5.1894, "Porista.", 2 ja Saimaa 1.5.1894, "Mikkelistä", 2.

³⁴² Grönholm 2010, 83. Grönholm on artikkelissaan hyödyntänyt Jan Assmanin teosta *Collective Memory and Cultural Identity* (Kääntänyt John Czaplicka) 1988.

saatiin tehtyä suomalaisten yhteinen projekti. Kansanjuhlaa vietettiin ympäri Suomen, jälleen luoden tunteen kollektiivisesta kokemuksesta samalla kun se liittyi osaksi tiettyä rituaalia, joka aikaisemmissa suurmiesjuhlissa oli muodostunut. Myöhemmin patsaalle tehtiin retkiä, jotta voitaisiin yhdessä muistella keisaria. Esimerkiksi *Keski-Suomen* kirjeenvaihtaja kertoi kirjeessään yliopistollisista lomakursseista ja toiminnasta, jota opiskelijat yhdessä olivat tehneet. Siinä missä kirjoittajan mukaan oli perjantai iltapäivänä käyty laulamassa ”suurien vainajiemme haudoilla” (mainitsee J. V. Snellmanin, Uno Gygnaeuksen, August Ahlqvistin sekä Julius Krohnin), oli seuraavana päivänä käyty laulamassa myös Aleksanterin muistopatsaalla.³⁴³

Toisaalta patsaan poliittinen merkitys näyttäytyi jo juhlapäivänä, esimerkiksi Kerstin Smeds on todennut, että Aleksanteri II:n muistopatsaan paljastustilaisuus oli ”mitä suurimmassa määrin poliittinen manifestaatio”³⁴⁴, ja sen merkitys korostui entisestään sortokausien aikana. Esimerkiksi vuonna 1899 13. päivänä maaliskuuta (keisarin kuoleman vuosipäivänä) suuri väkijoukko oli käynyt viemässä patsaalle kukkasia osana protestia koskien helmikuun manifestia: patsas peittyi kukkamereen, eivätkä siihen tohtineet puuttua edes venäläismieliset virkamiehet.³⁴⁵ Näin Aleksanteri II:n patsaan kautta yhteisö kykeni ilmaisemaan itseään.

Aleksanteri II:n muistopatsas aina hankkeen alusta paljastustilaisuuteen saakka oli siis tietynlainen ”kruunu” Aleksanteri II:n muistamisessa. Siinä varainkeruun ja kansanjuhlien muodossa luotiin kuva suomalaisten yhtenäisyydestä ja juhlapuheissa ylistettiin samoja seikkoja kuin mitä vuonna 1881 oli jo muistokirjoituksissa korostettu. Toisaalta myös poliittisuus oli alusta alkaen merkittävä osa muistopatsasta. Lisäksi Aleksanteri II:n muistopatsas toteutti tietyllä tavalla sanomalehtien kirjoittajien

³⁴³ Keski-Suomi 30.8.1894, ”Yliopistolliset lomakurssit.”, 1-2.

³⁴⁴ Smeds 1989, 101. Vastaavasti Lindgrenin mukaan kyseessä oli ”isänmaallinen mielenosoitus”, Lindgren 2000, 31.

³⁴⁵ Huxley 1990, 146-147; Lindgren 2000, 156. Patsas oli vielä myöhemminkin poliittisten aktien kohteena: esimerkiksi vuoden 1917 levottomuuksien merkeissä venäläiset matruusit olivat yrittäneet tuhota Aleksanteri II:n patsaan, Lindgren 2000, 172.

toiveen keisarin muiston pysyvyydestä, sillä sama patsas seisoo edelleen yli sata vuotta myöhemminkin samalla paikalla Helsingin Senaatintorilla.

5 PÄÄTÄNTÖ

Tässä tutkielmassa olen laajaa sanomalehtiaineistoa hyödyntäen luonut kattavan kokonaiskuvan siitä, millä tavalla suomalaiset alamaiset muistelivat Aleksanteri II:ta vuosina 1881 ja 1894. Tarkasteluajankohtina keisaria muisteltiin useissa eri konteksteissa ja juttutyypeissä. Keskeisimpiä näistä olivat murhan jälkeiset muistokirjoitukset, maaseutukirjeet ja kirjeenvaihtajien kirjeet, kantaa ottaneet kirjoitukset sekä erilaiset muisto- ja juhlapuheet. Muistelun kaava muovautui varhain ja siihen kuului Aleksanteri II:n ajan uudistuksista kirjoittaminen, keisarin ja suomalaisten hyvän suhteen painottaminen sekä Aleksanteri II:n erityisyyden korostaminen.

Tutkielman yhtenä tavoitteena oli selvittää, *miksi* Aleksanteri II:ta muisteltiin. Yksinkertainen vastaus tähän on ennenkaikkea se, että hän oli Suomen hallitsija. Keisaria koskevat muistokirjoitukset olisivat ilmestyneet suomalaisiin sanomalehtiin joka tapauksessa, vaikka hän ei olisi erityisen pidetty ollutkaan. Aleksanteri II:sta tuli kuitenkin suomalaisille eräänlainen myytti, ”ihannekeisari” kuten Mylly on tutkimuksessaan muotoillut.³⁴⁶ Hän oli persoonallaan hurmannut suomalaiset alamaiset, siinä missä Aleksanteri I:nkin aikanaan.³⁴⁷ Yhtenä suurimpana syynä muisteluun oli kuitenkin Suomeenkin kohdistunut uudistusohjelma sekä

³⁴⁶ Mylly 2002, 188.

³⁴⁷ Aleksanteri I:een liittyen, Katajisto 2009, 139-162.

vapautuneempi ilmapiiri, joka mahdollisti sanomalehdistön laajenemisen ja kasvun.³⁴⁸ Muisteluissa uudistuksista korostettiin etenkin valtiopäivätoiminnan uudelleen alkamista ja kieliasetuksia.

Toinen syy runsaaseen muisteluun oli poliittiset hyödyt niin kotimaassa, kuin Venäjän suuntaan. Suomessa Aleksanteri II:n arvostettua asemaa edesmenneenä hallitsijana voitiin hyödyntää esimerkiksi kielikiistassa: Suomenmieliset sanomalehdet ja niihin kirjoittaneet pystyivät muistelun ohessa käyttämään Aleksanteri II:n ajan kieliasetuksia ikään kuin lyömäaseena poliittisia vastustajia kohtaan. Sen sijaan Venäjän suuntaan muistelusta oli kahdenlaista hyötyä. Toisaalta muistelun kautta voitiin harrastaa varhaista passiivista vastarintaa venäläisen sanomalehdistön osoittaessa kasvavaa kritiikkiä Suomen erityisasemaa kohtaan³⁴⁹: Korostamalla Aleksanteri II:n ihanteellisia ominaisuuksia hallitsijana, hänen ja suomalaisten alamaisten erityistä suhdetta sekä Aleksanteri II:ta suomalaisten erityisaseman tukijana ja turvaajana, voitiin osoittaa tyytymättömyyttä silloista hallintoa kohtaan, tavalla johon sensuurikaan ei voinut puuttua. Toisaalta muistelun kautta pyrittiin turvaamaan Suomen erityinen asema jatkossakin painottamalla kiitollisuutta uudistuksista sekä lojaaliutta hallitsijaa kohtaan.³⁵⁰

Muistelun syynä oli kuitenkin myös ajatus siitä, että Aleksanteri II oli ollut suomalaisille hyvä hallitsija. Tätä hyvän hallitsijan diskurssia rakennettiin sanomalehtien sivuilla käyttämällä paljon tunteisiin vetoavia ilmaisuja, erilaisia nimityksiä ja vertauskuvia. Keisarista käytettiin muun muassa sellaisia nimityksiä kuin ”rauhanrakastaja”, ”suojelija”, ”hyväntekijä” ja ”jalo”. Retoriikkaan kuului myös patriarkaaliseen yhteiskuntaan tyypilliset ilmaisut, kuten Aleksanteri II suomalaisten alamaistensa ”isänä”. Lisäksi hyvän hallitsijan kuvaa auttoi luomaan myös

³⁴⁸ Sanomalehdistön laajenemisesta ks. Landgren 1988, 271-275, 280-286,

³⁴⁹ Ks. Vituhnovskaja 2009, 104-114.

³⁵⁰ Myös Mylly 2002, 189-190.

vertaukselliset katsannot edeltäviin hallitsijoihin, joiden kautta Aleksanteri II:n valtakausi voitiin kuvata ikään kuin uuden ajan alkuna.

Voikin pohtia oliko Aleksanteri II sellainen hyvä hallitsija, mitä sanomalehdissä osoitettiin? Jälkikäteen tutkimuskirjallisuuden avulla voidaan huomata, että esimerkiksi Krimin sodan jälkeiset reformit oli toteutettu pakon edessä, eikä niinkään lahjana. Lisäksi sanomalehdissä luotu diskurssi Aleksanteri II:sta Suomen erillisen valtion suojelijana tai Suomen itsenäisten pyrkimysten tukijana ei pidä paikkansa: todellisuudessa keisari pyrki siinä missä hänen edeltäjänsä ja Aleksanteri III ja Nikolai II hänen jälkeensä, säilyttämään itsevaltiuden ja lähentämään Suomea Venäjään. Kuitenkin uudistukset ja vapautuneempi ilmapiiri vaikuttivat eri tavalla, johtaen esimerkiksi valtioatteen ja perustuslakitietoisuuden kasvuun.³⁵¹ Lisäksi aikaisempien tutkimusten perusteella voidaan todeta, että Aleksanteri II:n ajan reformit ja vapaamielisyys ei tuonut suomalaisille alamaisille pelkkää hyvää. Niiden kautta pikemminkin ”kylvettiin tulevien konfliktien siemenet”, kuten Jussila on asian ilmaissut.³⁵² Toisaalta ei voida kuitenkaan myöskään kiistää esimerkiksi uudistusten positiivista merkitystä Suomen kehityksen kannalta.

On kuitenkin huomioitava, että sanomalehtiin kirjoittaneet elivät omaa aikaansa, eikä heillä ollut samalla tavalla mahdollisuutta tarkastella asioiden syy-seuraussuhteita tai mahdollisuutta välttämättä selvittää hallitsijan todellisia tarkoituksia. Lisäksi pitää ottaa huomioon sensuurin luomat rajoitteet sekä muistamisen poliittiset tavoitteet, joihin ei olisi sopinut se, että Aleksanteri II:sta muodostettua hyvän hallitsijan kuvaa ja muistoa olisi lähdetty sanomalehtien sivuilla rikkomaan.³⁵³ Toisaalta on hyvä myös tiedostaa tietynlainen uskollisuus hallitsijaa kohtaan sekä vilpittömät tuntemukset, joita keisarin murha alamaisissa herätti, mistä osaltaan on osoituksena lukuisat

³⁵¹ Jussila 2004, 257-258, 265, 270-272, 280; Jussila 2009, 48-54, 57-61; Savolainen 1994, 230; Neuvonen 2018, 136, 140

³⁵² Jussila 2009, 48, myös Rommi 1964, 11.

³⁵³ Ks. Mylly 2002, 189.

maaseutukirjeet, runsas varainkeruu patsasta varten sekä laajat ihmisjoukot kansanjuhlissa.

Vuoden 1894 kansanjuhlien ja Aleksanteri II:n patsaan paljastuksen myötä Aleksanteri II:n muistelu tai muisto konkretisoitui. Patsashanke sai alkunsa jo vuonna 1881, jolloin sanomalehtien sivuilla syntyi ajatus yhteisestä rahankeräyksestä patsaan hyväksi. Patsashanke aina patsaan paljastamispäivän kansanjuhliin saakka esitettiin kaikkien suomalaisten yhteisenä projektina, vaikkakin ihanteellisen yhteisöllisyyden kuvaa rikkoivat puoluekiistat ja erimielisyydet muistamisen tavasta. Muistopatsaan merkitys oli poliittinen, mutta myös kulttuurinen ja yhteisöllinen. Sen avulla voitiin jälleen osoittaa passiivista vastarintaa, mutta toisaalta se oli osa muistopatsaiden jatkumoa ja niihin liittyneitä rituaaleja, ja sen avulla voitiin luoda ihmisille tunne kollektiivisesta kokemuksesta. Lisäksi patsas toteutti tietyllä tavalla sanomalehdissä usein esitetyn toiveen muiston pysyvyydestä, sillä patsas seisoo edelleen Helsingin Senaatintorilla.

Tässä tutkielmassa olenkin osoittanut sen, kuinka Aleksanteri II oli suomalaisten alamaisten silmin varsin poikkeuksellinen hallitsija, jonka vertaista oli vaikea löytää. Hän ei näyttäytynyt vain Venäjän valtakunnan keisarina ja Suomen suuriruhtinaana, vaan Aleksanteri II:n merkitys eri näkökulmista ja sanomalehtikirjoituksista käsin katsottuna oli aikalaisille huomattavasti laajempi.

LÄHTEET

Sanomalehdet (Kansallisarkiston digitaaliset arkistot)

Ahti 1881
Aura 1881, 1894
Björneborgs Tidning 1881, 1894
Borgåbladet 1881, 1894
Finlands Allmänna Tidning 1881, 1894
Folkvännen 1881
Helsingfors 1881
Helsingfors Dagblad 1881
Hufvudstadsbladet 1881, 1894
Hämeen Sanomat 1881, 1894
Hämäläinen 1881
Ilmarinen 1881
Kaiku 1881, 1894
Karjalatar 1881
Keski-Suomi 1881, 1894
Koi 1881
Kuopion Sanomat 1881
Morgonbladet 1881
Oulun Lehti 1881
Pellervo 1881
Pohjois-Suomi 1881
Päijänne 1881
Uusi Suometar 1881, 1894
Uleaborgs Tidning 1881
Sanomia Turusta 1881, 1894
Satakunta 1881, 1894
Savo 1881
Suomalainen Wirallinen Lehti 1881, 1894

Tampereen Sanomat 1881, 1894
Tapio 1881
Vaasan Sanomat 1881
Valvoja 1881, 1894
Vasabladet 1881, 1894
Waasan Lehti 1881
Wasa Framåt 1881
Wasa Tidning 1881
Wiborgs Tidning 1881, 1894
Åbo Posten 1881
Åbo Underrättelser 1881, 1894
Östra Finland 1881
Östra Nyland 1881 , 1894

Aamulehti 1894
Borgå Nya Tidning 1894
Fredrikshamns Tidning 1894
Gamlakarleby Tidning 1894
Haminan Sanomat 1894
Helsingfors Aftonblad 1894
Hämäläinen 1894
Hängö 1894
Jyränkö 1894
Karjalatar 1894
Kotka 1894
Kotkan Sanomat 1894
Laatokka 1894
Lappeenrannan Uutiset 1894
Louhi 1894
Lördagsqvällen 1894
Mikkeli 1894
Norra Posten 1894
Nya Pressen 1894
Oulun Ilmoituslehti 1894
Pohjalainen 1894
Porilainen 1894
Päivälehti 1894
Rauman Lehti 1894
Saimaa 1894
Sanomia Porista 1894
Savo-Karjala 1894
Savonlinna 1894
Suomalainen 1894
Tammerfors 1894

Tampereen Uutiset 1894
Turun Lehti 1894
Uudenkaupungin Sanomat 1894
Uusi-Savo 1894
Uleåborgsbladet 1894
Veckobladet 1894
Västra Nyland 1894
Wiipuri 1894
Wiipurin Sanomat 1894
Wiborgsbladet 1894
Wuoksi 1894
Åbo Tidning 1894
Åland 1894
Östra Finland 1894

AIKALAISLÄHTEET

Luettelo vuoden 1884 sisällä kerätyistä varoista kunniapatsaan pystyttämistä varten keisarin-suuriruhtinaan Aleksanteri II:n muistolle. Helsinki: kustantaja tuntematon 1885.

Valmistava palkintokilpailu Hänen Majesteettinsa Keisarin ja Suuriruhtinaan Aleksanteri II:n kunniapatsasta varten : lokakuun 18 päivänä 1884. Helsinki: kustantaja tuntematon 1884.

Topelius, Zacharias, Keisarin ja suuriruhtinaan Aleksanteri II:sen muisto : huhtikuun 29 p:nä 1894. Porvoossa : WSOY 1894 Porvoo : Werner Söderström 1894.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Engman, Max, Kielikysymys – Suomenruotsalaisuuden synty 1812-1922 (Suomentanut Kari Koski). Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland 2018.

Engman, Max, Pitkät jäähyväiset - Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen. Helsinki: WSOY 2009.

Einonen, Piia, Johdanto, teoksessa Einonen, Piia & Voutilainen, Miikka (toim.), Suomen sodan jälkeen : 1800-luvun alun yhteiskuntahistoria. Tampere: Vastapaino 2020.

Grönholm, Pertti, Muistomerkkejä ja kolaroivia kertomuksia – Vuoden 2007 pronssisoturikiista ja yhteisöjen kulttuuriset työkalut, teoksessa Grönholm Pertti & Sivula Anna (toim.), Medeiasta pronssisoturiin – Kuka tekee menneestä historiaa?. Turku: Turun historiallinen yhdistys ry 2010.

Haapala, Pertti, Häkkinen, Antti & Kaarninen, Mervi, Luokka rajana ja identiteettinä, teoksessa Markkola Pirjo, Niemi Marjaana & Haapala Pertti (toim.), Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400-2000 : Osa 2 Yhteisöt ja identiteetit (2. painos). Tampere: Vastapaino 2021.

Haapala, Pertti, Tikka, Marko, Wassholm Johanna & Östman, Ann-Katrin, Poliittiset voimat: säädyt, kansa, puolueet ja sotilaat, teoksessa Karonen Petri, Villstrand Nils Erik & Haapala Pertti (toim.), Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400-1200 : Osa 1 Rakenteet ja instituutiot. Tampere: Vastapaino 2021.

Harle, Vilho & Moisio, Sami, Missä on Suomi? - Kansallisen identiteettipolitiikan historia ja geopolitiikka. Tampere: Vastapaino 2000.

Hentilä, Seppo, Pitkät varjot - Muistamisen historia ja politiikka. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Siltala 2018.

Hirvonen, Maija, Salanimet ja nimimerkit. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu 2000.

Holmila, Antero, Koskinen, Ulla, Villstrand, Nils Erik & Karonen, Petri, Tiedonvälitys sivistysmissiosta uutisiin, teoksessa Karonen Petri & Rähä Antti (toim.), Kansallisten instituutioiden muotoutuminen - Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900-1960. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014.

Huxley, Steven Duncan, Constitutionalist insurgency in Finland : Finnish "passive resistance" against Russification as a case of nonmilitary struggle in the European resistance tradition. Helsinki: Suomen historiallinen seura 1990

Häikiö, Martti, Historia ja väärät profeetat - Kirjoituksia Suomen historian kipupisteistä. Helsinki: Edita 2003.

Hänninen, Reetta, Kapinaa ja kiusantekoa - Venäjän sortokoneiston vastustus Suomessa. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava 2023.

Jokinen, Arja, Diskurssianalyysin suhde sukulaistraditioihin, teoksessa Jokinen Arja, Juhila Kirsi & Suoninen Eero, Diskurssianalyysi liikkeessä (2. painos). Tampere: Vastapaino 2002.

Jokinen, Arja, Vakuuttelevan ja suostuttelevan retoriikan analysoiminen, teoksessa Jokinen Arja, Juhila Kirsi & Suoninen Eero, Diskurssianalyysi liikkeessä (2. painos). Tampere: Vastapaino 2002.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi, Diskurssianalyttisen tutkimuksen kartta, teoksessa Jokinen Arja, Juhila Kirsi & Suoninen Eero, Diskurssianalyysi liikkeessä (2. painos). Tampere: Vastapaino 2002.

Jussila, Osmo, Suomen historian suuret myytit (2. painos), Juva: Ws Bookwell Oy 2007.

Jussila, Osmo, Suomen suuriruhtinaskunta 1809-1917. Porvoo; Helsinki; Juva: WSOY 2004.

Jussila, Osmo, Hentilä, Seppo & Nevakivi, Jukka, Suomen poliittinen historia 1809-2009 (6. painos). Helsinki: WSOY 2009.

Juva, Mikko, Niitemaa, Vilho & Tommila, Päiviö (toim.), Suomen historian dokumentteja. 2. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava 1970.

Kalela, Jorma, Miten Suomi syntyi?, teoksessa Pernaa Ville & Niemi Mari K. (toim.), Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia. Helsinki: Edita 2005.

Kalleinen, Kristiina, Valtioaamun aika - Suomen suuriruhtinaskunta 1809-1863. Helsinki: Gaudeamus 2023.

Karonen, Petri, Johdanto: moninainen patriarkalisuus - normien ja käytäntöjen solmukohdat, teoksessa Einonen Pii & Karonen Petri (toim.), Arjen valta - Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450-1860). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2002.

Karonen, Petri, Pohjoinen suurvalta - Ruotsi ja Suomi 1521-1809 (4. painos). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014.

Karonen, Petri, Suomi vuoden 1809 jälkeen: rauhankriisi ja sen ratkaiseminen, teoksessa Einonen, Pii & Voutilainen, Miikka (toim.), Suomen sodan jälkeen : 1800-luvun alun yhteiskuntahistoria. Tampere: Vastapaino 2020.

Karonen, Petri, Frigren, Piriita & Suodenjoki, Sami, Vuorovaikutus ja poliittinen kulttuuri: alamaiset, kansalaiset ja valtiovalta, teoksessa Karonen Petri, Villstrand Nils Erik & Haapala Pertti (toim.), Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400-1200 : Osa 1 Rakenteet ja instituutiot. Tampere: Vastapaino 2021.

Katajala-Peltomaa, Sari, Toivo, Raisa Maria, Kuha, Miia, Villstrand Nils Erik & Markkola, Pirjo, Uskonto erontekona keskiajalta 2000-luvulle, teoksessa Markkola Pirjo, Niemi Marjaana & Haapala Pertti (toim.), Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400-2000 : Osa 2 Yhteisöt ja identiteetit (2. painos). Tampere: Vastapaino 2021.

Katajisto, Kati, Isänmaamme keisari. Helsinki: Yliopistopaino 2009.

Klinge, Matti, Keisarin Suomi (Suomentanut Marketta Klinge). Helsinki: Painotalo Miktor 1997.

Koski, Leena, Sivistystyön ihmiskäsitys: villi-ihmisestä aikuiseksi yksilöksi, teoksessa Heikkinen Anja & Leino-Kaukiainen Pirkko (toim.), Valistus ja koulunpenkki - Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2011.

Koskinen, Ulla & Einonen, Pii, Hallinnon sankarilliset yksilöt ja kasvoton koneisto, teoksessa Karonen Petri & Räihä Antti (toim.), Kansallisten instituutioiden muotoutuminen - Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900-1960. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014.

Kruskopf, Erik, Hildonen, Wilfred & Ekholm, Rauno, Veistosten kaupunki : taidetta Helsingin katukuvassa. Esbo: Schildt 2000.

Landgren, Lars, Kieli ja aate – Politisoituva sanomalehdistö 1860-1889, teoksessa Tommila Päiviö (toim.), Suomen lehdistön historia 1 : Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905. Kuopio: Kustannuskiila Oy 1998.

Lappalainen, Mirkka, Pohjolan leijona – Kustaa II Aadolf ja Suomi 1611-1632 (5. painos). Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Siltala 2017.

Leino-Kaukiainen, Pirkko, Sananvapaus sääty-yhteiskunnassa: Kamppailu sensuuria vastaan autonomian aikana (1809-1905), teoksessa Nordenstreng Kaarle (toim.), Sananvapaus Suomessa. Tampere: Tampere University Press 2015.

Leino-Kaukiainen, Pirkko, Sensuuri ja sanomalehdistö Suomessa vuosina 1891-1905. Jyväskylä: Gummerus Oy 1984.

Leino-Kaukiainen, Pirkko, Suomen kielen käytön yleistymisen, teoksessa Tommila Päiviö (toim.), Herää Suomi. Kuopio: Kustannuskiila Oy 1989.

Liikanen, Ilkka, Fennomania ja kansa – joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty. Helsinki: Suomen historiallinen seura 1995.

Liikanen, Ilkka, Kansallinen yhtenäisyys ja kansanvalta – suomalainen nationalismi, teoksessa Pakkasvirta Jussi & Saukkonen Pasi (toim.), Nationalismit. Helsinki: WSOY 2005.

Liikanen, Ilkka, Kansanvalistajien kansakunta – kansanvalistusseura fennomanian aatteellisena ja organisatorisena keskuksena, teoksessa Alapuro Risto, Liikanen Ilkka, Smeds Kerstin ja Stenius Henrik (toim.), Kansa liikkeessä (2. painos). Helsinki: Kirjayhtymä 1989.

Lindgren, Liisa, Monumentum : muistomerkkien aatteita ja aikaa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2000.

Meinander, Henrik, Suomen historia – Linjat, rakenteet, käännekohtat. Helsinki: WSOY 2017.

Mickelson, Rauli, Suomen puolueet : Historia, muutos ja nykypäivä. Tampere: Vastapaino 2007.

Mylly, Juhani, Kansallinen projekti – Historiankirjoitus ja politiikka autonomisessa Suomessa. Turku: Kirja-Aurora 2002.

Neuvonen, Riku, Sananvapauden historia Suomessa. Helsinki: Gaudeamus 2018.

Nieminen, Hannu, Kansa seisoi loitompana – Kansallisen julkisuuden rakentuminen Suomessa 1809-1917. Tampere: Vastapaino 2006.

Ollila, Anne, Jalo velvollisuus – Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa. Tampere: Tammer-Paino Oy 1998.

Ollila, Anne, Kirjoituksia kulttuurista, sukupuolesta ja historiasta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2010.

Paaskoski, Jyrki, "Tuo siunattu 80-luku" - nuorsuomalaisuuden aatteellinen tausta, teoksessa Vares Vesa (toim.), Valta, vapaus, edistys ja kasvatus – Liberaalisten liikkeiden ja liberaalisen ajattelun vaiheita Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvulta 1960-luvun puoliväliin. Jyväskylä: Kopijyvä Oy 2002.

Pyykkönen, Miikka & Valtonen, Heli, Diskurssianalyttinen historiantutkimus, teoksessa Ihalainen Pasi & Valtonen Heli (toim.), Sanat siltana menneeseen – Kielelliset lähestymistavat historiantutkimuksessa. Helsinki: Gaudeamus 2022.

Pöysä, Jyrki, Lähiluvun tieto : Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen. Vantaa: Multiprint 2015.

Pöysä, Jyrki, Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteidenvälisenä metodina, teoksessa Pöysä Jyrki, Järviluoma Helmi & Vakimo Sinikka (toim.) Vaeltavat metodit. Joensuu : Helsinki : Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ; Tiedekirja [jakaja] 2010.

Rommi, Pirkko & Pohls, Maritta, Poliittisen fennomanian synty ja nousu, teoksessa Tommila Päiviö (toim.), Herää Suomi. Kuopio: Kustannuskiila Oy 1989.

Rommi, Pirkko, Yrjö-Koskisen linja - myöntövyysuunnan hahmottuminen suomalaisen puolueen toimintalinjaksi. Helsinki: Aalto 1964.

Roselius, Aapo, Kiista, eheys, unohdus – Vapaussodan muistaminen suojeluskuntien ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918-1944. Helsinki: Suomen tiedeseura : Tiedekirja 2010.

Saukkonen, Pasi, Kansallinen identiteetti, teoksessa Pakkasvirta Jussi & Saukkonen Pasi (toim.), Nationalismit. Helsinki: WSOY 2005.

Saukkonen, Pasi, Intellektuaalinen rooli ja kansallinen identiteetti, teoksessa Karkama Pertti & Koivisto Hanne, Älymystön jäljillä - Kirjoituksia sivistyneistöstä ja älymystöstä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997.

Savolainen, Raimo, Suosikkisenaattorit - Venäjän keisarin suosio suomalaisten senaattoreiden menestyksen perustana 1809-1892. Helsinki: Painatuskeskus : Hallintohistoriakomitea 1994.

Smeds, Kerstin, Joukkotapahtumat ja Suomi-identiteetti teoksessa Alapuro Risto, Liikanen Ilkka, Smeds Kerstin ja Stenius Henrik (toim.), Kansa liikkeessä (2. painos). Helsinki: Kirjayhtymä 1989.

Soikkanen, Timo, "... lakiensa suojeluksessa" - Kahden tulkintamallin loukussa, teoksessa Soikkanen Timo (toim.), Taistelu autonomiasta – Perustuslait vai itsevaltiut? Helsinki: Edita 2009.

Soikkanen, Timo, Taistelu autonomiasta, teoksessa Pernaa Ville & Niemi Mari K. (toim.), Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia. Helsinki: Edita 2005.

Stark, Laura, Sanomalehtien maaseutukirjeet teoksessa Laitinen Lea & Mikkola Kati (toim.), Kynällä kyntäjät : Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa. Vantaa: Hansaprint Oy 2013.

Stenius, Henrik, Julkisen keskustelun rajat suuriruhtinaskunnassa, teoksessa Haapala, Pentti (toim.), Talous, valta ja valtio – tutkimuksia 1800-luvun Suomesta. Tampere: Vastapaino 1992.

Suistola, Jouni & Tiilikainen, Heikki, Sodassa vieraalla maalla – Suomalaiset Turkin sodassa 1877-1878. Jyväskylä: Atena 2014.

Sulkunen, Irma & Alapuro, Risto, Raittiusliike ja työväestön järjestäytyminen, teoksessa Alapuro Risto, Liikanen Ilkka, Smeds Kerstin ja Stenius Henrik (toim.), Kansa liikkeessä (2. painos). Helsinki: Kirjayhtymä 1989.

Suoninen, Eero, Näkökulma sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen, teoksessa Jokinen Arja, Juhila Kirsi & Suoninen Eero, Diskurssianalyysi liikkeessä (2. painos). Tampere: Vastapaino 2002.

Tervonen, Jukka, J. R. Danielson-Kalmari – Historiantutkija ja -opettaja. Helsinki: Suomen historiallinen seura 1991.

Tiihonen, Seppo, Keisarin oikea käsi - Venäjän valtiollinen johtaminen ja Suomi. Helsinki: Seppo Tiihonen 2015.

Tommila, Päiviö (toim.), Suomen lehdistön historia 5 : Hakuteos Aamulehti – Kotka Nyheter. Kuopio: Kustannuskiila Oy 1988.

Tommila, Päiviö (toim.), Suomen lehdistön historia 6 : Hakuteos Kotokulma - Savon Lehti. Kuopio: Kustannuskiila Oy 1988.

Tommila, Päiviö (toim.), Suomen lehdistön historia 7 : Hakuteos Savonlinna - Övermarks Tidning. Kuopio: Kustannuskiila Oy 1988.

Tyynilä, Markku, Senaatti – Tutkimus hallituskonselji-senaatista 1809-1918. Helsinki: VAPK-kustannus 1992.

Vainio-Korhonen, Kirsi, Vastuullinen historia, teoksessa Lindman Satu, Koskivirta Anu & Eilola Jari (toim.), Historiantutkimuksen etiikka. Helsinki: Gaudeamus 2017.

Vares, Vesa, Varpuset ja pääskyselät : Nuorsuomalaisuus ja Nuorsuomalainen puolue 1870-luvulta vuoteen 1918. Helsinki: Hakapaino Oy 2000.

Villstrand, Nils Erik, Valtakunnanosa – Suurvalta ja valtakunnan hajoaminen 1560-1812. (Suomentanut Jussi T. Lappalainen & Hannes Virrankoski). Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland 2012.

Vilkuna, Kustaa H. J., Suomen kansan kärsimyshistoria 1810-1900, teoksessa Einonen, Piia & Voutilainen, Miikka (toim.), Suomen sodan jälkeen : 1800-luvun alun yhteiskuntahistoria. Tampere: Vastapaino 2020.

Vilkuna, Kustaa H. J., Viha – Perikato, katkeruus ja kertomus isostavihasta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2005.

Vituhnovskaja, Marina, Kapinoiva rajamaa vai malliyhteiskunta? 1800-luvun loppupuoliskon ja 1900-luvun alun Suomi Venäjän konservatiivien ja liberaalien silmin, teoksessa Iljuha Olga, Tsamutali Aleksei & Vihavainen Timo (toim.), Monikasvoinen Suomi - Venäläisten mielikuvia Suomesta ja suomalaisista. Helsinki: Edita 2009.

VERKKOJULKAISUT

Hanski, Jari: Lagerborg, Robert. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997- (viitattu 3.3.2024)

Julkaisun pysyvä tunniste URN:NBN:fi-fe20051410; artikkelin pysyvä tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-006178>
(ISSN 1799-4349, verkkojulkaisu)

Hanski, Jari: Wärrri, Kaarle. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997- (viitattu 3.3.2024)

Julkaisun pysyvä tunniste URN:NBN:fi-fe20051410; artikkelin pysyvä tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-006541>
(ISSN 1799-4349, verkkojulkaisu)

Helen, Tapio: Mechelin, Leo. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997- (viitattu 3.3.2024)

Julkaisun pysyvä tunniste URN:NBN:fi-fe20051410; artikkelin pysyvä tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003553>
(ISSN 1799-4349, verkkojulkaisu)

Hoffman, Kai: Kurtén, Joachim. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997- (viitattu 3.3.2024) Julkaisun pysyvä tunniste URN:NBN:fi-fe20051410; artikkelin pysyvä tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-004310>

(ISSN 1799-4349, verkkojulkaisu)

Klinge, Matti: Aleksanteri II. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997- (viitattu 30.1.2024)

Julkaisun pysyvä tunniste URN:NBN:fi-fe20051410; artikkelin pysyvä tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003109>
(ISSN 1799-4349, verkkojulkaisu)

Kokko, Heikki, Kotomaamme katveinen kuva - Suomenkielisen lehdistön paikalliskirjekulttuurin marginalisoituminen, teoksessa Hämäläinen Niina & Tarkke Lotte (Toim.) 2022, Kaanona ja marginaali: Kulttuuriperinnön vaiennetut äänet. Helsinki: Kalevalaseuran vuosikirja 101. SKS. (viitattu 1.4.2024) DOI: <https://doi.org/10.21435/ksvk.101>

Kokko, Heikki (28.8.2019), Suomenkielisen lehdistön paikalliskirjekulttuuria tallentava digitaalinen Translocalis-tietokanta. Katsottu 6.4.2024 osoitteessa: <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108930/63922>

Kokko, Heikki & Pääkkönen, Tuula (2022), Translocalis-hanke: Varhainen kansalaisyhteiskunta katveesta esiin ja digitaaliseksi kulttuuriperinnöksi. (viitattu 29.3.2024) Julkaisun pysyvä osoite: <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2022121571948>

Ollila, Anne (25.6.2014), Suurmiesjuhlat 1800-luvun lopussa. Katsottu 20.11.2023 osoitteessa: <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108584/64444?acceptCookies=1>

Ritter, Raymond and Tapié, Victor-Lucien. "Henry IV". *Encyclopedia Britannica*, 12 Maaliskuu 2024, <https://www.britannica.com/biography/Henry-IV-king-of-France>. Katsottu 28. maaliskuuta 2024.

Veli-Matti Autio, *Ylioppilasmatrikkeli 1853-1899: Malin (Malinen) Alexander Werner Theodor*. Verkkojulkaisu 2005-2024 <https://ylioppilasmatrikkeli.fi/1853-1899/henkilo.php?id=20861> . Luettu 10.4.2024.

LIITTEET

LIITE 1 TAULUKKO VUODEN 1881 SUOMENKIELISISTÄ SANOMALEHDISTÄ³⁵⁴

Sanomalehti	Paikkakunta	Päätoimittaja	Julkaisu- tiheys	Levikki/ tilaaja- määrä	Poliittisuus	Muita huomioita
Ahti	Vaasa	J.Dom. Lampinen	Kerran viikossa	Paikal- linen.	Suomen- mielinen	Lopetettiin huhtikuussa 1881.
Aura	Turku	Oskar Borg	Kerran viikossa.	Turku ja lähi- seudut.	Suomen- mielinen	
Hämeen Sanomat	Hämeenlin- na	Y.K. Koskinen	Kerran viikossa.	Hämeen- linna ja lähi- seudut.	Suomen- mielinen	
Hämäläinen	Hämeenlin- na	Anton Lindgren	Kaksi kertaa viikossa.	Keski- ja Etelä- Häme.	Maltillinen.	
Ilmarinen	Viipuri	J. H. Erkko	Kaksi kertaa viikossa.	Paikal- linen.	Suomen- mielinen/ maltillinen	Yhdistettiin tammikuussa 1888 Wiipurin Uutisiin, joka lopetettiin

³⁵⁴ Landgren 1988, 281, 306, 314-315, 317, 325-332, 338, 355; Leino-Kaukiainen 1988, 445; Tommila (toim.) 1988 (Hakuteos 5), 179-180, 234, 288-289, 333, 341; Tommila (toim.) 1988 (Hakuteos 6), 28, 186, 203, 282, 347-349, 356-357, 359; Tommila (toim.) 1988 (Hakuteos 7), 111, 113, 201.

						vuoden loppuun mennessä.
Kaiku	Oulu	Konrad Fredrik Kivekäs	Kerran viikossa.	Oulun kaupun- ki ja lääni.	Suomen- mielinen.	
Karjalatar	Joensuu	J.M. Alopaeus	Kerran viikossa.	Joensuu, Pohjois- Karjala. 1200.	Maltillinen.	
Keski-Suomi	Jyväskylä	H.F. Helminen	Kerran viikossa.	Jyväskylä, lähi- seudut.	Suomen- mielinen.	
Koi	Tampere	A.E. Favén	Kerran viikossa.	Paikal- linen.	Suomen- mielinen.	Lopetettiin 13. Toukokuuta 1881.
Kuopion Sanomat	Kuopio	Edwin Nylander	Kerran viikossa.	Kuopio ja kau- pungin ympäris- tö.	Suomen- mielinen/ liberaalinen	Lopetettiin vuoden 1882 lopussa.
Oulun Lehti	Oulu	Kaarlo Kramsu	Kerran viikossa.	Pohjois- Suomi	Suomen- mielinen.	Lopetettiin vuonna 1887.
Pellervo	Mikkeli	Fredrik (Rietrikki) Polén	Kerran viikossa.	Mikkeli ja sen ympäris- tö. 455 tilaajaa.	Suomen- mielinen.	Lehden toimitus päätyi vuoden 1884 lopussa Polénin kuoltua.
Pohjois- Suomi	Oulu	August Vilhelm Ervasti	Kaksi kertaa viikossa.	Paikallin en, 544.	Suomen- mielinen.	Lopetettiin marraskuussa 1882.
Päijänne	Jyväskylä	Karl Gustav Göös	Kerran viikossa.	Paikal- linen.	Ei tiedossa.	
Sanomia Turusta	Turku	Johan Aksel Malmgren	Kolme kertaa viikossa.	3350.	Maltillinen / puolueeton	
Satakunta	Pori	Matti Kauppinen	Kerran viikossa.	Noin 1000.	Suomen- mielinen	
Savo	Kuopio	August Kuokkanen	Kaksi kertaa viikossa.	Kuopion maakun- ta ja lääni.	Suomen- mielinen	Vuodesta 1891 eteenpäin ilmestyi nimellä Uusi-Savo.
Suomalainen Wirallinen Lehti	Helsinki	Kaarlo Slöör	Kolme kertaa viikossa.	Valta- kunnal- linen.	-	

Tampereen Sanomat	Tampere	Tapani Kärkönen	Kaksi kertaa viikossa.	Tampere ja lähiseudut.	Maltillinen.	
Tapio	Kuopio	Kustaa Killinen	Kaksi kertaa viikossa.	Kuopio ja lähiseudut.	Suomenmielinen / maltillinen	Yhdistyi vuonna 1889 Savon kanssa, julkaisua jatkettiin Savonimellä.
Uusi Suometar	Helsinki	Viktor Löfgren (Lounasmaa)	Kuusi kertaa viikossa.	Valtakunnallinen.	Suomenmielinen.	Tilajamäärältään suurin suomenkielinen sanomalehti.
Vaasan Sanomat	Vaasa	Erkki Almberg	Kerran viikossa.	Ei tiedossa.	Poliittisesti kantaaottamaton.	Loppui vuoden 1881 päättyessä.
Valvoja	Helsinki	J. R. Danielson, E. O. Palmén, V. Porkka, O.E. Tudeer & V. Vasenius			Suomenmielinen.	
Waasan Lehti	Vaasa	Waldemar Sandman	Kaksi kertaa viikossa.	Paikallinen.	Suomenmielinen	Loppui 1890-luvun alussa.

LIITE 2 TAULUKKO VUODEN 1881 RUOTSINKIELISISTÄ SANOMALEHDISTÄ³⁵⁵

Sanomalehti	Paikkakunta	Päätoimittaja	Julkaisu- tiheys	Levikki/ tilaaja- määrä	Poliittisuus	Muita huomioita
Björneborgs-tidning	Pori	Axel Bergbom	Kaksi kertaa viikossa.	Pori	Ruotsinmielinen.	
Borgåbladet	Porvoo	V. L. Cajander	Kaksi kertaa viikossa.	Porvoo ja lähikunnat.	Ruotsinmielinen /maltillinen	

³⁵⁵ Landgren 1988, 240, 280, 282, 285, 286, 299, 301, 304, 305, 319, 323-324, 328, 330, 337, 341, 346, 348-349, 353-355; Leino-Kaukiainen 1988, 513, 597; Tommila (toim.) 1988 (Hakuteos 5), 39-43, 86, 121-122; Tommila (toim.) 1988 (Hakuteos 7), 245, 247, 254, 266, 304.

Finlands Allmänna Tidning	Helsinki	Pehr Stolpe	Kuusi kertaa viikossa.	Valtakunnallinen.	-	Sanomalehden kustantajana toimi valtio.
Folkwännen	Helsinki	Frans Johan Valbäck	Kerran viikossa.	Ruotsinkielinen Uusimaa	Ruotsinmielinen/maltillinen.	
Helsingfors	Helsinki	F.M. Mexmontan	Kuusi kertaa viikossa.	Paikallinen.	Ruotsinmielinen.	Lopetettiin vuoden 1883 huhtikuun lopussa.
Helsingfors Dagblad	Helsinki	Robert Olof Lagerborg	Seitsemän kertaa viikossa.	Valtakunnallinen. 4501.	Liberaali.	Lopetettiin vuonna 1889.
Hufvudstadsbladet	Helsinki	August Schauman	Kuusi kertaa viikossa.	Valtakunnallinen.	Puolueeton /liberaali.	
Morgonbladet	Helsinki	August Hagman	Kuusi kertaa viikossa.	Valtakunnallinen.	Suomenmielinen.	Lopetettiin vuoden 1884 loputtua.
Uleåborgs Tidning	Oulu	Arno Wilhelm Heikel	Kaksi kertaa viikossa.	Paikallinen.	Ruotsinmielinen.	Lopetettiin vuoden 1891 lopussa.
Vasabladet	Vaasa	Henrik Emanuel "Manne" Aspelin	Kaksi kertaa viikossa.	Paikallinen.	Suomenmielinen.	
Wasa Framåt	Vaasa	K. H. Kaslin	Kuusi kertaa viikossa.	Paikallinen. 600.	Suomenmielinen.	Lopetettiin vuoden 1881 lopussa.
Wasa Tidning	Vaasa	A.F. Roos	Kolme kertaa viikossa.	Paikallinen. 600.	Ruotsinmielinen.	
Wiborgs Tidning	Viipuri	Axel H. Antell	Kolme kertaa viikossa.	Viipuri ja lähikaupungit.	Ruotsinmielinen.	Lopetettiin vuoden 1881 lopussa.
Åbo Posten	Turku	Adolf Harald Granbohm	Kuusi kertaa viikossa.	Turku, ruotsinkieliset	Puolueeton.	Lopetettiin vuoden 1883 lopussa.

				lähikun- nat.		
Åbo Underrättel- ser	Turku	G. W. Wilen.	Seitsemän kertaa viikossa.	Turku ja lähiseu- dut. 1528	Poliittisesti sitoutuma- ton.	
Östra Finland	Viipuri	Gabriel Lagus	Kolme kertaa viikossa.	Paikal- linen.	Liberaali	
Östra Nyland	Loviisa	Karl Nyström	Kaksi kertaa viikossa.	Paikal- linen.	Ruotsin- mielinen.	

LIITE 3 TAULUKKO VUODEN 1894 SUOMENKIELISISTÄ SANOMALEHDISTÄ³⁵⁶

Sanomalehti	Paikkakunta	Päätoimittaja	Julkaisu- tiheys	Levikki/t ilaaja- määrä	Poliittisuus	Muita huomioita
Aamulehti	Tampere	Kaarlo Viljakainen	Kuusi kertaa viikossa.	Tampere ja Pohjois- Häme.46 55.	Suomen- mielinen.	
Aura	Turku	Rufus Saikku	Kuusi kertaa viikossa.	Turku ja lähi- seudut.4 200	Suomen- mielinen.	
Haminan Sanomat	Hamina	Aleksanteri Grönberg	Kerran viikossa.	Paikal- linen. 1500.	Suomen- mielinen.	
Hämeen Sanomat	Hämeen- linna	H. R. Helin	Kaksi kertaa viikossa.	Paikal- linen.	Suomen- mielinen.	
Hämäläinen	Hämeen- linna	A.W. Lindgren	Kaksi kertaa viikossa.	Paikal- linen.235 0.	Suomen- mielinen.	
Jyränkö	Heinola	K. E. Sonck	Kerran viikossa.	Paikal- linen.	Suomen- mielinen.	

³⁵⁶ Tommila (toim.) 1988 (Hakuteos 5), 13-14, 102-103, 160, 162, 166-167, 219-220, 231-232, 234, 287-289, 332-333; Tommila (toim.) 1988 (Hakuteos 6), 52, 54, 73-74, 96, 184-185, 226-227, 272, 285-286, 307-308, 328, 346-347, 349, 356-357, 359, 361; Tommila (toim.) 1988 (Hakuteos 7), 6, 40, 43, 44-45, 104-105, 109-110, 134-135, 178-180, 189-191, 201, 203-204, 273-277, 284-285.

Kaiku	Oulu	K. F. Kivekäs	Kolme kertaa viikossa.	Oulu ja lähiseudut.	Suomenmielinen.	
Karjalatar	Joensuu	Tyko Hagman	Kaksi kertaa viikossa.	Joensuu, Pohjois-Karjala.	Suomenmielinen (nuorsuomalainen).	
Keski-Suomi	Jyväskylä	Gustaf Svahn	Kolme kertaa viikossa.	Jyväskylä, lähiseudut.	Suomenmielinen (nuorsuomalainen).	
Kotkan Sanomat	Kotka	Eelis Berglund	Kerran viikossa.	Paikallinen. 1200.	Suomenmielinen.	
Laatokka	Sortavala	E.A. Hagfors	Kaksi kertaa viikossa.	Sortavala, Laatokan Karjala.	Suomenmielinen (nuorsuomalainen).	
Lappeenrannan Uutiset	Lappeenranta	Carl Gustaf Swan	Kolme kertaa viikossa.	Paikallinen.	Suomenmielinen.	
Louhi	Oulu	Teuvo Pakkala	Kolme kertaa viikossa.	Paikallinen.	Suomenmielinen (nuorsuomalainen).	
Mikkeli	Mikkeli	Alfred Fennander	Kaksi kertaa viikossa.	Mikkeli ja lähiseudut. 1530.	Suomenmielinen (nuorsuomalainen).	
Oulun Ilmoituslehti	Oulu	Frans Enqvist	Kaksi kertaa viikossa.	Oulun lääni 2800.	Ruotsinmielinen, puolueeton.	
Pohjalainen	Vaasa	Ossian Ansas	Kaksi kertaa viikossa.	Pohjanmaa 4000.	Suomenmielinen (nuorsuomalainen).	
Porilainen	Pori	Ferdinand Lähteenoja	Kaksi kertaa viikossa.	Paikallinen.	Suomenmielinen (nuorsuomalainen).	
Päivälehti	Helsinki	Eero Erkko	Kuusi kertaa viikossa.	Helsinki ja lähiseudut. 3200.	Suomenmielinen (nuorsuomalainen).	Nuorsuomalaisen johtava äänenkanattaja.

Rauman Lehti	Rauma	Kaarlo August Järvi	Kaksi kertaa viikossa.	Paikallinen	Suomenmielinen.	
Saimaa	Mikkeli	Kaarlo Lehtonen, Antero Huuskonen	Kaksi kertaa viikossa.	Mikkeli, Etelä-Savo.	Suomenmielinen.	
Sanomia Porista	Pori	Filip Warén	-	Pori.	Suomenmielinen (nuorsuomalainen).	Näyte-numerot vuonna 1894.
Sanomia Turusta	Turku	Johan Aksel Malmgren	Kuusi kertaa viikossa.	Turku ja lähi-seudut.	Suomenmielinen, maltillinen.	
Satakunta	Pori	Reinhold Grönvall	Kolme kertaa viikossa.	Pori ja sen lähikunnat.	Suomenmielinen (vanhasuomalainen).	
Savo-Karjala	Kuopio	A.Leino	Kolme kertaa viikossa.	Kuopio	Suomenmielinen	
Savonlinna	Savonlinna	Emil Collan	Kolme kertaa viikossa.	Savonlinna ja sen lähialueet.	Suomenmielinen	
Suomalainen	Jyväskylä	Jaakko Einar Sandelin	Kaksi kertaa viikossa.	Jyväskylä ja sen lähialueet. 2550.	Suomenmielinen.	
Suomalainen Virallinen Lehti	Helsinki	Kaarlo Söör	Kolme kertaa viikossa.	Valtakunnallinen.	-	
Tampereen Sanomat	Tampere	Kaarlo Mäkinen	Kolme kertaa viikossa.	Paikallinen.	Suomenmielinen (nuorsuomalainen).	
Tampereen Uutiset	Tampere	G. A. Andersson	Kolme kertaa viikossa.	Paikallinen.	Suomenmielinen/maltillinen.	
Turun Lehti	Turku	Johan Fridolf Hagfors	Kolme kertaa viikossa.	Turku ja lähi-seudut. 6500.	Maltillinen /puolueeton.	
Uudenkaupungin Sanomat	Uusikaupunki	Fredrik (Reitto) Aalto	Kerran viikossa.	Paikallinen.	Maltillinen /puolueeton.	

Uusi Savo	Kuopio	Pekka Brofeldt	Kolme kertaa viikossa.	Kuopion maakunta ja lääni.	Suomenmielinen (nuorsuomalainen).	
Uusi Suometar	Helsinki	Viktor Löfgren (Lounasmaa)	Kuusi kertaa viikossa.	Valtakunnallinen. 6800.	Suomenmielinen.	
Valvoja	Helsinki	O. E. Tudeer, H. Andersin, Z. Castrén, H. Gebhard, K. Grontenfelt, M. Johnsson, K. M. Levander, E. G, Palmén, Th. Rein, O. Relander & E. N. Setälä	-	-	Suomenmielinen.	
Wiipuri	Viipuri	Johannes (Juhani) Alin (Arajärvi)	Kuusi kertaa viikossa.	Viipuri ja lähiseudut.2200.	Suomenmielinen (vanhasuomalainen).	
Wiipurin Sanomat	Viipuri	Matti Kurikka	Kuusi kertaa viikossa.	Viipuri ja lähiseudut.2953	Suomenmielinen (nuorsuomalainen).	
Wuoksi	Käkisalmi	Markus Lankinen	Kerran viikossa.	Käkisalmen kihlakunnan alue, Kurkijoki, Parikkala.	Suomenmielinen (nuorsuomalainen).	

LIITE 4 TAULUKKO VUODEN 1894 RUOTSINKIELISISTÄ SANOMALEHDISTÄ³⁵⁷

Sanomalehti	Paikkakunta	Päätoimittaja	Julkaisu- tiheys	Levikki/ ilaja- määrä	Poliittisuus	Muita Huomioita
Borgåbladet	Porvoo	Einar Ottelin	Kaksi kertaa viikossa.	Porvoo ja lähi kunnat. ⁸⁷ 1.	Ruotsin- mielinen /maltillinen .	
Borgå Nya Tidning	Porvoo	Alexander Björsten	Kolme kertaa viikossa.	Paikalli- nen.	Ruotsin- mielinen.	
Björneborgs Tidning	Pori	Wald. Forsvik	Kaksi kertaa viikossa.	Paikalli- nen.	Ruotsin- mielinen.	
Finlands Allmänna Tidning	Helsinki	-	-	-	-	Tavan- omainen uutisaines lakkasi 1886, eli ei enää varsi- nainen "sanoma- lehti".
Fredriks- hamns Tidning	Hamina	Ernst Gråsten	Kaksi kertaa viikossa.	Hamina, maaseutu .	Ruotsin- mielinen.	
Gamla- karleby Tidning	Kokkola	F.A. Hellström	Kaksi kertaa viikossa.	Kokkola.	Ruotsin- mielinen.	
Helsingfors Aftonblad	Helsinki	Ossian Reuter	Kuusi kertaa viikossa.	Helsinki ja lähi- seudut.	Ruotsin- mielinen.	
Hufvud- stadsbladet	Helsinki	A.R. Frenckell	Seitse- män kertaa viikossa.	Paikal- linen. 9350.	Epäpoliit- tinen.	
Hängö	Hanko	August Holmberg	Kaksi kertaa viikossa.	Hanko, Tammi- saari, maaseutu		

³⁵⁷ Tommila (toim.) 1988 (Hakuteos 5), 18, 41, 43-44, 78, 91, 108-110, 143-144, 146-147, 367-368; Tommila (toim.) 1988 (Hakuteos 6), 162-163, 168-169; Tommila (toim.) 1988 (Hakuteos 7), 100-101, 244, 253-255, 262-263, 288-289, 305, 309-310, 312-313, 315-316, 329-332, 334.

Kotka	Kotka	Johan Nylenius	Kerran viikossa.	Kotka, Kymenlaakso.	Ruotsinmielinen, puolueeton.	
Lördagsqvällen						
Norra Posten	Kokkola	Johan Isak Kloström	Kaksi kertaa viikossa.	Kokkola ja sen maalaiskunta.	Ruotsinmielinen.	
Nya Pressen	Helsinki	Axel Lille	Seitsemän kertaa viikossa.	7641.	Ruotsinmielinen.	
Tammefors	Tampere	J. W. Starch	Kaksi kertaa viikossa.	Tampere.	Ruotsinmielinen.	
Uleaborgs Bladet	Oulu	Anton Karsten	Kaksi kertaa viikossa.	Paikallinen.	Liberaali/ruotsinmielinen.	
Vasabladet	Vaasa	Henrik Emanuel (Manne) Aspelin	Kaksi kertaa viikossa.	Paikallinen.	Suomenmielinen.	
Veckobladet	Helsinki	Mathias Forss	Kerran viikossa.	Helsinki.		
Västra Nyland	Tammisaari	Waldemar Lönnbeck	Kaksi kertaa viikossa.	Tammisaari, Hanko.	Ruotsinmielinen.	
Wasa Tidning	Vaasa	Waldemar Sandman	Kuusi kertaa viikossa.	Vaasa ja lähiseudut.	Suomenmielinen.	
Wiborgsbladet	Viipuri	Carl Johan Tollet	Kuusi kertaa viikossa.	Viipuri ja lähiseudut.15 00.	Ruotsinmielinen.	
Åbo Tidning	Turku	Gustaf Alexander Cygnaeus	Seitsemän kertaa viikossa.	Turku ja lähiseudut.	Ruotsinmielinen.	
Åbo Underättelser	Turku	Hugo Ingelius	Seitsemän kertaa viikossa.	Varsinais-Suomi ja Satakunta.	Ruotsinmielinen.	
Åland	Maarianhamina	Julius Sundblom	Kaksi kertaa viikossa.	Ahvenanmaa.		

Östra Finland	Viipuri	Alexander Kählman	Kuusi kertaa viikossa.	Viipuri ja lähi-seudut.	Liberaali	
Östra Nyland	Loviisa	Ernst Hendengren	Kaksi kertaa viikossa.	Paikallinen.	Ruotsinmielinen.	

LIITE 5 TAULUKOIDEN KERÄÄMISPERUSTEET JA NIIHIN LIITTYVÄT HUOMIOT

On syytä tehdä muutamia tarkentavia huomioita liitteiden 1-4 taulukoihin liittyen. Olen pyrkinyt Tommilan toimittamia tutkimuksia hyödyntäen listaamaan taulukoihin jokaisesta sanomalehdestä keskeisiä tietoja³⁵⁸: paikkakunnan, jossa sanomalehteä julkaistiin, päätoimittajan (tai vastaavan toimittajan), julkaisu- tai levikin tai tilaajamäärän sekä poliittisuuden. Näiden lisäksi olen voinut tehdä myös taulukon viimeiseen sarakkeeseen muita huomiota. Merkinnät edustavat aina kutakin vuotta. Esimerkiksi poliittisuus-osioon olen merkinnyt sanomalehdestä kannan, jota se edusti joko 1880-luvun alussa tai 1890-luvun alussa. Vuoden 1881 osalta en ole tarkentanut merkintöjä "suomenmielinen", "ruotsinmielinen", "maltillinen" tai "puolueeton" tarkemmiksi. Vuoden 1894 taulukoihin tarkennuksia oli helpompi tehdä, sillä valtiopäivävuoden 1885 aikana Suomalainen puolue jakaantui vanhoihin ja nuoriin, joiden näkemykset erosivat merkittävästi keskenään: nuorten tavoitteena oli suomalaisuuden täysi voitto, kun taas vanhasuomalaiset tähtäsivät suomen- ja ruotsinkielen yhdenvertaisuuteen. Tämän jakaantumisen myötä myös suomenkielinen sanomalehdistö jakaantui pitkälti edustamaan suomenmielisyydessään jompaa kumpaa kantaa.³⁵⁹

Olen pyrkinyt saatavilla olevan tiedon valossa kertomaan sanomalehden levikistä ja/tai tilaajamäärästä. Sanomalehtien levinneisyys on ollut useimmiten tarkemmin

³⁵⁸Suomen lehdistön historia 1: Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905, Tommila (toim.) 1988, sekä Suomen lehdistön historia sarjan osia 5-7: hakuteoksia Aamulehti – Kotka Nyheter, Kotokulma – Savon Lehti ja Savonlinna - Övermarks Tidning, Tommila (toim.) 1988, Tommila (toim.) 1988 & Tommila (toim.) 1988.

³⁵⁹ Landgren 1988, 334-335.

tiedossa, sen sijaan tarkkoja tilaajamääriä ei aina ole ollut saatavilla. Tilaajamäärä on ilmoitettu levinneisyysalueen jälkeen lukuna. Muita huomioita -osioon pääsääntöisesti ilmoitin vuoden 1881 osalta mikäli sanomalehden toimitus syystä tai toisesta päättyi ennen tutkimuksen toista tarkasteluajanjaksoa eli vuotta 1894.